

Felicia
J. R. Smith színes rézmetszete után 1796-ból
(Szépművészeti Múzeum)

A DIVAT TÖRTÉNETE

ERKÖLCSÖK, SZOKÁSOK, VISELETEK

ÍRTA
GÁSPÁRNÉ D Á V I D MARGIT

1765 — 1920

NÉGY MŰLAPPAL, 154 SZÖVEGKÉPPEL
ÉS JASCHIK ÁLMOS KÖNYVDISZEIVEL

BUDAPEST
A PANTHEON IRODALMI INTÉZET R.-T. KIADÁSA

Copyright by the Pantheon
Publishing Co. Ld.,
Budapest, 1923

BEVEZETÉS

Ez a könyv másfél évszázad divatjának, erkölceinek és szokásainak a tükörképét próbálja írásban és képen az olvasó elé tárni, Százötven esztendő az idő homokóráján mérve egy pillanat a mindenségben, az ember élettartamának rövidségéhez mérten azonban közel öt emberöltőnek felel meg. Háromszor ötven esztendő alatt ötször ment át gyökeres, korszakot alkotó változáson a divat- Ötször változott meg az emberek életfelfogása, ízlése és öltözködési módja. Ennek az öt korszaknak az elején és végén mértföldkő gyanánt két olyan, világokat rombadöntő, bomlasztó, végeredményükben azonban talán mégis *építő* katasztrófa áll, mint a francia forradalom és a világháború. Akik a tizennyolcadik század végén a nagy forradalomban éltek és azt túléltek, ép oly kevéssé látták a végkifejlésükben áldásos eredményeket, mint a hogy az 1914—1918-as világháború részesei sem tudhatják, hogy ennek a világforrongásnak elültével milyen perspektívák nyílnak utódaik számára.

Az öt korszak megoszlása teljesen összevág az elmúlt százötven esztendő politikai eseményeivel. A divatkorszakok tagozódása és elosztása szinte naptávi pontossággal

és belső forradalmakkal, melyek egyidejűleg mentek végbe az emberek lelkében és külső formáik megújulásában.

A negédes *rokokó* az első korszak, melynek körvonalait a „*Divat története*” egykorú festők ecsetje nyomán az olvasó elé tárja. Ez a bájos, szépségflastromokkal ékes divathölgy a szabadság szelének első lehelletére úgy eltűnt, mint ama könnyedén ellibbenő tavaszi virágpihék, melyeknek a nevek: férfihűség.

A második korszak a leghatalmasabb kényúr uralomra jutásakor, I. Napóleon trónjának fényében bontotta ki szárnyát és a császárságtól nyerte a nevét is. Az *empire* inkább egy forrón viruló, szirmát gyorsan hullató rózsához hasonlítható. Virulása csodálatos volt, elmúlása gyors és fájdalmas. Tíz esztendő múltán már emlékezni sem akartak az empire-ra, mert úgy gondolták: klasszikus köntösének redőiben ott rejtőzik a zsarnok szuggesztív ereje.

Egyszerűsége vágyakoztak a harmadik korszakban. Csöndes merengésre, lemondásra, békés elégedettségre áhítottak a *biedermeier* korban. Nem hajszolták a szenzációkat, nem akartak *élni*, csak éldegélni, nem óhajtottak elfáradni, inkább csak: pihenni, csendesen merengve szemlélni. Aztán ebbe is beleuntak és elkövetkezett a ragyogó, bódító szépségű második császárság. A „second empire” mindent magába foglalt, a rokokó könnyelmű bájoságát, az empíredivat klasszikusan nemes nagyvonalúságát és a biedermeier derűjét.

Az *ötödik korszak* beköszöntését különböző kísérletek előzték meg. Két évtizeden át tarka sorban követték egymást a furcsábbnál-furcsább divatalkotások, míg végre magunk se tudjuk hogyan: kialakult a *modern divat*. Ez a divatáramlat túlságosan közel esik hozzánk, semhogy tárgyilagos szemmel ítélkezhessünk fölötte. Majd azok, akik utánunk jönnek . . .

A magyar divat fejlődéséről pontos részletességgel számol be a *Divat Története*. Itt tág tere nyílik a kutatásoknak. A régi Pest és Buda az elmúlt száz esztendő alatt fejlődött gyenge cserjéből hatalmas, sudár tölgygé, és így lett ez a testvérváros az *ország szíve*. Ennek a szívnek, a magyarság szívének dobbanását próbálta ellesni ez a könyv, és egykorú

festmények, divatrajzok és metszetek föltárásával közel hozza ezt a kort az olvasó lelkéhez,

Ennek a könyvnek a legerősebb pillére azonban mégis csak maga az olvasó. A művelt, művészetet kedvelő, muzeumokban járatos olvasó rekonstruáló képzelő tehetségére, megjelenítő erejére építjük föl ennek a munkának a sikerét. Ha az olvasó az arcképek, divatrajzok és genreképek mögött meglátja az *embert*, háttérben a történelem távlatával, akkor a Divat története betöltötte a hivatását.

A képanyagot nem hasonló tárgyú külföldi könyvekből válogattuk össze, hanem képeink szinte kizárólag az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum nagyrészt eddig még sehol sem közölt egykorú festményei és metszetei nyomán készültek.

A képanyag összeállításának nagy munkájában avatott tanácsokkal szolgálta a könyv ügyét *Szentiványi Gyula* úr, a Szépművészeti Múzeum titkára, kit ezért különös köszönet illet.

I. A FRANCIA DIVAT A FORRADALOMIG

A 18. század világdivatjának, a francia ízlésnek néhol bohókás, néhol szellemes, de mindig utánozhatatlanul kecses alkotásai Parisból röppentek szét a nagyvilágba. Mária Antónia, a dauphin, a későbbi XVI. Lajos, gyerekasszony felesége, mikor még a bécsi „Burg”-ban kergette leányálmái színes pillangóit, aligha képzelte volna, hogy amint Mária Terézia szigorú fegyelme alól fölszabadul és Parisba jut, rövid idő múlva a *divatvilág* teljhatalmú uralkodónője lesz, s az ő makrancos fejcskéjének a gondolatai valóra válva szerteröppennek a nagyvilágba egy-egy toilette, vagy fej-ék alakjában. Amint egykorú képein látjuk: Marie Antoinette *nem volt szép*. *Keskeny*, hosszúkás arcának legfőbb bája két, nagy világító szeme volt, s miután az alakja szinte törékenyen karcsú, a divat is ehhez hasonul. A panier-k

(oldalpuffancsok) térfogata Mária Antónia darázsderekára és keskeny csípőire való tekintettel óriásivá növekszik, A keskeny arcokat pedig szinte méteres hosszúságúvá húzza a toronymagasságú *hajporos paróka*. Az akkori hölgyek úgy gondolták, hogy ez a divat igen előnyös és széppé teszi őket,

Vigée-Le Bnin: Mária Antónia

ma úgy találjuk; hogy valósággal tobzódott az aránytalanságban és nevetségesekké tette őket. XVI. Lajos eseménydús uralkodása idején a francia női divat *három nagy szakaszra* oszlik. Számos apró hullámzástól eltekintve, megállapíthatjuk, hogy: az első periódus a fényűzés, kacérság és könnyelműség korszaka, amelynek *Quicherat* szerint az egyetlen hibája a „magas frizurák jelenléte és a szerénység — hiánya volt ...

A második korszak az egyszerűség és szenvelgő szerénység ideje. A nők elhagyták a virágos selymeket és a *batisz-tokhoz* és *linonokhoz* tértek meg. Ingszerű ruhákat hordtak, *pierrette*-szerű háziköntösöket, a hajviselet pedig „gyermeki” volt (*à l'enfant*). Suzanne, a francia operetté kackiás szoba-

F. Boucher: A divatárusnő

cicája, a *caracot* (derekat) és a *tabliert* (kötényt) viseli. A könnyedség és nyári elegancia jellemzi ezt a korszakot.

A harmadik *időszak*: az angol és amerikai divat inváziójának tekinthető, mikor is férfimellényt, redingot-ot, férfikalapot és sétabotot viseltek a párisi szépek.

1776—78-ban valósággal tobzódott az első periódus divatja a fényűzésben. A *panier* (puffancs) érezve uralmának közeli elmúlását, a szertelenség netovábbja gyanánt 5—6 méteres bőségben tetszelgett. Ebben az időben, már feltűnik az

oldalt felkapott puffancs s a kacér francia cipő kikandikál az alsószoknya szegélye alól. Ez a cipő színes csattal ékes, a sarka élénkpiros színű és igen magas- Udvari ünnepélyek alkalmával valóságos *ékszerré* avatják a báli cipellőt: arany-

Vigée-Le Brun: Mária Antónia (1779)

hímzésű a hegye, gyémántokkal, gyöngyökkel teleszórt a csattja, s a bokarészen gyöngyházzal kirakott vonal húzódott végig, melynek neve, „jőjjön, nézze meg!” (venez y voir!)

A *hajviselet* hihetetlen térfogatú, A *párisi nagy operában*, innen a frizúra neve: „coiffure loge d'opéra” (operai páholy), sokszor 50—60 hüvelyknyi magasságú, bodrozott, haj poros parókában ültek a társaságbeli szépek, s ennek az építménynek a tetejében még egy sapka vagy apró kalapka is trónolt, melynek *kétszázféle* válfaját felsorolni alig lehet.

F. Boucher: Pompadour

Ezeket a fejékeket: *puffoknak* hívták és megteremtőjük az „illusztris Léonard” — 14 rőfnyi gázanyagot is elhasznált egy-egy ilyen fejék megszerkesztésénél!

A nagymama-frizura (*coiffe à la grand'mère*) Beaulard fodrász „örökbecsű” alkotása: önműködő rugóra járó paróka volt, melyet tetszése szerint összenyomhatott vagy fölpattant-hatott a tulajdonosnője.

A ruhák díszítése, mint Mercier történetíró mondja és mint egykorú szépségek (Gábiellé de Vergy, *princesse de Chartres* stb.) arcképein látjuk, ízléstelen és túlterhelt. Fodrok és szalagsokrok özöne borítja a ruhát. A fodor (falbalas) keresztül-kasul szeli a paniert, s a szalagsokrok elhelyezése legalább százötvenféle.

Ékszerek halmaza tarkítja a női ruhát. A kalapcsatt, gomb, (férfiaknál kardnyél, dohányszelence) legyező, öv és óralánc, csak úgy villognak az ékkövektől. A *gyermek*ek a felnőttek miniatűr kiadásai gyanánt, szüleiknek anyagi tehet-ségéhez mérten szintén hódolnak az ékszerdivatnak.

Az *emblémák*, symbolikus ékszerek ideje ez, a fétisek, talizmánok kora, mikor is minden társaságbeli hölgy ott vi-selte keblén, az Istenanya gyémántos képét, vagy szerelmesé-nek hűségi zálogát.

A *tubákszelence* nőnél, férfinél egyaránt az előkelő öl-tözőködés jelképe, s naponta változik. Akadt olyan nemes-ember, akinek 4000—5000 darabból álló szelencegyűjtemé-nye volt. A tubákszelence körbejárt a társaságban, akár szip-pantottak belőle a vendégek, akár nem („Présenter la ronde”).

Még gyász idején is viseltek ékszert, még pedig tompa-fényű fekete gyöngyöket és feketére zománcozott ezüstöt. A gyászt különben is fényűzésnek tekintették a könnyüvéru franciák. Ilyenkor ékesítették magukat a legszívesebben, s ha örökölte valami jó barátjuk után, gyászpompába öltöztek. A gyászt azonban farsang idején *tetszés szerint* föl is függeszt-hették néhány hétre. Ugyanez volt a szokás Bécsben is. A köznép is ékesíteni kívánta magát, s ez teremtette meg az utánzott ékszerek divatját, *Similor* (stass) néven. A bijou-tier-faussetier, utánzott ékszerkészítő foglalkozott ezzel az iparággal. A kispolgárasszony egyedüli valódi ékszere az orleánsi szüzet ábrázoló arany médaillon, a többi „similor”.

A *falusi élet* ebben az időben sok kedvelőre talál. *Pompadour marquise* a falusi ünnepélyekért rajongott és ez-a divat, (*paysannerie*) a „*parasztiság*” XVI. Lajos alatt újból föléled. De míg Pompadour asszony görögös mintára, „à la Greque”, mithológiai ünnepélyeket rendez, melyeken az udvar hölgyei görög istennők jelmezében díszelgnek, Mária Antónia tisztult ízlése valóságos paradicsommá varázsolja *Trianont*.

F. Boucher: Pásztoridyll

Megkezdődnek a *pásztoridyllek*. Ezekben a falusi otthonokban is a kacérság oltárán áldoznak a hosszú farsang alatt a mulatságoktól megcsömörlött párisi divathölgyek. A *háziruha* (dés-habillée) igen fontos szerepet tölt be: laza, lágyesésű és kényelmes, puha selyemből, vagy batisztból készül, nem csoda, ha a kis francia kastélyokban üdülő dámák legkedvesebb öltönye. Pedig a negédes, festettajkú pásztrolánykák, kacér kis marquiseok Trianonban époly kevésbé gondoltak pihenésre, mint Parisban! Aratünnepélyek után gyümölcszedés, almabor-főzés (*cidre*) és szőlőszüret követték egymást tarka sorban. Szőlőlevél ékesítette a szép bacchánsnők haját, s a táncok, kergetőzés, szembekötösi játékok isten szabad ege alatt folytak le. Csupán a hold világított ilyen ünnepélyeken a

nagyúri kertekben, Trianonban azonban már színes lampionokat fűztek a bokrok ágbogára és a divatos apró barlangokat (grottákat) görögtűzzel világították meg. Hófehér hattyúk úszkáltak az ezüstös tavon és epedő muzsika szólt a bokrok alján. Minden valamirevaló úriháznak megvolt a halastava, hiszen a hattyúk és aranyozott fehér csónakok társaságában játszódtak le a legszebb idillek. A léha *parisienne* nem élt benső szerelmi életet, hanem úgy váltogatta az udvarlóját, mint a kezyűit. Kötelességet, törvényt, hitvesi hűséget nem ismert és elveszettnek tekintette azt a napot, amelyen egy-egy léha gavallér szívét rabláncra nem fűzte. E csinos bábuk előtt semmi sem szent, s a királyasszony kacagó vidámsága adja meg mindenütt a tónust. Mária Terézia „Tonett”-je, a porcellánarcú Toinette királyné kedvét keresi az egész udvar. Boudoirjának pompája egész Európában híres, A fontainebleau-i kastélyban rendezte be XVI. Lajos imádott királynéjának azt a fe-

Vigee-Le Brun: Lam balle hercegnő

dott királynéjának azt a fehér-arany csudát, amely *Marie Antoinette boudoirja* néven lázba hozta az akkori divatvilágot.

A fontainebleau-i kastély újjáalakítása a királyi udvar könnyelműségének legérdekesebb bizonyítéka. A király nem törődve az államadóságok lavinaszerű növekedésével, megbízta *Rousseau* műépítész, hogy olyat teremtsen meg, ami még eddig nem volt. A rózsafa ajtóktól, szűzfehér márványkandallótól kezdve, az ezerfényben csillogó gyöngyházpadlóig, melynek sugárban összefutó közepében, arany-inkrusztációval ékesen csillog a királyné nevének két kezdőbetűje: „M. A” — a francia ízlés és pompaszeretet ragyog e boudoir legapróbb bútordarabján. Az aranyozott bronz gertyacsillárok *Gouthières* (egykorú ötvös) művészi alkotásai. Az ajtó fölötti mithologiai jeleneteket *Beauvais* híres festő

készítette. Urania és Kalliópé, Klio és Polyhymnia, Euterpe Erato társaságában, ezeket a jeleneteket örökítette meg Beauvais a királyné boudorjában. A képek alapszíne ó-sárga arany, a csudálatos pompájú márványfürdőszoba, (mely a boudoirból nyílik) pedig zöldarany mintájú. A selyembútorok részben halvány rózsaszínűek, részben fehérarany mintájúak. A mennyezet *Barthélémy* festő, Boucher növendékének alkotása és „Aurora ébredését” ábrázolja, sárgaarany alapon. Aranyrácozott ablakok bocsájtják be festett üvegen a fényt ebbe a tündérbirodalomba, ahol Mária Antónia fiatalságának legszebb idejét töltötte. Itt pihent, ápolta szépségét, itt eszelte ki a legújabb divatszeszélyeket, itt beszélte meg mademoiselle Bertinnel, kedvelt szabónőjével a legújabb öltözékeit. Úgy mondják, itt fogadta királyi férje tudta nélkül kacér „*deshabillée*”-ben udvarlóit is. Rohan kardinális, a selymes, piperkőc francia abbék atyamestere is itt csókolgatta meg-hitt együttlétben a királyné finom kezét.

Az udvari dámák gondolkozás nélkül követik a királyné szavát és a divatszeszélyeket ellenkezés nélkül a magukévá teszik. Amikor Mária Antónia áldott állapotban van, az udvari hölgyek szintén túlzottan széles pániért viselnek, s amikor a királyné gyengélkedik, udvartartása is sápadt, ájuldozó dámákból áll...

Az ifjabb Watteau festményein ott látjuk a 18. század nyolcvanas éveinek divathölgyét, kecses és kellemes test-állásban, termete közép nagyságú, lágyan telt idomú, de mégis karcsú, keblét finom keszkenő rejti el és dudoritja jámbor csalóként teltebbre, mint aminő valójában.

1785-ben a *modern asszony*, (la femme du jour) suhogó tafotaselyemben jár és hímes mousselineből, szélescsíkú gázéból szabatja caraco-ját. A fehérécsík, pillekönnyű szoknyácskák, „igen *fehérek*, igen üdék és összhangba olvadtak az alsószoknya és rózsaszínű, fűzőszerű derék frissességével. Édes-bajos üdeség, kellemes vidámság ömlött el a nő egész lényén! ...” (Mercier, történetíró feljegyzéseiből.)

A *szalmakalapok*, halványsárgák és virággal, tollal, csipkével ékesek. Ezeket a kalapokat hordták nyaraláskor is, mert a nyári tartózkodás (villégiature) valóságos szenvedélyé vált. Az első tavaszi napsugárral haragba estek

Parissal a divatos dámák, duzzogva elvonultak téli mulatóhelyeik színhelyéről és teli tüdővel szívták be pompás kastélyaikban, árnyas, franciás stílusú parkjaikban az ébredő tavasz illatát. Marie Antoinette őszintén, szívből kedvelte a

Vigée-Le Brun: Maria Antónia gyermekeit

falusi életet, és *Trianon*-jának idillikus pásztoréletét ősszel csak húzódozva cserélte föl *Versailles* zajos mulatozásaival. A párisi asszony azonban, amely negédesen üzte a majorban az aranypihés csibéket és szüröcsölgette a frissen fejt kecsketejet, a divat követeléseinek ott is eleget tett. Fűzőbe kényszerítette amúgyis karcsú derekát, s a puffancsos szoknyáját csakis azért húzta rövidebbre, hogy lábacskája, a híres francia cipőcskébe bujtatott, piskótaformájú „csuda” minél jobban érvényre jusson. Kecses mozdulatait, finomkodó tipegését már kisleánykorában sajátította el a táncmestertől, aki a 18-ik század recipéje szerint így tanította a kecses

táncot: „*Formáld lépteidet, Mert elbűvölni csak úgy lehet, Ha lépteiddel betűket vetsz.*” „*Formez vos pas, Car pour séduire, Il faut écrire, Avec vos pieds!*” (Egykorú vers.) A finomkodás és a természetességtől való elfordulás ezen korszakában megtörtént egy egykorú folyóirat (le Bal) cikkírója szerint az a furcsa eset, hogy egy gavallér — szíve hölgyének illatos rózsabokrétát nyújtva át, így dicsérte meg virágadományát: „Nézze asszonyom, minő szépek e rózsák, *majdnem* olyan üdék, mint a művirágok, melyeket mostanában gyártanak!” ...

A szabómesterséget annyira megbecsülték a forrada-

C. Schütz: II. József császár és kísérete Schönbrunnban (1782)

lom előtti időkben, hogy egyes ruhaművészek olyan megtiszteltetésben részesültek, mint a vérbeli hercegek. *Bachaumont*, egykorú író krónikája szerint azonban mégis csak *Bertin Rose* volt a szabók királynője. Ez a „tündérujjú ruhaművésznő” Marie Antoinette kedveltje és bizalmasa volt, s a nap bármely szakában szabad bemenete volt hozzá. *Bachaumont* szerint 1779 tavaszán ritka megtiszteltetésben volt része Bertin kisasszonynak. „Március 9-én, Fontenaibleauból bevonult a királyi pár, kíséretével Parisba. A „királyi szabónő”, (*marchande de la Reine*) harminc munkásnője élén, Saint-Honoré-utcai műtermének erkélyén *ülve* nézte végig ezt a felvonulást. ő felsége a király, alig hogy megpillantotta a szabónőt, föltekintett kocsijából, mondván: Ah, mademoiselle Bertin! és kezével kegyesen fölített hozzá. Bertin Rose szertartásos meghajlással köszönte meg a kegyet, mire a király fölállt kocsijában és tapsolni kezdett. A királyi család többi tagjai, a felséges példán fölbuzdulva ugyancsak mély meghajlással köszöntötték a divatművészet dicső bajnokát.” Bertin kis-

asszonyt ezen kitüntetés óta valóságos dicsfény övezte, s a legmagasabb körök asszonyai, férfiai versenyeztek a híres szabónő barátságáért. Bertin Rose pozíciója csupán Langlének, a divat miniszterének, Du Barry asszony szabójának a társadalmi állásával mérhető össze. *Mercier* történetíró szerint „a nők mélyeséges *alázattal* (respect profond) és megkülönböztetéssel viseltettek azon boldog „géniek” iránt, kik természetük és arcuk szépségét előnyös keretbe helyezték!” ...

Az 1785-iki esztendővel, a divat történetének egyik legjelentősebb fázisához jutunk el. A modern divatművészet kifejlődésének előfeltételei már XVI. Lajos uralmának második divatkorszakában, az egyszerűség idején mutatkoztak. Az a fejlődési folyamat, amely később, I. Napoleon alatt, a búbajos empire korszakban

*Vigée-Le Brun: Marie Jeanne de Clermont
Montoisin, Marquise de la Quiche*

egész Európát, illetve a divat- és művészvilágot lázba ejtette, tulajdonképpen a nyaktiló, a „guillotine” árnyékában kezdett kifejlődni.

1785 november havában jelent meg Parisban az *Új divat* („Cabinet des Modes nouvelles”) című, színezett képekkel és igen bőséges szövegmagyarázatokkal ellátott *divatlap*. Az „Új divat” az első évben kétszer havonta jelent meg és előfizetési ára igen tekintélyes összeg: 18 livres, volt.

Az első divatlap! Óriási feltűnést és meglepedést keltett ennek a hézagpótló műnek a megjelenése, s a divathölgyek rövid idő alatt hihetetlenül beleélték magukat eme szerintük nélkülözhetetlen olvasmányának a tanulmányozásába. A francia divat népszerűségéhez nagyban hozzájárult ez az ügyesen szerkesztett, pompás képekkel tarkított divatszemle, az utókorra nézve pedig megbecsülhetetlen kútforrása a kortörténeti adatoknak.

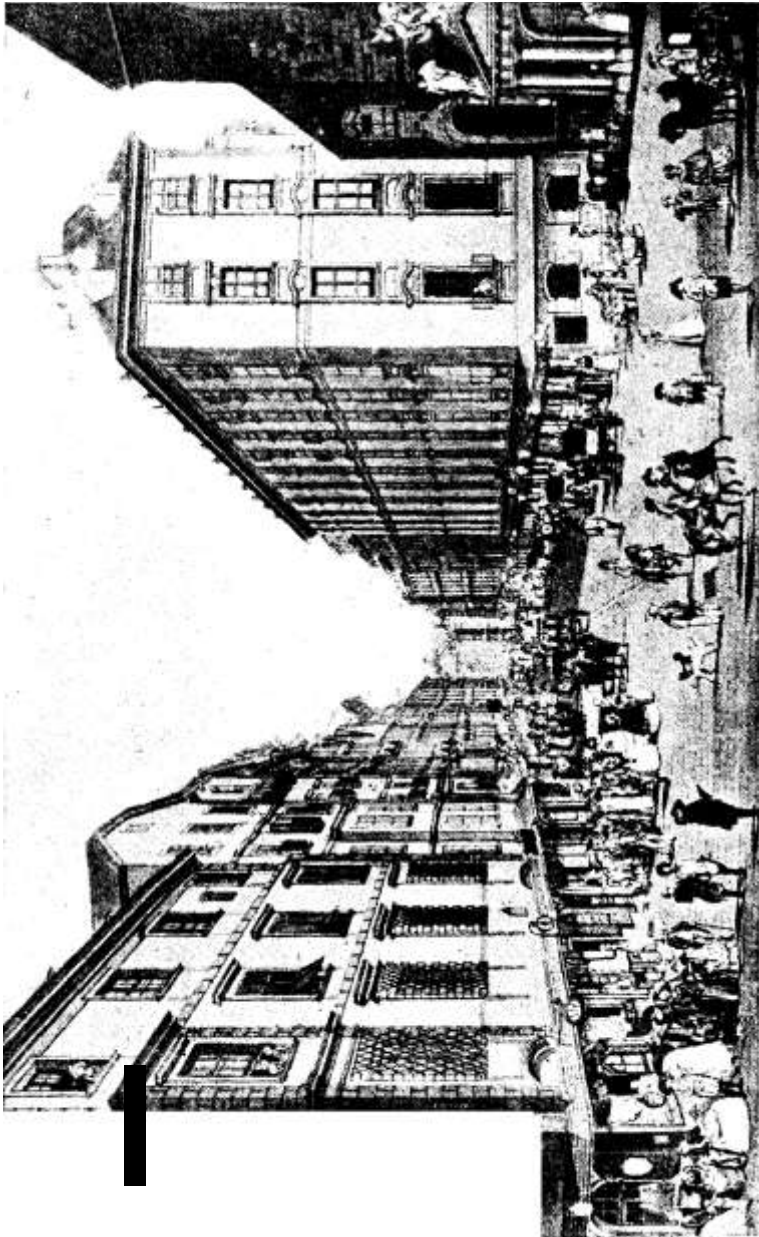
A 18. század bájos divatja, egy rég letűnt korszak ragyogó társasága, gyöngéd, finom asszonyainak koszorúja, a selymes gavallérok elite je, egy szomorú elmúlásra kárhoztott korszak utolsó mosolya, kábító illata kacagnak reánk

T. Gainsborough: L'honorable Mrs Graham

ebből a divatlapból. Ebben a korban még mit se vesztett ez a társaság a rokokó életfelfogás léha vidámságából, könnyelmű élvezethajhászásából, a korhadás penészszaga még nem lepte be a porcellánarcú márkinők selyemrokolyáját, a francia udvari társaság üde volt és könnyelműségében százszorosan vonzó.

Jól öltözködni, mutatós megjelenéssel páváskodni a divat színpadán, ez volt a 18. század nyolcvanas éveiben a nők eszményképe. Aki nem követte vakon Divat ő felsége

ukázait, az nem tarthatott számot a — világ becsülésére. Egy egykorú könyv (*Les visites du jour de l'an*) szerint, a nagyműveltségű Carmontelle márkinő egy ízben keservesen panaszkodott a világ „hívsága” miatt, mondván: „Azt gondolják tán, hogy van hitelem? Miért is volna? Mivel is érdemelném ki? Talán bizony divatosan fészülködöm? Avagy Bertin kisasszony díszíti a kalapjaimat?” Ez a kifakadás élénken visszatükrözi ennek a kornak a szellemét. A divatért minden áldozatot meghoztak a párisi szépek, még azt is, hogy — divat-szeszélyből természet tudományokkal és vegytannal is foglalkoztak.

A reális tudományok iránti érdeklődés valóságos mániává fajult el a párisi társaságban és Mercier gúnyosan variálva Carmontelle marquise szavait ezeket mondja: „Azt hiszik talán, hogy én a társasághoz tartozom?

Miért is tartoznék oda?

(. Reynolds: Lady Caroline Price 1787)

nem járok fizika, kémia avagy természettudományi tanfolyamra!” A szellemes Mercier alaposan kigúnyolja a tudákos divathölgyeket: „A Szilveszter gáz és a fluor ismerete a jóízléshez tartozik? Ám legyen! Szívem hölgye nem is beszél egyébről, mint vegytanról és természet-tanról. A tudományok iránti rajongás annyira erőt vett a nőkön, hogy mindent tudományos szempontból tekintenek, s csak ép azt nem tudják, hogy: milyen hónapot számlálunk, a hét milyen napját töltjük és hány óra van.” Mercier különben teljes joggal bírálja meg a divatvilág ferdeségeit, mert már 1783-ban komolyan sürgeti egy divatlap megszerkesztését. A „*Saint-Honoré*” utcai divatbáb (Bertin kisasszony alkotása) havonkénti szétküldése, amely szertevitte a francia divat újdonságait egész Európába, Mercier szerint már nem

elégítette ki a divatvilág fokozott igényeit. „Mialatt e sorokat írom, változik a divat, s a műkifejezések, melyeket most használok, egy hónap múlva már érthetetlenek lesznek. A „*Granada*”, „*Thisbé*”, „*Sultana*”, „*Corsica*” fejkötő ép úgy elmúlt, mint a „*Boston*”, „*Philadelphia*” és a „*Nyúl*” kalap divatja . . . Amikor e művem írásába belefogtam, a *bolhaszín* járta és *Paris sara* volt a divatszín, mire az első fejezet végére értem, már szótár kellett volna ahhoz, hogy e kifejezéseket megértessem olvasóimmal.” *Goncourt egykorú író szerint*, „Paris

Chodowiecki: Reformruha (1786)

főkincse a divat és annak alkotásai. Ez az iparág a főváros legértékesebb ipari és kereskedelmi ága, amelyet a világ egyetlen városa se vehet el tőlünk, mert lángész, egyéniség, ízlés kell hozzá, főként pedig az a szellemi fensőbbség, mely bennünket, párisiakat arra késztet, hogy mindenek fölött állók és mindenkinek tetszetősek legyünk!”

A divat rabszolgái között a nőekkel egyenrangú helyet foglalnak el a férfiak is. A divatlapnak rengeteg férfielőfizetője is van, mert az „Új divat” az általános ízlésnek megfelelően *férfidivatrajzokat* is közöl.

A lap, fennállásának második esztendejében már tíznapi időközökben jelenik meg és előfizetési ára *30 livresre* szökik föl. A *férfiak*, akik a társaságban vezető szerepre vágnak, tanárok kezére adják magukat, akik a „*kellemetesség*”-et és jó modort tanítják (*maîtres d'agreements*). Ezek a bölcs tanítók főképp arra törekedtek, hogy tanítványaik: „zengő hangon

beszéljenek, a fogaikat ragyogtassák anélkül, hogy elfintorítsák ábrázatukat, érzelmesen mosolyogjanak hölgyük társaságában, kecsesen szippantsanak dohányszelencéjükből, szemük pillantása gyors legyen mint a villám, hajlongásuk könnyedén

J. B. Greuze: Reggeli imádság

elegáns és végül, hogy a nagy dolgokat *bagatelle* számba vegyék, a semmiségekkel pedig komolyan foglalkozzanak!”

Goncourt szívesen foglalkozik az asszony lélek analízisével is. *A 18. század vége* felé az asszonyi típus teljesen megváltozik. A divat egészen mást követel a társaságbeli dámáktól, mint azelőtt. Az asszonyi báj nem a kacér könnyelműségben, hanem az *érzelmességben* rejlik immár. XVI. Lajos uralma visszatéríti a nőt a szenzibilitáshoz, új eszményről

álmodnak, szépségüket könyvek és képek hősnői szerint alkotják újjá. Arra törekszenek, hogy arcukon a szellem kifejezése helyett a szív érzelmé tükröződjék vissza. Gondolkozó mosoly, lelki derű játszadozik ajkuk körül. Lányosan ártatlan kacérságban tetszeleg az újkor asszonya és álmainak netovábbja *Greuze* modelljének könnyben úszó, merengő és elbűvölő pillantása. Már nem arra törekszik, hogy csábítson, hanem arra, hogy „emóciót” keltsen. „A barna szépség sikere elmúlik, s a kékszemű, szende szőkeség ünnepli diadalát. A

(J. B. Greuze: *Sophie Arnould arcképe*)

vörös hajszín, amely eddig gyűlöletes volt Franciaországban, egyszeribe kedveltté válik s egy szezonon át vörösre festik és púderezik hajukat a párisi szépasszonyok!” így írnak *Goncourték* 1778-ban a párisi nőről.

A XV. Lajos korabeli ördögi szép helyébe tehát — a madonnaszerű érzelmes típus lép (*figure á sentiment*) és ezt a szépségformát mindenáron el akarja érni A XVIII. század nyolcvanas éveinek

divathölgye. A legnagyobb lemondás árán is arra törekszik, hogy halovány és epedő ábrázatra tegyen szert. Citromot és krétát szopogat, s az akkori idők egyik legműveltebb divathölgye madame *d'Esparbés* példája után indulva fölnyitja ereit, hogy sápadttá és gyöngévé legyen a vérvesztés által. Könnyed hajviseletet hord, orcáját lengő fűrtök árnyékolják be, amelyek gyöngéd árnyat vetnek arcvonásaira. A falusias élet kedvelői a puha *linonokat*, batisztokat, gázszővedékeket párisi tartózkodásuk alatt is előszeretettel hordják és csipkefelhőkbe burkolózva, méltó keretbe foglalják szőke szépségüket.

Az egyszerűsége való törekvés valóságos forradalmat csinál. A lyoni selyemszővetek, a drága brokátok, arany és

ezüsthímzések a lomtárba kerülnek, s még az *ékszerek* is a rusztikus, paraszti ízlést szolgálják.

Madame de Luxembourg egykorú író nő kigúnyolja a széles, parasztos kötényeket, s a nyakat körülölelő fisüt, ám e divat amúgyis rövidéletű, mert *Beaumarchais* híres operájának, *Figaro házasságának* főalakja Suzanne, a bájos szobalány színpadi kosztümje hadat üzen ennek a divatnak. Toilette) e általános tetszésre és utánpótlásra talál. A trianoni pásztorlányok egy-kettőre átveszik *Suzanne* kackiás caracóját, csinos fejkötőjét és szerényen puffancsos bokorugró szoknyáját.

1786 körül jelenik meg, mint a természettudományi kurzusokat hallgató tudakos nő, méltó öltönye, a férfiruházatot imitáló háromgalléros *női redingote*, amely komolykodó külsőt kölcsönöz a nőnek. Mária Antónia, aki az emlékezetes nyakékhistoria után a király kívánságára egy ideig visszavonult életet él, újból kilép a divat színpadára és első nyilvános sétája alkalmával 1786 augusztusában teljesen *angolos* öltözetben jelenik meg a *Tuilériák* kertjében. A *Cabinet des Modes* szerkesztőjének följegyzései szerint: „*Marie Antoinette* háromgalléros redingote-t viselt. Járása könnyed és friss, tartása kecses. Ruhája szürke tafota redingote-ből állott, ujjai a la Mariniere formájúak és szorosan körülzárják csuklólájlásig a kart, zsebei a csípőn vannak elhelyezve és hosszan hasítottak. A redingote eleje, s a gallérok fekete szalagszegélyűek. Mellénye és szoknyája ugyanolyan anyagból készült mint a kabát. Kezébe, reggel lévén, hosszú, vékony pálcát tartott, mert délután bizonyára napernyőt viselt volna. Nyakát lágyan redőzött fehér *gáz Hsü* felhőzte körül, fehér tollas fekete szalmakalap volt a fején, melyet ugyancsak fehér gazefodor ékesített. Fürtéi a vállát és keblét verdesték, a tarkóján lapos konty díszelgett, melyet fekete szalagsokor font körül.”

A divatlap forgalma ebben az időben éri el a lehető legmagasabb fokot, s a divatvilág valóságos evangéliumává válik. A kiadó-szerkesztője folyton új eszméken töri a fejét. Kibővíti a lapot és immár francia és *angol* divatot is mutat be. Ez az *angol divat* első bemutatkozása a divatvilágban. A politikai események azonban rövidesen végét vetik a

Magasin népszerűségének. Azon mértékben, amint hanyatlak a nemesség befolyása, a divatlap is sülved és 1788-ban, tehát három évi fennállás után már csak *egyszer* jelenik meg havonta, kisebb formában és előfizetési ára 18 livresre esik

J. Reynolds: Mrs William Hope (1787)

vissza. A forradalom szele elsöpri a divatlapot kiadótulajdonosával egyetemben, aki nagy nyomorúságban, száműzetésben fejezi be fényesen indult pályafutását, a hajótöröttek utolsó állomásán, London koldusnegyedében.

A XVI. Lajos korabeli *bútordivat* *finom egyszerűsége* görög-latin mintákból táplálkozik, s ezt a törekvést nagyban elősegíti az eltemetett lávavárosoknak, *Pompejinek* és *Herculannak* a fölfedezése, ami ennek a kornak a legkimagaslóbb eseménye volt. Az akkori szép asszonyok előszeretett-

tel foglalkoztak archeológiai tanulmányokkal, első helyen állt köztük minden idők legbájosabb divathölgye, a nápolyi királyné meghitt barátnője, *Lady Hamilton*, aki legszebb óráit az ásatások színhelyén töltötte.

Talán ezeknek a pogány városoknak, illetve fürdőme-

G. Romney: Lady Griffin (Lady Howard de Waiden)

dencéiknek a látása keltette föl a párisi nőkben a fürdés iránti előszeretetet, de viszont úgy is lehet, hogy a nők fokozott életigényei a raffinált testápolás kultuszát egyenesen megkövetelték. Tény az, hogy egészen a nyolcvanas esztendőig ismeretlen volt a gyakori fürdés még a főnemesi házakban is, s 1788-ban egy-egy nyilvános fürdőhelyiségben egy fürdő *három livresbe* került. Ez az állapot azonban egy csapásra megszűnt. Az úri házakban szebbnél-szebb fürdőszobákat rendeztek be és hamarosan egész lakosztályokat szenteltek ennek a célnak. Egy-egy fürdőlakosztály a következő helyiségekből állott: egy *előszobából* a szolgaszemély-

zet számára, mialatt az úr vagy úrnő fürdik, *hálószobából*, a fürdő utáni pihenésre, *fürdőteremből*, melyben a kád nyert elhelyezést, *öltözőhelyiségből*, *ruhaszárító- és vízmelegítő-kamrából*, végül csinos kis *télikertből*, ahol az úrnő frissítőket és apró csemegéket falatozott fürdője után. Ezek a helyiségek aranyékitéssel, tükrökkel, falfestményekkel voltak ellátva, a fürdőkád azonban e fényűzéssel ellentétben, középkori mintára négy lábon nyugvó *vörösrézből* készült ülő medence volt, melyet a ráarakódó rézrozsda elől fehér gyolccsal béleltek ki fürdés előtt gondos kezek. A kád a fürdőterem egy zugában nyert elhelyezést és habos muszlinnal ékesített mennyezet borította. A *Saint Cloud-i* és *Sceaux-i* kastély fürdőtermét kincset érő gobelin-mennyezet ékesítette. *Mária Antónia fürdőkádja* egészen különleges formájú nyugvóágyszerű kád volt és benne selyempárnákon és lepedőn nyugodott a királyasszony, fürdése közben. Egy egykorú lapban, amely az *Asszonyok barátja (L'Ami des femmes)* címen a női szépségápolás fontos ügyeit tárgyalta, *Marie de Saint Ursen*, azt írja, hogy: „*a női piperecikkek száma szinte szédítő.*” Mandulatejben fürödtek a hölgyek, egyesek rózsavízben, mások mézzel kevert destillált vizet használtak, akadtak olyanok is, akik a dinnye levét tartották a leghathatósabb szépítőszernek, ráadásul tojássárgáját keverték bele, s egy oleo saccharum nevű ásványolajat. A *hajpor* igen fontos kelléke a női és férfi-toilettenek. A parókák bepúderezésére szolgáló porokat rendszerint a keztyűsök készítették, akik egyben illatszereket is gyártottak.

XIV. Lajos hírhedt fölkelő ünnepe a „lever”, a tizen-nyolcadik század végén bevett szokássá válik Franciaországban. A párisi divathölgyek azonban intim toilettejüknél, a fürdésnél és mosdásnál nem tőrnek tanukat, hanem a második toilettet avatják valóságos kis látványossággá. Ez volt a *nagy ébredés (grand lever)* és délelőtt tizenegy órakor kezdődött. Ez még kora reggel számba ment Parisban, mert a divatos dámák rendszerint kakaskukorékoláskor tértek pihenőre. Mercier ezt a társas öltözködést a *századvégi* hölgyek igen bájos szokásának tartja, s a kacérság kedves játékának tekinti! „Minden olyan bájos összhangba olvadt, a csinos apróságok, az ezernyi csecsebecse, a csipkék halmaza, s

az íróasztalon heverő, sebtében írott levélkék, melyeknek megírása az úrnő délelőtti kötelessége volt.”

A második toilette meghitt vendégei közt áll elsősorban a házi orvos, aki reggelenként tudákos ábrázattal tapogatja meg a szeszélyes dáma pulzusát. A zenetanár is megjelenik, s az úrihölgy fészülködés közben próbálja el gitár kísérete mellett a divatos áriákat. Az abbé is ott ül a hölgy jobb oldalán a tükör mellett, de nem ám a XIV. Lajos korabeli világfi, aki udvari cselszövésekkel és szerelmi titkok lebonyolításával foglalkozik, sem pedig a Goncourt fivérek, illatos, csipkés, kackiás *kis* abbéja, „aki mindig sziporkázott a szellemtől, a napi anekdotákat csak úgy szórta csipkés kezelőjéből, s a legújabb „ariette-t” foghegyről dúdolva, végig lornyettezte a szobacicát”, nem a szalonabbéról esik immár szó, hanem a lelkipásztorról, „aki minden uri házban a *jóborát* szerepét tölti be, aki a gondjaira bízott lelkek hűségés pásztora, a ház

I. Reynolds: *Pénélope Boothby*: „The Mob Cap” (1789)

szerény szolgálja, Madame mindenre kész alattvalója, s aki a jó étlap gyönyörűségeit mindenekfelett valónak tartja”.

A *szobacica* ezalatt ott sürgölődik úrnője körül, és kacér szolgálatkészséggel igyekszik meghálálni mindazt a sok jót, amivel úrnője elhalmozza. A szobalány helyzete valóban kiváltságos és rendkívül kedvező ebben az időben. A francia uridáma, fejlett szépérzékéhez mértén, mindenképen arra törekszik, hogy környezete — szépségének méltó keretével szolgáljon.

Alig használt szép ruháit a szobalányának ajándékozza, hogy az mindig csinos köntösben szolgálhassa fel a teát. Az úrihölgytől távol áll a féltékenység, s a csinos szobalányban nem vetélytársat, hanem játékszert lát, aki szeszélyeit és kedvteléseit szolgálja. A XVI. Lajos korabeli szobalány kicsiny csipke lepkét (*papillon*) vagy nagy gazebóbitát visel bodrozott fürtéin, könnyed mousselinefésűje keblét fedetlenül

hagyja, vállas köténye alól mezítelen karjainak gömbölydedsége kacéran kandikál elő, fodros szoknyáján könyök-puffancs díszel. Ügyesen fésüli lenge fésülőköpenybe burkolt hölgységét, aki füzőben, alsószoknyában várja a frizura elkészülését. A vakítófehérre porozott hajviselet ebben az esztendőben (1787) már tünedezik, s az aranyárgára púderezett, vagy vörös porral behintett hajszín népszerűbbé válik.

Divatkép a „Magasin des Modes”-ból (1780)

A divat az 1787. esztendőben havonta változik. A divathölgyek olyan ruhatárat szerelnek fel, amely valóságos vagyona kerül, s a férfiek készséggel teljesítik kívánságaikat, mert — ők se jobbak a „Deákné vásznánál”. Amily mértékben fokozódik a divatőrület, ugyanolyan arányban nőnek az igények. Az erkölcstelenség halatlan mérveket ölt, s ha a férj már nem bírja a nagyúri háztartás költségeit fedezni, akkor az udvarló lép előtérbe. A játékbarlangokban örült hazárdjáték folyik. Az adósságok lavínája elborítja a haj poros, parókás fejeket,

de *Paris zavartalanul tovább mulat.* A nép éhezik és a munkakerülő urak vérig zsarolják az éhhalállal küzdő nyomorultakat. Csókok danájába szitkok és jajok szava vegyül, a királyi udvar pedig a léhaságok tengerében vidáman úszik az árral,

Mária Antónia, a szelíd osztrák hercegleány tiszta környezetből került a párisi udvar korrumpált légkörébe. Hiába kárhoztatják pazarlásáért, könnyelműségéért, az a folyamat, amely megrothasztotta a francia arisztokrácia gyökerét, már szinte be volt fejezve, amikor az osztrák hercegisasszony XVI. Lajos feleségévé lett, A „Lajosok” uralma, a maitressesek féktelen garázdálkodása, XIII. Lajos pipogyasága, a Napkirály

örjögő hatalomvágya és pompaszeretete döntötték végveszélybe Franciaországot.

Mária Antónia csupán vak eszköz a mulatnivágyó udvari dámák, gavallérok kezében, inkább áldozat, mint bűnös. 1780. óta, amióta a „*dauphin*” megszületett, a királyné még biztosabbnak érezte magát a Capetingek trónján. A pásztorjátékok

L. David: *d'Orvilliers márkiné* (1790)

Trianonban, a cifra, farsangos bállok Versaillesban, a Tuileriák tündéri fénye, mámorba ringatták a szépre vágyó királyasszony lelkét,

XVI. Lajos udvara *nem* vette komolyan a lázadózó népet, a pásztoridillek simán folytak, Bertin kisasszony, az udvari szabóművésznő pedig egyre újabb toiletteket eszelt ki a divathölgyek számára. 1787 júniusában *kacsanyakszínű*, vagy lúdszínű, fodros tafota selyemszoknya volt a nagy divat. Angol *krépe-vel* ékes fehér tafotaköpenyke, melyet blondcsipke ékített, fehér tafotával és halványkék kreppelel díszített szalmakalapka egészítette ki ezt a kacér öltözetet. 1788-ban *se-*

lyemcaraco járja; röviddel ezután *hímzések* özöne borítja ezt az eddig egyszerű ruhát. *Csikós* selyemből készül ezután ez a népszerű öltözék, tenyérszerű széles fehér-citromsárga csíkozás borítja a selyemszövetet, a fűző égőpiros színű, s fekete bársonypántlikával és ezüstcsattokkal ékes. A nyakon és vállakon keresztül futó muszlin fésű, hátul hatalmas csokorba fonódik, ez az a *hires* alkotás, amely mind a mai napig fentartotta magát, *Marie Antoinette fichu néven*. Az

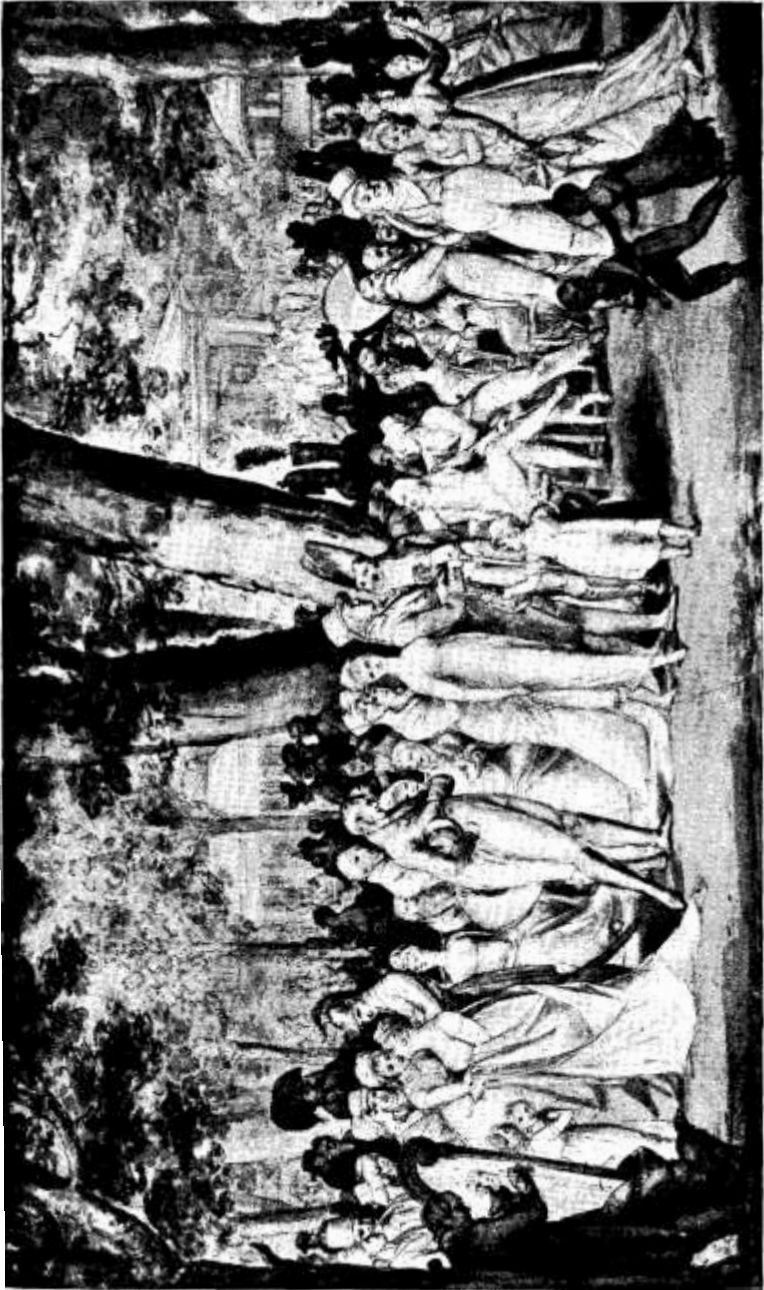
archoz elől puha csipke, vagy muszlin nyakkendő kerül, amely üde keretbe foglalja a nyakat. Ezt a gallért *hazug* fésűnek hívják ebben az időben (*fichu menteur*), mert a keblet dudorba foglalva, sokkal teltebbnek mutatja, mint aminő valójában.

A „svéd” divat hirtelen feltűnik, bár senki se tudja, honnan nyeri a nevét a *svéd-caraco*, amely kettősgallérú. *satinselyemből* készül, nagy, kétsoros acélgombdíszel ékes és hasított ujjakkal van ellátva. A gázfésű félig a mellény alá rej-

tőzik, s az *övön* jobb és bal oldalon *két óra* díszeleg. A *kettős óra* divatja a pazarlás és feltűnni vágyás paroxizmusa gyanánt *jellemzi* a forradalmat megelőző esztendőket. Az óraláncokon az arany és ezüst csecsebecsék özöne fityeg, s ezek a *breloque*-ok csilingelve ütődnek össze, a viselőjük lépései közben.

A *caraco* diadalútja egyre szélesedik: á la *Turque*, á la *Anglaise*, á la *Czarine*, *Pierrot* stb. elnevezés alatt, legkülönbözőbb formájú *caracók* kerülnek forgalomba, s a *nagy ruhák*, a *paniers*-szoknyák és óriási parókák csupán esküvők, udvari bálók és nagy lakomák alkalmával jelennek meg.

Ezek a nagyszabású mulatozások azonban mind ritkábbak lesznek, az arisztokrácia, a szalonjaiba vonul vissza és lehetőleg kerüli a feltűnést. A fényes batárok mind ritkábban jelennek meg a Tuileriákban, az álarcosbálók egészen eltűnnek, az irodalmi teák helyettesítik a táncestélyeket, Elragadó,

Sétány a bessi Pruterben a XIX. század elején

G. Opitz rézkarcra átírt

intim bájosságú *szalonélet* fejlődik ki a forradalmat megelőző 1790—92-es esztendőkből, s a francia márkinők ezen intim főúri szalonokban fesztelenül ragyogtathatják szellemüket; egyéni kedvességük ebben a hozzájuk illő keretben tündököl a legszebben! . . .

Ebben az időben, 1791 táján az „*Amadis*”-öltöny divatozik és a Flamand-kalap, a magastetejű szalmaforma a legkeresettebb.

A hajviselet nagy változáson megy át. Körteformájú kontyot és préselt fűrtöket viselnek, *nakara* színű szalaggal leszorítva.

A nép haragja égő láva gyanánt borítja el az arisztokratákat, futva menekül a királyi család. Selyem, csipke és ékszer rongyokban hever. Versailles festményei, a Boucher, Watteau és Fragonard alkotások cafatokká válnak, s a népharag kitörései oly állatiasak, aminőket ebben az időben csakis a francia temperamentum bírt produkálni.

L. David: Francia polgári öltözet (1794)

Félmeztelen, ittas asz- szonyok petróleummal öntö- zik Paris utcáit, hogy a főrangúak házai minél gyorsabban lobbogjanak; a népszennvedély féktelen orgiákat ül. Tisztes polgárok piros kendőt kerítenek a nyakukba, nadrágjukat térdig feltűrik és megszületik a sansculotte divat. Nők, férfiak egyaránt háromszínű trikoloros félrekapott frígiái sapkát nyomnak a fejükbe, s ez helyettesíti a kalapot.

Egy félbolond munkakerülő, a későbbi rendőrfőnök és közjóléti bizottsági tag, *Chaumette*, megteremti az „*Ész vallását*”. Áhítatos csöndű, finom francia templomokban vad orgiákat ül az új vallás. Görög mintára, de a fölcsigázott népszennvedély érzéki életfelfogásának megfelelően, szemérmetlenül áttetsző fátylakba burkolva vonulnak föl fehér bikáktól vont aranyozott szekereken az *Ész vallásának* papnői. Paris

salakjából, a széptermetű, jóarcú éjjeli pillangókból kerülnek ki ezek a sikamlós nótákat daloló, félmeztelen nők, akik hamarosan *divattá avatják a szemérmertlenséget*. A görög és római puha lepel az alapeszméje ennek a divatnak, ám a tunika csak térdig ér, s alig fedi el a mezítelen, szandálos láb-szárakat. A *konvent* tagjai tőlük telhetőleg pártfogolják ezeket az újszerű vallásos körmeneteket, hogy *eltereljék* a figyelmet sötétben bujkáló üzelmeikről.

A nép irtózáttal fordul el mindattól, ami a gyűlölt arisztokratákra emlékezteti. A polgárasszonyok bőrácú szoknyában, széles kötényben járnak és fehér batiszt, vagy vászon fejkötőjükre háromszínű kokárdát varrnak. A *citoyenne-k*, polgártársnők még a látszatát is el akarják kerülni annak, mintha a gyűlölt mágnásosztály divatját utánoznák, s amily szenvedéllyel figyelték még egy-két esztendővel ezelőtt a Tuile-riák kertjében sétáló márkinők toalettejét, ugyanolyan szenvedélyes kíváncsisággal nézik ablakfüggönyük mögé rejtőzve a szürke szekeret, a *charette*, amint a sokat irigyelt haj poros dámákkal, a Guillotine térre kocog.

A porcellánarcú párisi bábuk feje a fűrészporos kosárba hull, s velük eltűnik a divat történetének legbájosabb és legkönnyelműbb epizódja: a *rokokódivat*.

II. A RÉMURALOM UTÓJÁTÉKAI

Az a nagy lelki depressió, amely a *rémuralom* fürgetege után szürke palástként borult Franciaországra, a ragyogó asszonyok, fényes gavallérok szomorú vége, Parist, mint *divatközpontot* érintette a legmélyebben. Akik szerencsés véletlen folytán Angliába menekülhettek, azok úgy hitték, tán sose térhetnek többé haza, akik pedig megbújtak Paris külvárosaiban, azok álnev alatt, a legalantasabb foglalkozásokhoz nyúlva, tengették életüket. Egyesek falusi birtokukon magányba temetkezve, a világ zajától elzárva, lecsukott ablakredőnyök mögött álmodtak a múlttól. Divatról, *francia divatról* — Franciaországban tehát szó sem lehetett, a véres *Brumaire-ek* és *Thermidor-ok idején!*

A francia divat a kacér márkinőkkel rövid időre *Angliába* költözött. A puritán erkölcsű angol otthonokba, komoly előkelőségű *castle-ókba*. új, pezsgő életet visznek a bevándorolt vendégek, s a léha kis vicomtessek és marquisek más keretek közt ugyanazt az életmódot folytatják, amelyért Franciaországban rajongtak. Nagybritannia, a gazdag szigetország veszi tehát át a vezérszerepet. Léhaság, pompaszereget és mulatnivágyás árjába fullad a 18-ik század vége felé az angol úri társadalom. *Albion* szőke hölgyei az ópiumszívás káros élvezetének hódolnak, s az otthonukból kitalasztott,

elkeseredett francia dámák, kapva kapnak a kábító újdonságon, amely feledteti velük a közelmúlt borzalmait, a jelen megalázó voltát, s a jövő bizonytalanságát.

Ebben az időben öltöznek férfimódra az asszonyok, s a koldussá szegényedett, lealjasodott Paris kapva kap az

L. David: Mme Sëriziat, née Pécoul (1795)

Angliából jövő új divaton. Kénytelen-kelletlen a legnagyobb egyszerűséget hirdetik a Parisban maradottak, akik a rémuralom lezajlása után lassan előmerészkednek rejtekükből. Selyem, csipke és szalag helyett *sima posztó*, vászon (*toile de Youy*) járja, s az egykori zománctól, ékkövektől csillogó öv és *cipőcsatt* bőrből, avagy acélból készül. Az *anglománia* folyton újabb teret hódít. Keskeny uszályos szoknyát, kemény kalapot, angol redingoteot és mellényt öltenek a „parisiennek” is és a pesztonkából lett nagyvilági dáma, a híres szépségű

Hamilton lady hol Londonból, hol Nápolyból kormányozza a divatvilágot.

Hamilton Amy eszményi szépsége mámorba ejti az angol főrangúak és francia emigránsok lelkét. Maga György, a valesi herceg, a későbbi angol király is epedve sóhajtoz a lady lábainál. *Romney*, a nagy angol piktör, számtalan jelenetben nagyvilági és mithológiai köntösben örökíti meg Ha-

Days-Soiron: Sétány a St. James parkban (Részlet)

milton ladyt. *Gainsborough*, *Romney* vetélytársa hiába igyekszik a *devonshirei hercegnőt* előtérbe helyezni, Hamilton Emma a *divatkirálynő* és Nápolyban a beteges szenvedélyű Mária Karolina királyné mellett hallatlan népszerűsége tesz szert. Sir William Hamilton, a nápolyi angol követ, politikai cselszövészek középpontjába állítja feleségét, s a ragyogó szellemű divatkirálynő, a francia királyság bukásakor személyesen viszi meg Nápolyba a hióbbírt, Mária Antónia lefejeztetéséről. Mária Karolina őrjöngve liheg bosszúért kedvenc nővére meggyilkoltatásáért, Anglia azonban vétót kiált és a nápolyi királyné zokogva menekül a lady karjaiba . . .

Franciaország, mintha lethargikus álomból ébredne, lassan újból éled és a francia arisztokraták lassan visszazárlingóznak diadalaik színhelyére az elcsöndesedett Parisba. A divat elveti az angol befolyást és 1798. felé ott kezdi újból,

ahol Mária Antónia uralkodása végnapjaiban elhagyta. A gyöngéd színek dominálnak: a fehér és halványkék. Mintha az élénk színektől, különösen a *pirostól* azért irtóznának, mert a kiomlott vére, a guillotin gyilkos munkájára emlékezteti őket.

G. Romney: *Lady Hamilton*

Az elnéptelenedett Franciaország új erőre szeretne kapni, s az orvosok az *anyaságot* dicsőítik és a *kényelmes ruházkodást* javasolják. Az asszonyok *gyermekiesen* öltözködnek; a *kebel* alatt záródó, puhán leomló köntös, a nyakba szoruló konty, a *grekománia* (görög irány) felé hajlik, s az antik szobrokat veszi mintaképül.

Az arisztokraták a rémuralom lezajlása után még igen elvonult életet folytatnak és lezárt ablakredők mögött rendezik összejöveteleiket, melyeken a guillotine bárdja alatt

elveszett rokonaik, barátaik emlékének hódolnak és divatba jönnek az „áldozati” ünnepélyek (sacrificée-k). Sárga gyertyák remegő világánál, fekete posztóval bevont termekben rendezték a dekadens francia arisztokraták az *áldozatok* bálját (*bal de victimes*) és mintegy adott jelre divatba jött a fürtös, rövidre nyírott *Titus frizura*. A polgárság nem is sej-

W. Frith: Udvarlás

tette, hogy a főrangúak a hóhér bárdja alá került, Sámson legényei által *rövidre* nyírt fejű, rokokó dámák iránti kegyeletből viselték ezt a frizurát! Ez a hajviselet hamarosan elterjedt a divatvilágban és *David*, a híres festő buzdítására, antik mintára, a görög nők szalagindáival (bandelettes) díszítették fürtös fejüket. A paróka rövid időre teljesen eltűnik és divatba jő a hajfestés, A kalap fejkötőszerű, az áll alatt szalagsokorral fonódik össze, beárnyékolja a homlokot, a szemet, de hátul, elcsapott formában, fedetlenül hagyja a nyakat.

1796 táján egy tánc alakjában új örület lepi meg a divat-

világot. Németország báltermeiben születik meg az új tánc, s egy szép napon ott terem a finomkodó menüetté, graciózus lancier, bájos gavotte hazájában: a *keringő*, vagyis a *valzer*. Hamarosan olyan népszerűsége tesz szert ez az újmódi tánc, hogy a francia hölgyek szinte át szeretnék keringőzni egész életüket.

A direktórium alatt olyan szemérmetlenné váló *fátyolos meztelenség (nudité gazée)* 1796 felé kezdi szárnyát bontogatni. *Carlo Vernet* egykorú író keserűen kifakad a keringőző dámát említvén, mert az akkori, századvégi hölgy, lassanlassan elérkezik a teljes meztelenség felé. 1796—97-ben mitológiai példák szerint *à la Diane* és *à l'Aphrodite* öltözik a párisi dáma és a szemérmes öltözködést a csúnya nőknek hagyja. Aki nem felel meg mindenben a divat követeléseinek és nem hagyja vállig fedetlenül karját, hanem könyökig érő ruhaujjat visel, az gyanúba esik, hogy csúnya, sovány karját kívánja ily módon a nézők szemei előtt elrejtetni és álszenteskedő módon (*à l'hypocrite*) öltözik. Ugyanez állt a *lábszárakra* nézve is.

Halványrózsaszínű selyemnadrág fátyolozta el csupán hártýavékonyágú selymével a fátyolszoknya alatt a hús meztelenségét és az átlátszó batisztingecskevel összhangba olvadt. Egy szép napon azonban, mint egy egykorú újság írja (Paris 1796. décembre): „ezzel a kétezer éves szokással is szakítanak a nők és miután klasszikus ráncvetésű felsőruhájukat, az ing, szabad esésében akadályozza, egész egyszerűen lecsúsztatják a kebel alá, majd pedig teljesen *elhagyják* . . .”

A legyező az övön függ, a pénzeszacskót a keblébe rejti a hölgy, a zsebkendőt pedig gavalléjára bizza. Miután a zseb teljesen eltűnik a női ruháról, a zsebkendő pedig mégis arra való, hogy mindig kéznél legyen, hát megjelenik a hosszú selyemzsinóron függő *tarsoly*, *ridicule* (nevetséges), melynek neve a latin *reticulum* (hálóska) szóból ered. A *kézítarsolyt* a szükségesség teremtette meg, illetve hozta újból divatba, mert a középkorban nélkülözhetetlen kelléke volt a *női öltözködésnek* a tarsoly: *escarcelle* (pénzestáska).

A *reticulum* név tulajdonkép a római hálószerű vadász-tarisznya latin elnevezése volt, de amikor a boltosok és dá-mák *ridicule-nek* (nevetséges) nevezik, szóval elfranciásítják

a tarsolyt, akkor az antikomániában szenvedők *Gail* polgártárshoz, a republikánus Paris híres hellénistájához fordulnak s arra kérik, hogy jelöljön meg a régi görögök szótárából egy szót, amely a *ridicule* helyettesíti- Citoyen *Gail* ügyesen ki-

J. Gillray: Divatkarrikatúra (1794)

ássa a görög szobrok patinás tömkelegéből a *balantiont*, a csüngőt és a divatos dámák hamarosan felkapják a legújabb divatkifejezést: a *balantinet*.

A 18.-ik század végén 1798—99 körül új *asszonyi típus* tűnik föl. A forradalom előtti idők bájosan szemérmes, érzelmes és érzelgős asszonyának ellentéte: a *csudálatos* hölgy, a *Merveilleuse*, aki az angol divat és a görög antikvitás felé hajló ízlésével, valami különös vegyüléket alkot meg és azt elnevezi *merveilleuse* divatnak. Kalapja, turbánja, vállkendője, kabátkája (spencer) *angolos* hatású. „Athéni szabású fehér linonruhájuk uszályát jobb karjukra csapva, minden

igyekezetük arra irányul, hogy az antik szobrok mozdulatait utánozzák”, írja emlékirataiban Mercier.

Carlo *Vernét*, a pajkos és szellemes párisi rajzoló, igazi „gamin” franciasággal örökíti meg rajzónjával a merveilleuse-ök típusát. Egykorú képein ott látjuk a csudálatos hölgyeket minden bájjukkal és ferdeségükkel egyetemben, amint

Angol női divat 1796-ban (Gallery of fashion)

összetalálkoznak, csevegnek, tetszelegve páváskodnak. A soványabb] a lehetőleg azért fogja kurtára a szoknyáját, hogy bokái karcsúságát mutogassa, a telt idomú pedig lábikráinak gombölyedségét fitogtatja. A puhaesésű kebel alatt övezett ruha szegélye á la Greque díszítésű s a keblet elfedő fátyolkendő, melyet a leggyöngébb fuvalom is félrelibbent, ugyancsak a tanagrai lányok divatját utánozza. A ruhaderék a gyomortájon végződik s a mezítelen felsőtestet pókháló vékonyságú fekete csipkeköpenyke árnyékolja be egy kevéssé, de csak annyira, hogy a Merveilleuse kívánsága szerint bájai még mindig eléggé szembeötlőek legyenek. A könyökig érő keztyű bő ránccokat vetve simul a kézre.

A *merveilleuse úrihölgynek* méltó párja a *sansculotte*-ből gavallérrá vedlett *incroyable*. A direktórium idején már nagy

szerepet játszik Paris újra népessé vált boulevardjain, A forradalom utáni idő ízlése szerint a férfiasság megtestesülése ez az ifju Incroyable. Rövidlátó szemét hatalmas pápaszem takarja, (a pislogó, rövidlátó szemek divatja volt ez!) boglyas hajzata *á la chien* (kutya-) vágású és kusza csomókban hull a vállára és homlokába, hátul pedig görbe fésű kampózza föl a hajzatot a *guillotine* áldozatainak emlékéül. A fület

Fejdiszek karrikatúrája (1797. évi színes angol metszet után)

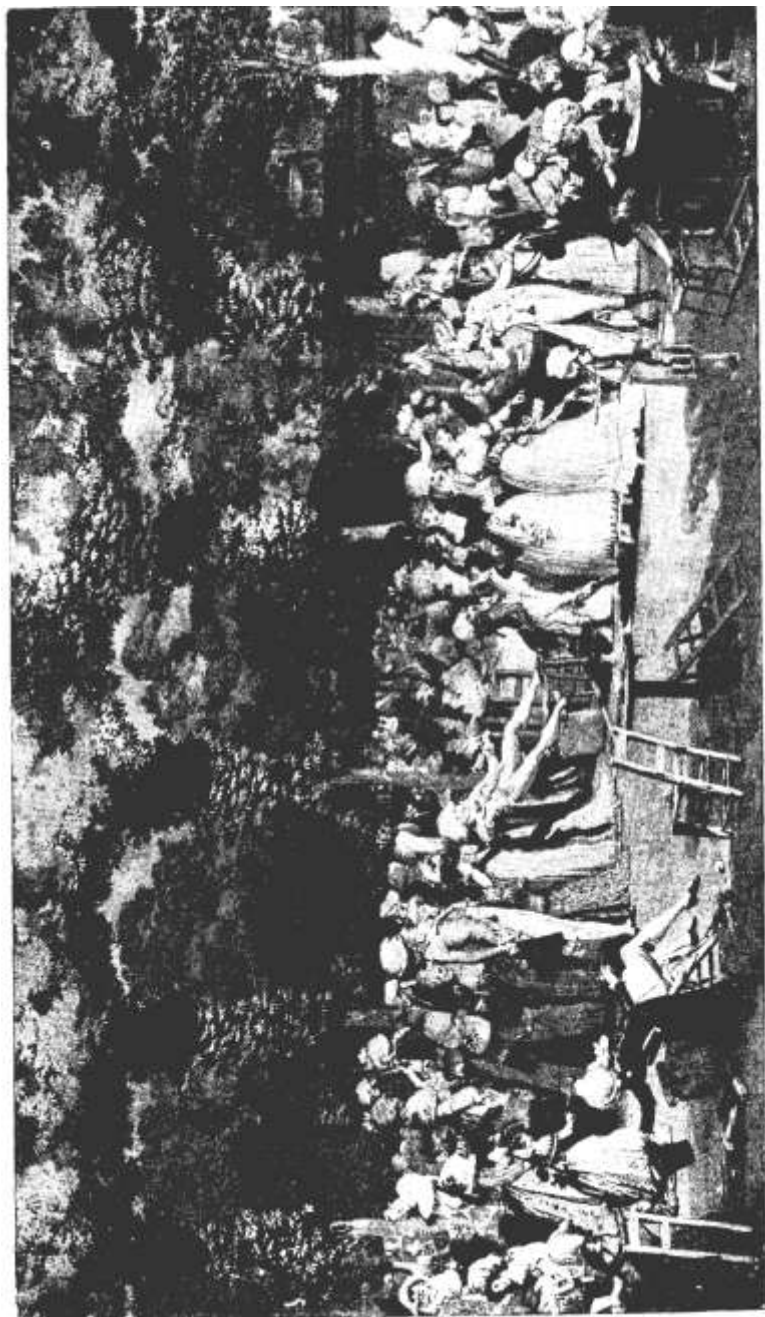
(rendszerint a jobbikat) nagy arany fülbevaló ékteleníti el, míg a hatalmas fehér muszlin nyakkendő nemcsak az állat, hanem az ajkat is elrejtí a kíváncsi szemek pillantása elől. Mintha csupa fogfájós, felkötött állú gavallér sétált volna ebben az időben Paris utcáin. A nyakravalót arany mellű fogta össze, az egykori lenge csipke jabot helyett. A mellény nevetéségesen rövid, csupán egy gombra járó és lehetetlenül rossz szabású. A szabásnak a tökéletlen volta a nadrág bő és rendetlen ráncvetésében nyilvánult meg a legköltőiebben, mert az elhanyagolt külső volt az Incroyable férfiú ideálja.

Amikor két ilyen jeles ifjú szembetalálkozott egymással, messziről kinyújtott karral egymásba akasztották *kisujjukat*, mert ez volt a divatos üdvözlés népszerű és előkelő formája. A beszédmodor: a *garatisme* szabályai szerint recsegő, az *r* betűt a *ch*, a *z* betűt a *j* helyettesíti.

Az Incroyable léhűtő ellentéte, a szorgalmas, de fejét mindig csalárdáson törő, hazugságban, szélhámoskodásban járatos: *Croyable* (hívő) férfiú. A *Vivienne*-utcával szemben levő *Palais Royal* előtti járdán gyülekezett össze Paris haszonleső, kalmárszellemű népe. Itt zsibongtak a *Perron* nevű utcarészen a politikai ügynökök, pénzfelhajtók, és szerencselovagok. *Prudhomme* történetíró szerint tarka-barka társaság keringett a Perronon: cukorkaárusok, vizeskannákat lóbáló suhancok között ravaszképű, hadonászó ügynökök surrantak, áldozatokra lesve, föl és alá. A *Palais Royal* perronja az 1790-es évek végén *Paris tőzsdéje* volt. Itt csereberélték el a könnyenhivők a royalista livre-t a direktórium frankjával; itt mutogatták a *croyable-ok*, a föld- és pénzügynökök, a dobra kerülő birtokok földmintáit a hirtelen meggazdagodott, földéhes párisi polgárnak, a tipikus úrhatnám *bourgeois*-nak, aki bármily megvetést is mutatott a gyűlölt arisztokraták iránt, mégis mindenben az ő példájukat igyekezett követni. A kapzsi és naiv polgárnép utolsó aranyát is becserélte újmódi papírfrankosokra és elkövetkezett 1796. március 1-én az a nap, midőn a párisi tőzsdén egy *Louis d'or*, egy darab csengő Lajos arany *hétezerkétszáz* (7200) papírbankót, assignat-át ért. Ez volt azonban az agiotage, pénzfelverés hattyúdala. Az *agiotálás* ragályos betegsége („Azért él az ember, hogy azsiotáljon, s azért azsiotál, hogy élhessen!” „On agiote pour vivre, et l'on vit pour agioter!” Paris nov. 1795.) úgy elmúlt, mint egy lázas álom. A könnyen szerzett vagyonok eltűntek, mint a szappanbuborék, a tönkrement existenciák pedig új életet kezdtek, ami ebben az időben, az élelmicikkek és lakásviszonyok rendkívüli olcsósága és a pénzpiac hullámszáma mellett aránylag könnyű feladat volt.

A pénz elértéktelenedése valóban furcsa állapotokat idézett elő. Paris népe kacagva illeszkedett bele az új keretbe és az ezresekkel való dobálózás *divattá vált*. Egy egykorú párisi hírlap (*Censeur de journaux*) a IV. év Brumaire havában megemlékszik egy koldusról, aki, hogy lyukas cipői helyett ujat vásárolhasson, 2300 franknyi assignatát gyűjtött könyöradományokból. Ennyibe került 1797-ben egy pár láb-beli Paris városában.

Egy egész más világ élt itt a *Palais Royal* tőzsomszédsá-

Deburcourt : Séjour à Palais Royalban (tárodék) 1792.

gában, s ez a furcsa egyveleg a rémuralom lezajlása után keveset törődött a marquis-k és vicomte-ok utódaival a Merveilleux-vel és az Incroyable-val.

A 9-ik Thermidor után megindult az Angliába és Németországba elmenekült francia arisztokraták visszaözlése Parisba. Új életvág्य költözött a lelkekbe, az augsburgi, göttingai, lipesei patrícus házakból jövő francia nemesek német és angol mintára igyekeztek berendezni háztartásukat és Paris, amely eddig mindig a maga útján haladt, a 19-ik század hajnalán valóságos Babel tornyához hasonlított. Az idegenek előzönlötték Franciaország fővárosát és új színeket vittek a divat művészetébe.

1799-ben már egy teljesen kiforrott új irányt látunk, a *David*, híres francia festőművész által már a rémuralom alatt fölvetett divatáramlat, az *antikománia* megizmosodott utódját, a *görög-római* viselet francia ízlés szerinti átidomulását.

A rómaihoz hasonló viselet a *testesebb* nőalakoknak kedvezett. A római matrónák impozáns testalkatának megfelelő vidéki nők ujjongva fogadták az új divatot, míg a keces, vérbeli *parisienne* inkább a kacér és szemérmetlen görög ruházódást favorizálta.

A *ruhák anyaga* könnyűszövésű, majdnem kizárólag fehér színű és túlnyomóan *angol gyártmányú*. *Brest* és *Lorient* városok kikötőjében kerültek eladásra ezek a puha szövetek; itt viaskodtak egymással a francia kalmárok a muszlinok, batiszok és linonok tömkelegében és arra törekedtek, hogy a hallatlan fényűzés és szövetanyagpazarlás okozta fogyasztást lehetőleg kielégítsék. Ezer meg ezernyi vég helyszövedék hevert itt a nagy vásáron és került fülsiketítő zaj és kapkodás közben eladásra, míg ugyanebben az időben, a *lyoni* selyemgyárak kétségbeesetten látták, mint értéktelenedik el kincset érő selyem és bársonnyal megrakott raktárak. A hiúság vásárára tetszelgő szépek csak nagyritkán határozták el magukat arra, hogy tél derekán ujjatlan, mély kivágású selyemköntössel fedjék el bájait, a selyem és bársony tehát jó időre a lomtárba került. A hiúság olyan mérveket ölt a direktórium ideje alatt, hogy a merveilleusek hovatovább meztelenül járnak. A női test kultusza a görög hetérák szépségimádását is túlszárnyalja, s a direktórium hölgyei méltán ver-

senyezhetnek egy Aspasia, Cleopatra vagy Phryné hírnevével.

A józanabb elemek vétókiáltása a pusztában elhangzó szó maradt volna, ha előtérbe nem lép egy bájos és kellemes divat, a vállkendő, vagyis *sál*, amely puha redőkben hullámszik a női alak körül és rejti el jótékony fátyola alá a női test

Lefèvre-Baubini: *Incroyable és merveilleuseök*

szemérmetlenül nyilvánosság elé hurcolt mezítelenségét. A sál uralma 1800 táján kezdődik és tart 1814—15-ig, Napóleon bukásának végső akkordjáig. A *directoire* divat legjellemzőbb sajátságai ehhez a ruhadarabhoz fűződnek, s a sál, vagyis ahogy 1800 táján nevezték, a „*schall*” keletkezése valóságos forradalmat idézett elő a divat történetében. A sál egy hosszú és széles szövetdarab, amelyet az ázsiaiak mintájára a fej köré csavarva viseltek az ókori népek. A görögök csudás puhaságú *byssus* szövetekét a direktórium idején ügyesen utánozták Parisban. Rectanguláris formája a római tunikára emlékeztetett. Ennek a kendőnek ép úgy nem volt szabása, mint az emiitett tunikának, s a párisi nő kigyóyszerű mozdulatai

adták meg ennek a szövetdarabnak a báját, épen úgy, miként a római matrónák gögösen méltóságteljes testtartása szabályozta a tunikának és palliumnak a ráncvetését!

Mária Antónia lágyesésű krepp és muszlin fisüje tehát *sál*-lá változik. A direktórium emberei valóságos dicsfényel

Vezet: Merveilleuseök

övezik ezt a ruhadarabot, s a „Chaussée d'Antin remetéje”, *Jouy*, a különös életű író, a kor szellemének megfelelően pikáns regényt is ír *Egy sál története* („l'histoire d'un schall”) címen. Hogy egy-egy ilyen kendő egy kis vagyomba került, azt nem csodálhatjuk, ha elgondoljuk, hogy Perzsiából és Tibetből hozták a *cashmir* juhok selymes szőréből szőtt kendők anyagát. *M. Jouy* szerint 1775-ben érkezett az első ilyen *cashemire* szövődék Parisba, ahol ebben az időben még hírből se ismerték ezt az anyagot. Aiguillon hercege följánlotta a vénülő királyi maitressenek, *Du Barry* hercegnőnek a ritkaságot, s az udvari dámák fitymálva jelentették ki, hogy ez „a

kendő minden bájt nélkülöz” („cette parure n'a aucune espèce de grâce”, egykorú följegyzés).

1814-ben, tehát 40 évvel később pedig vezércikkben emlékszik meg egy divatlap (*Journal des dames et des modes*) a sálról, mondván: „A sálok divatjának *borzasztó* ideje, a nők boldogságos, s a férfiek kétségbeejtő és pusztító korszaka volt. A kedveskedések és előzékenységek özöne bontotta el azokat, akiknek segélyével egy-egy ilyen szövédékek birtokába lehetett jutni... A szép asszonyok találékonysága határtalan, ha arról volt szó, hogy vágyaik netovábbját, az újdivatú sált elérjék! . . . A gazdagok csupán egy érvel álltak elő, szólván: ez a divat! A szerényebb viszonyok között levő nők azt hangoztatták, hogy szükség van egy sálra, minthogy „*mindenki* azt hordja”, az alsóbb néposztályok asszonyait a sál hasznos, gazdaságos és az egészségre való jótékony befolyása csábította, mert szerintük „egy *kásmir* soká tart és elfedi a ruhát”. A legnyomósabb okot azok használták föl, akik duzzogva elhúzták a szájacskájukat és elfordultak gavallérjuktól, mert azt tartották: „ha nem vesz nekem egy kasmírt, akkor ezzel bebizonyítja, hogy — nem szeret!” . . .

A *menyasszonyi kelengye* legfontosabb kelléke a *sálgyűjtemény* volt. A sálok sokfélesége és finomsága szerint osztályozták a menyasszony gazdagságát és a lehellelnyi muszlintól a nehéz kasmírig mindenféle terjedelemben ott szerepelt a chále, az új asszony kelengyéjében. Bársonyból, selyemből, aranyhímes fátyolszövetből, pamutból, perkálból, pillangós csipkéből számtalan változatban készítették a sálokat, melyek legbecsesebb je azonban mégis a szépséges *cachemire* volt, melynek valódiságát az bizonyította, ha átfért egy aranygyűrű keretén.

Első pillantásra a legnagyobb egyszerűség uralkodott a divat terén ebben az időben, de ha alaposan szemügyre vesszük a rémuralom alatti és utána következő idők női toilettjét, úgy inkább a ravasz, raffinait egyszerűség, a költséges, de szerény külsőségek alá rejtőző elegancia tűnik föl, mint az öltözködés gazdaságos volta.

Barras egyik barátnője ízléstelennek találja a szőke hajat, illetve parókat és nyomban előtérbe lép a *fekete* haj divatja. Az elszigetelten élő arisztokraták már említett *áldozati* bál-

jain rövidre nyírt Titus frizurával és keskeny *piros szalagcsikkal* a nyakukon jelennek meg a *cidevant* (egykori) *marquise*-ok, ezzel jelképezve a guillotine áldozatainak nyakán a bárd véres nyomát. De míg ezek az estélyek rejtett helyeken, titokban folytak le, Paris polgárnépe, s az újdonsült előkelőségek élén a szép *Tallien* asszony, nyilvános multságok fényében kéjelgett.

A gőgös Bertin kisasszony is visszatér londoni száműzetéséből és újból megnyitja műtermét, de immár nem Mária Antónia és dőlyfős udvarhölgyei, hanem gazdag polgárasszonyok számára szabja-varrja az 1798—99 esztendő legnagyobb divatszennációját: a derékig érő elől nyitott, ujjas *spencert* (kabátkát), amely valóban furcsa körülmények között keletkezett.

Littré, egykorú író *Dictionnaire-je* szerint: „Lord Spencer, a híres történetíró édesapja egy téli délutánon, *dinner*-ebédje alkalmával kissé felöntött a garatra és karosszékében elszunnyadt a kandalló mellett. Háttal ült az izzó fahasábkokkal teli kandallóhoz, s csak arra ébredt föl, hogy redingoteja lobot vetett. A redingote frakkszárnyai teljesen összeégtek, s a lord ahelyett, hogy átöltözött volna, egy nagy ollóval lenyisszantotta az elhamvadt frakkszárnyakat.” Ez a fura kabátka hamarosan divatossá vált és 1798. táján Parisban az asszonyok, férfiak egyaránt *spencer-t* húztak az öltözkükre! Madame Tallien is kész örömet karolta fel ezt a divatot, aminthogy merész ízlésével, minden újnak és feltűnőnek lelkes hívéül szegődött. így pl. ő volt az első, aki a „Frascati” helyiségben egy nyilvános táncestélyen, „*vad leánynak*” öltözve, *testszínű* fátyolköntösben jelent meg. A hasított tunika alól, széles *aranyperecekkel* ékített lábszárai, melyeket térd alatt és fölött ékesített ez az antik ékszer — szeméremetlenül kivillogtak. Ilyen példa után indulva, nem eshetett csudaszamba, ha Tallien egyik alantasának, *Hamelin* tisztnak a felesége, egy nyári délutánon átlátszó gáztunikában jelent meg a *Champs Elysée* népes sétányán. Ezzel aztán betelt a mérték. Az ott őrszolgálatot teljesítő tisztek egyike udvariasan bár, de határozottan távozásra szólította a — hölgyeket és sajátkezüleg ültette kocsijukba a szeméreméretükből teljesen kivetkőzött dámákat.

A hajviselet is *klasszikus minta* szerint alakul. Parókát viselnek az asszonyok, de nem hajporozottat, hanem *természetes színűt*. A „*Nouveau Paris*” (Új Paris) című lapban Tallien asszonyról hosszú cikk jelenik meg, mint aki merész újítként, a hagyományos *szőke* paróka helyett, fekete álhajat visel. Klasszikus álnévvel hízeleg a cikk írója Maclamenak, mondván: „Orphise háromszor napjában változtatja öltönyét. Reggelenként bájoló nymphához hasonlít, átlátszó linonköntösében. Parókája jóni formájú és homlokékkal van ellátva. Ebben az öltönyben indul sétájára Passyba, ahol reggelijét elkölti. Délutáni három óraker már ezer fényben csillog a szép hölgy, piros sálja felhőként úszik utána és bíborszárnyú pillangóhoz teszi hasonlóná. Parókája *Bérénice* formájú és mindenek pillantását maga után vonja. Estére kelve, amikor a nap aranykorongja eltűnik, kacér öltönyű Dianát látunk, amint gyors léptekkel suhan tova. Koromfekete hajában villogó gyémántkorona szórja sugarait az éjben . . .”

Ebben az időben Paris volt a világ közepe, s a párisi asszony a legszebb virág benne. A császárság hamar letűnő lidércfényében tündöklük a legcsábítóbb színben „Dívat ő felségének” Janus-ábrázata, s a *kis káplár* régiméje alatt ég a legerősebb lánggal az asszonyi hiúság máglyája.

III. AZ EMPIRE

A 19. század küszöbén ragyogó pompájú virág gyanánt bontakozik ki az *empire* divat. Ebben a korban, a „*férfiak arisztokráciája: a tehetség, a nők: a szépség*”, mondja *Délécluze*, egy egykorú, igen szellemes író, „Hatvan esztendő emlékei” című munkájában, igen találóan. Valóban így is volt a 19-ik század elején, midőn egy Napoleon lángesze diktálta Európában a békét avagy háborút, s egy hiú szép asszony, a kreol származású Beauharnais Josephine: *a divatot*.

A konzul (Bonaparte), komolyságának és igénytelenségének köszönhető valószínűleg a férfiruházat azon korszakot alkotó reformja, amely a 19. század beköszöntésével előállott. A férfiak elvetik a féminin jelleget és férfihez méltó módon öltözködnek. A szalagos, csipkés, ékköves cifrálkodást átengedik a nőknek és nyakig záródó, egyszerű öltönyökben járnak, szóval megvetik alapját a mai civilizált, s az öt világrészben egyaránt használatos, egyöntetű *férhruházkodásnak!*

A *női ruházat* mind élénkebb szerepre vágyik a „hiúság vásárán”. A napóleoni időkben nagy hírnévre vergődött Frascati-kávéházban kerülnek bemutatásra híres szép asszonyok alakján, az *empire divat* legújabb alkotásai. Beauharnais

tábornok özvegye is megtisztelti néha jelenlétével a Frascati-termeket.

A mai, kávéházba járó nők bizonyára nagy érdeklődéssel fogják olvasni, hogy már száz évvel ezelőtt is akadtak merész újtők, akik szívesen jártak kávéházba. A Frascati-

Morin: Juliette Récamier

kávéház fehér-aranycirádás, tükrös terme volt Paris társaságbeli asszonyainak találkozóhelye a 19-ik század elején. Itt vitatták meg a napi eseményeket, amelyek a konzul és később a cézár uralkodása alatt erősen politikai hátterűek voltak, itt mutatták be a legújabb divatot, amely az új császárság keletkezésének emlékére empire (császári) elnevezést nyert és egész Napoleon bukásáig szerepelt. Mig egyfelől *David*, a finomízlésű piktör, iskolájában az antik festési modort dicsőítette, másfelől Percier és Fontaine építésszek az antik építési stílust ébresztették újra. Az elnéptelenedett francia állam vezetőférfiai az *anyaságot* dicsőítették, nem csudálhatjuk tehát, ha a francia nők, a termékenység és an-

tik szépség megtestesülését a görög-római, kebel alatt övezett tunikában, a puha esésű chlamysban látták. A teltség, az asszonyiség apotheosisa gyanánt a meztelenség szerepelt abban az időben, amikor a „szépség egy hozománnyal fölért”.

Leslie: Anyai öröm

Keblük, karjuk, lábuk leplezetlensége, a plaszticitás kidomborítására törekedett, s hogy ez a meztelenség az egészség rovására esett, azzal nem igen törődtek a hiú „parisienek”. A X. esztendőben, a „Longchamp”-i séták alkalmával, amikor egykorú följegyzések szerint különösen szigorú tél volt, könnyű fátylakba burkolva sétáltak a hölgyek. Ez a tél iszonyú pusztítást vitt véghez a divathóbortokba sülyedt elegáns hölgyek között. Hiába tiltakozott a józan ész a térdig meztelen lábszárú, fedetlen vállú nők esztelensége ellen, hiába hivatkoztak az orvosok az Egészség istenasszonyára, hiába

ontottak keserű könnyeket a „korán elhervadt rózsabimbók” sírja fölött, a divat kérlelhetetlenül tovább haladt a maga útján. Közben egyik rózsaszál a másik után tért korai sírba. *De Noailles* kisasszony, tizenkilencesztendős korában, midőn könnyű muszlinruhájában, felöltő nélkül tért haza egy bálból, tüdővészbe esett, Juigné kisasszony 18-ik tavaszán esett áldozatául a gyilkos kórnak, Chaptal Hélénet épen tizenhat éves korában szakasztotta le a halál, Tufaikin hercegnőt 17 éves korában pusztította el Szent Pétervárott a francia divat esztelensége!

A *konzulátus* későbbi idejében kissé észre tért a divatvilág. *Prudhomme* 1797-ben gúnyosan emlékszik meg a nőkről, akik „mintha egyenesen a fürdőkádból lépnének ki az utcára”, pedig a gazefátyolból készült tunika ideje lejárt, s az új dívatírány a keskenyvállú, kebel alatt záródó, hosszú uszályval ellátott u. n. *empire* ruháknak kedvez. *Tallien* asszony, a szép *Récamier* Julie és a többi ünnepest szépség halhatatlanná tették ezt a viseletet, amely noha még mindig mélyen kivágott és a testformákat mutatja, mégis szemérmesebb a görögös tunikánál. *De Ségur* szerint: „Az asszonyok csakis az *empire* divatért lelkesedtek. Karcsú és telt alakú, kövér, sovány, magas és alacsony termetű nők, fehérbőrűek és barnabőrűek egyaránt ujjatlan öltönyt viseltek, keblük mezítelen, mint megannyi Aspasiáé, s még attól se riadtak vissza, hogy a természet mulasztásait kipótolva, *műkebel* fokozzák bájaitkat.” A *műlábikrákkal* való kereskedés a nyilvánosság előtt folyt le. A „Bois de Boulogne”-ban sétáló hölgyek a nagy boulevardok kirakataiban válogatták össze ezeket a szépségpótló eszközöket és nem is titkolták ezt a törekvésüket. Való igaz azonban, hogy Paris szalonjai egykorú följegyzések szerint soha annyi szép nőt nem üdvözölhettek falaik között, mint a direktórium és a konzulátus idejében.

Paris asszonyai ebben a korban elbájolták az egész divatvilágot, kivéve — a férjeket, akik a hallatlan fényűzés rabigája alatt nyögtek. A világ azonban elismerte a párisi asszony fölényét és megkülönböztetett tisztelettel környezte a természet ezen remekbe alkotott szépségeit. 1800-tól kezdve az első konzul iniciatívájára újból divatba jön a *Madame* elnevezés, a rideg *polgárnő* (*citoyenne*) helyett, s az általános tegeződés

divatja elmúlik a sansculotte-ok véres árnyával egyetemben. Fokozott tisztességtudás jellemzi a császárság embereit. Emberies, bár nem szenvelgő, s a rokokó parfümös finomkodása *felett* álló udvariasság volt ez, amely a francia *politesse*-hez, előzékenységhez állt közel.

Az egyéni ruházkodás mindinkább kedveltségre tesz szert.

Ingres: Mlle de Montgolfier

A *Journal des Débats* 1802-iki évfolyamában szó esik a *sparterie* szalmafonadék-kalpagokról, melyek áttört karimáj uak és tollakkal ékesek, továbbá a *magyar kaputokról*, (*capote hongroises*), melyek a huszársapkákhoz hasonlóak. A *La Mésangère* (Czinege) nevű újság, amely az előbbinek vetélytársa lévén, a *Débats* állításait lehetőleg megcáfolta, néhány nap múlva gúnyosan említi meg, „hogy a szalmafonadék-kalpagok, s a kanáriszinű kreppformák teljesen kimentek a divatból, s azokat csupán a *köznép* viseli.”

Újra ébred a rokokó korabeli láz is; minden asszony fiatalnak akar látszani, de immár nem a fehérre haj porozott paróka, hanem a különböző, de természetes színű *álhaj* által.

Prudhomme föl jegyzései szerint: „A nők, 15 éves kortól *hatvanig*, egyaránt szöke-barna parókákat hordanak, s ily módon a nap szaka vagy a társaságuk ízlése szerint változtatják hajuk színét.” A társaságbeli dámák főfényüzése a díszes frízurában rejlett, amely antik fűrtözésű és gyémántokkal, gyöngyökkel, művirágokkal volt teletűzdelve. Parókákat adtak egymásnak nászajándékkul a főrangúak és a polgárok egyaránt és egykorú följegyzések szerint *Lepelletier Saint-Fargeau* kisasszony, a „köztársaság árvája”, 1799-ben egy tucatnyi parókát kapott a République-től „szegényes” kelengyjének kiegészítés eképen! . . .

A *fogat* elengedhetetlen kelléke volt az „empire” divathölgy *toilette*jének. Reggeli sétakocsizásra más batár járta, mint déli korzózásra, s a *Frascati-kávéház* előtt veszteglő ebédutáni kocsitábor egész másként festett, mint a Nagy Opera bejárata előtt éjszakázó, s a zenei élvezettől kipirult arcú dámákat selymes párnáira befogadó díszhintók tömege.

Bertin kisasszony, aki a forradalom előtt gögösen elfordult a polgári elemektől és *Mária Antónia* királyné kegyének napsugarában sütkérezett, immár teljesen beleélte magát új helyzetébe. Noha nem nevezhette már magát a „divat miniszterének”, mégis nagy hírnévnek örvendett és sűrűn levelezgetett a még vissza nem tért londoni és itáliai emigráns dámákkal, akik hévvel karolták föl az u. n. antik divatot, amely a konzulátus alatt furcsa egyvelege volt a rokokónak és a szelvelgően antikizáló irányynak.

A *Journal de Paris* 1802 áprilisi száma megemlékszik *David* buzgó tanítványáról, *Quay Maurice-től* is, aki *Agamemnon* köntösében sétált a *Longchamp-i* versenyen és mialatt egy görög isten göggyével nézett körül a pázsiton tetszelgő szép hölgyeken, azok, jeges limonádét szürcsölve, a következő öltözéket ragyogtatták a divatos lóverseny pázsitján: „Az uszályos szoknya „*Philomela*” szabású, a derék hátsó lebbenye pedig a *l'Étrurie* formában van szabva, (az újdonsült etrusziai király, *Párma* hercegének tiszteletére). A rövidke ujjak spanyol vagy görög mintájuk, míg a „*Philomela*” ruha merő ellentéte gyanánt a „*Glaonice*” öltözéket üdvözölhetjük, amely kerek, a földet nem érintő szabású szoknyából és négyszögletű kivágású derékből áll. A *Romaine* öltözék tunikaszerű, de

mindhárom öltöny kebel alatt övezett. Ilyen ruhákban jelent meg a *komité* (három világszép párisi dáma képviselte ebben az időben a divatvilágot) Longchamp mezején.

A 19-ik század első éveiben nehéz soruk volt a szegény férjeknek és — udvarlóknak; mert egy-egy nagyvilági dáma toilette je valóságos vagyona került. *D'Abrantés* hercegnő emlékirataiban megemlékszik a párisi szépasszonyok divatos

Empire intérieur

ruhatáráról, mondván: „Egy szép tolettenek az ára 6—8000 frankot is kitett. Egy *cashemire sál* 1500—2000 frankba került, nyakbavaló *fisü*, maline, valenciai, vagy point d'Angleterre csipkeszegéllyel 400—500 frankba, a hajat ékítő fátyol 1000 frankos, de ha menyasszonyi, még sokkal drágább! A zsebóra ára, amely nászajándék gyanánt mindig ott szerepelt az új asszony ékszeresdobozában, 2000 frankon felül is járt, a kalap 200 frank, stb.”

A híres *divatkomité* annyira befolyásolta a divatvilágot, hogy még a nap *szakait* is beosztotta. Reggel nyolc órakor a szépasszony kínai fürdőt vett és utána „Galathéa” fésülőköpenybe burkolózott. (Amint látjuk, a rokokó dáma 11 órai fölkelése reggeli nyolc órára tolódott vissza, mert az empire

hölgyet annyira elfoglalta a semmittevés és a divat színpadán való tetszelgés, hogy a kora reggeli órákat is ki kellett aknáznia, ha el akart készülni a toilettejével — délig!) Fürdő után, á la créole kötényszerű köntösben szürcsölte csokoládé-

Gérard: Fries Móric grófes családja

ját az empire hölgy. A reggeli után *Pomona* ruhát öltött a jóllakott urihölgy, amely ép úgy illett gyalogsétához, mint — lovagláshoz. Étkezés és promenád idejére háromféle öltöny járta, még pedig a *Rusna*-formájú, a lábat szabadonhagyó öltözék, a *Naxos* redingote és a görög *surtout*, amely csipkével ékesen simult a görögös szabású fehér empire ruhára.

A párisi asszony! Mennyi álom, vágyódás, csudálat fűződött ehhez a szóhoz a 18-ik század végén és az új század

hajnalán. Hány elfojtott sóhaj, hiu törekvés fűződött a selymes caracok, görögös tunikák, Titus-frizurák viselőihez.

Napoleon, a gyermekifjú, midőn 1787-ben Parisba érkezik, kábultan látja a szépséges rokokó-dámákat, akik Mária Antónia divat jogara alatt, szépségük teljességében, s a közeli, nem is sejtett elmúlás varázsos fényében tündökölnék. A toronymagas parókák, szépségflastromos, rózsapírban égő arcocskák, a finoman ívelt, csókra termett ajkak, nagy emóciót váltottak ki az ifjú Bonaparte fogékony lelkéből. Ilyen bevezetés után nem csodálhatjuk, ha Napoleon élete végéig fogékony maradt a finoman „kikészített” női bájak, a selymek, illatok, csipkék iránt, s ha nem is tekintette élete céljának egy-egy nő meghódítását, az élet fűszerének tartotta azt a pillanatot, amikor vágyakozó pillantása alatt egy-egy szép pillangó a lelkéhez édesedéit és meleg öleléssel simult a karjába.

Gérard: Bonaparte mint első konzul

1795 áprilisában már mint tábornok tér vissza a teljesen megváltozott köztársasági Parisba Bonaparte, vagy ahogy ifjú éveiben Barras nevezte, *Buona Parte* Napoleon. A divat története ettől a naptól kezdve szervesen összekapcsolódik a nagy korzikai élettörténetével, mert ragyogó pályájának minden mozzanata bő forrást nyújtott a divat művészetének: *a megújulásra*.

A ferdére taposott csizmájú, kopott egyenruhás tábornok, akinél talán csak két adjutánsa volt szegényebb, ámulva látja, hogy a kilenc év előtti Paris nincs sehol. Új emberek járnak a boulevardokon, de ami mindennél fontosabb, Napoleon éhes szeme számára: *új asszonyok* is. A koldusszegény, vézna kis tábornok, aki előnyös házassággal szeretne nyomorult anyagi helyzetén segíteni, aki egy gazdag leányban látja egyetlen menedékét, úgy mered ezekre a gyönyörű, illatos

asszonyokra, mint a hipnotizált. Paris, ó Paris! Előkelőség, grácia, hazugság, szemfényvesztés lobog asszonyaid szeméből, kendőzött arcotok üdeségéből! A ruháitok minden ránc a testiséget szolgálja, s az alak körvonalait minél előnyösebben rajzolja az éhes férfiszemek elé. Ezek az üvegházi virágok, amelyek a *hiúság vásárán* kerülnek kótyavetyére, csak azért virulnak, hogy vágyakozó férfikezek leszakasszák őket.

„Csak itt, csupán ezen a kicsiny foltján a földgolyónak érdemlik meg a nők azt, hogy a világ kormányrudját forgassák piciny kezükben”, írja följegyzéseiben Napoleon, akinek tiszta látását egészen elhomályosítja Paris ragyogása . . . „Amely asszony hat hónapot tölt el Parisban, az tudatára ébred hatalmának és annak, hogy mire jogosítja őt szépsége” . . . Mennyi hódolat és alázatosság rejlik ezekben a szavakban, milyen túlbecsülése mindannak, amit a Divat istennője, könnyű kézzel megalkotott! Néhány nap múlva már nemcsak a külső csillogás, a női ruhák pompája, az asszonyi test hamvas bája kapja meg Napóleont, hanem a párisi *asszony észbeli* fölnye is. Ekkor írja naplójába a következő aforizmát: „Paris asszonyai, akik talán a legszebbek az egész világon, *fonios események* középpontjává válnak” . . .

Ezek az asszonyok, akik már túl vannak az élet tavaszán, s a forró, perzselő nyarat képviselik, ezek a 35—40 éves érett szépségek, a *szerelem művészetében* ugyancsak jártasok. Napoleon szívének egyaránt kedvesek: *de Permon*, *de la Boucharderie*, *de Lespada* asszonyok, de ezek az elkényeztetett szépségek alig vetnek ügyet a szemérmesen tartózkodó, szegényes ruházatú, vézna katonára, aki egy falusi idill kellős közepéből jött vágyai városába, Parisba. *Clary Eugenia*, egy bájos fiatal leány, aki az akkori idők *divatja* szerint, a titkos, csakis szerelmese előtt ismert *Désirée* nevet vette föl Napoleon számára, Marseilleből a szerelmi vallomások özönével árasztja el Napóleont, aki sógornőjének, Bonaparte József-nének (a későbbi spanyol királyné) húgocskáját hamar elfeledi a szajnapartí Babelben, Beauharnais Josephine tüzes csókjainak mámorában!

Bonaparte Napoleon, Beauharnais tábornok elszegényedett özvegyével, a harminckét esztendőös kreol asszonnyal (kinek első házasságából két serdülő gyermeke maradt) a szép

Josephinevel, a köztársaság III, évének *vendémiaire* (okt.) hónapjában, valóban regényes körülmények között ismerkedett meg. Amikor Bonaparte *chef généralis* Paris lakosságának lefegyverzését követeli, egy kisfiú (Beauharnais Eugen) jele-

1. Lefèvre: I. Napoleon császár

nik meg előtte és arra kéri, engedje meg neki, hogy hős édesapjának örökségkép megtarthassa kardját. A tábornok teljesíti a kérést és másnap egy ragyogó szépségű *cidevant* vicomtesse (Josephine), teszi tiszteletét Bonaparte generálisnál. Josephine Tascher de la Pagerie, akit 17 éves korában adott férjhez Beauharnais tábornokhoz nagynénje, ugyancsak belekóstolt a nyomorba. Férjét lefejezik a rémuralom idején, s ő maga is börtönben szenved jó ideig. Thermidor 9-e után elhagyja a *Carmes-i* fogházat két gyermekével, s ettől a naptól

fogva kölcsönökből tengeti külsőleg fényes, de alapjában véve nyomorúságos életét.

A generális hamarosan visszaadja a látogatást a *Chante-reïne-utcai* kis úrilakban, (melynek lakbérével egy esztendő óta adós a tábornok özvegye) s a kopott elegancia, az egykori jómód szomorú tanúi: a mahagóni asztalkák, üveges vitrinák, a préselt ezüsthalmik, alabástrom csecsebecsék megkapják puritán egyszerűséghez szokott szemét. A szegénységet nem látja, csupán a finom környezetet és a ragyogó szépségű házi-asszonyt. Josephine ebben az időben már 32 éves. Kreol bőrének hamar fonnyadó bájait rózsaszínű és fehér festék varázsolja üdévé, puha gesztenyeszínű haját természetes hullámokba fésüli. Bájos kicsi szája folyton mosolyog, rózsás cimpáju, pisze orroska ját kacéran elfintorítja az alig huszonhat-esztendős tábornok naiv bókjaira, szelíden enyelgő modora és mindenekelőtt csudás zenéjű beszélőorgánuma az első látogatás alkalmával rabul ejtik Napóleon szívét. Ez az első látogatás oltotta lelkébe életének egyetlen, nagy szenvedélyét, Josephine iránt való szerelmét!

A szép özvegyasszony fűzőnélküli, bámulatosan hajlékony, a görög istennők szobraira emlékeztető termete és megvesztegetően dallamos hangja, (amely később a *malmaisoni* és *st. cloudi* kastély folyosóin a hallgatkozó szolgaszemélyzetet is büvkörébe vonta) szinte önkívületbe ejtették Napóleon. Josephine sokat foglalkozott önmagával, kitűnő ízlésével párosult önfegyelmzése rendkívül előnyös keretbe állította szépségét és mindeme tulajdonságai mellett az a báj, charme lengett körülötte, amely a kreol asszonyokat jellemzi, az az édeskésen nehéz illatú érzékiség, amely minden mozdulatát, lustán kecses gesztusait körülengte. Ehhez járult spanyolos tüzességű szemének szépsége és lángoló szenvedélyessége. Ezek a tulajdonságok elbűvölték a naivlelkű, hevesvérű fiatal tábornokot. Nem látott, vagy nem akart a dolgok mélyére látni. Honnan is sejthette volna, hogy ez az elegáns, csupa illat-asszony hét-köznapokon cseréptányérról eszik, s hogy rongyos abroszainak, szalvétáinak értéke a hivatalos ármegállapításkor *négy frankot* képviselt?

Josephine *fehérneműszekrénye* száralmas rongyokkal van teli. „Négy tucatnyi *inge* közül egy se ép, két tucat zsebken-

dője csupa lyuk, féltucat alsószoknyája agyonfoldozott, s egy tucat finom selyemharisnyája is maholnap beadja a kulcsot!”

Ezzel ellentétben *tizenhárom* teljes ruhája van a hiú, külszínre sokat adó tábornoknének.

Prudhon: Josephine császárné

A IV. esztendő „ventose” 18-ikán (1796 márc. 8-án) vezeti a *maire* elébe szíve választottját Bonaparte Napoleon generális. A hamisított születési bizonyítvány alapján Josephine mesterkedése folytán, a 32 éves menyasszony huszonkilenc éves gyanánt szerepel, míg az udvarias hivatalnok, hogy a korkülönbséget eltörölje, a huszonhat éves tábornok életkorát két esztendővel megtoldja.

Ettől a naptól számítódik Josephine esztelen pazarlásá-

nak és pompakifejtésének a története, amelyet *empire* néven ismer a divatvilág! . . .

Hihetetlen pompaszeretete az évekkel és tűnő szépségével csak fokozódik. Mindent megvásárol, amit neki följánlanak, *malmaison-i* és *st. cloud-i* kastélyában csak úgy tolonganak a divatárusnők, selyemsálokat, csipkéket árusító kalmárok, akik a könnyelmű konzulné, későbbi császárné léhaságára számítva, mindent megvétetnek vele, amit csak lehet.

1802 táján már annyira fölszaporodott a konzulné ruhatára, hogy azt se tudta, mitévő legyen a sok holmival. Compoint Lujza, a komornája, aki hűségesen megosztotta úrnőjével a nyomor napjait, a fényes időkben maga is úgy élt, mint egy hercegnő és ruhái majdnem oly elegánsak, mint úrnőjéé. St. Cloud-ba már nem vitte ugyan magával a császárné Lujza polgárnőt, de még sokáig fizetett neki évjáradékot, hogy ki ne fecsegye a koronás császárné titkait.

1780-tól 1804-ig, az első konzul hitvese, a szép Josephine igazgatta a divatvilágot.

Beauharnais Josephine, vagy ahogy ebben az időben nevezték, Mme Bonaparte élete tulajdonképpen nem volt más, mint folytonos küzdelem a *megvényülés ellen*, amely pedig a korán fejlődő kreol nők sajátsága szerint, igen gyorsan megrohanta. Mesebeli karrierje, külsőleg csillogó élete nem teszi boldoggá Franciaország első asszonyát, s amely mértékben fölfelé lendül Napoleon szerencséje, ugyanazon mértékben küzd férje szerelméért Josephine. Nem szerelemből, mert erre nem is képes a léha kreol asszony, hanem érdekből, hogy megtartsa kiváltságos helyzetét. „*Ma position*”, ez volt Josephine életevangélioma. A pozíciója kedvéért öltözik hat-nyolcszor napjában, mosolyog, kedveskedik és lobbantja mind hevesebb lángra Napoleon szerelmét. A futó szerelmek hínárjába süllyedő, könnyen lobbanó Napoleon imadásig rajong hitveséért és utolsó sóhajáig, Szt. Ilona szigeti kínos halódásában is fájdalmasan emlegeti „bájos” Josephine-jét.

Közben tarka sorban követik egymást a „művésznők” és társaságbeli hölgyek, akik a Napóleon lakosztályába vezető titkos lépcsőkön könnyedén lépkednek át. Mars kisasszony, az Opera csillaga, Mme Foures, akit Egyiptomból hozott magával a konzul, Georges kisasszony, aki utóddal is megaján-

dékozza, Grassini Josephine, a híres olasz énekesnő és végül a titokzatos Mme X. (kinek nevét még ma is homály takarja) nemcsak a császári szerelem, hanem a *divat színpadán* is szerepelnek.

Az *aranykígyók* nagy kedveltségnek örvendtek ebben az

1. D. Ingres: Madame de Senomes (1812)

időben és karcsatt, vállperec, könyökszorító, homlokdísz és öv formájában hordták őket. Josephine császárnénak egész kiegészítője volt, aminthogy minden divatcikkből egyszerre tucat számra vásárolt, gondolkodás nélkül.

1803 telén nagyon kedvelték a *törökkék* muszlint, s a fekete kreppet, melyet ugyancsak fekete fűsű ékesített. Ez a galér Mária Antónia fűsű formájában keresztezte a keblet.

A kocsikázó szép asszonyok, *carrick*-formájú nyitott kocsin

jártak télvíz idején is, mögöttük angol zsoké ült, ők pedig a lovakat hajtották. Egy egykorú élclap, a „Bon Genre”, elmés rajzban figurázza ki a divathölgyet, amint *zsokét* választ, a szobalányai közül. A rajz alatt a következő megjegyzés díszel: „Ismered a bájos M.-né asszony csinos szobalányát és még csinosabb lovását? Furcsa kérdés, hisz a két személy *egy és ugyanaz*, délelőtt az öltöző asztalka mellett, délután lovászházában — *a kocsi mögött!*”

1804-ben már érezni az újjáalakulások előjeleit. A konzul cézári allűröket vesz fel, a konzulné soha nem látott pompában díszel. Folytonos aggodalomban él, mert érzi, hogy Napoleon a *váláson* gondolkodik. Amikor 1804-ben császárnévé koronázzák, még jobban háborog a lelke, s mialatt utánozhatatlan bájjal viseli császárnői köntösét és kapcsolja le egymásután külön e célra föltűzött apróbb ékszereit, hogy a magasabb körök hölgyeinek kedveskedjék velük, a féltékenység kígyói mardossák szívét. Ekkor már javában folyik Napóleon idillje *Walewska Máriával*, a galamblelkű lengyel grófnéval, aki visszavonult életmódjával, szerénységével nem szolgál rá, a császárné irigységére. Walewska Máriára, az átszellemült, törekeny szépségű, sugárzóan kékszemű, babaarcú grófnéra épen nem illik rá a kegyencnői elnevezés. Walewska grófné nem volt divatkirálynő. A sötét színeket kedvelte: a szürkét, feketét és barnát, s csak a császár határozott kívánságára ölt fehér ruhát. Napoleon *Savary-nál* rendeli meg Máriája toillejteit, mert mint egy levelében a híres szabónak írja: „Ön tudja, mily műértő vagyok a női ruházkodás terén”. (Napoleon ezt többször hangsúlyozza.) Valóban így is volt. Egyik kedvence Beauharnais Stefánia, Josephine unokahúga számára sajátkezűleg válogatja ki a kelengyét, amikor a 17 éves hercegnőt 1807 febr. 17-én a badeni nagyherceghez adja nőül.

Amikor arról van szó, hogy a szomszédos udvarok hölgyeinek ajándékokat kell küldeni, mindig a császár maga választja ki a *douceur*öket. Az ízléstelen ruhájú udvarhölgyeket kritikus pillantásokkal és gúnyos megjegyzésekkel kíséri a fogadóestélyeken, s még Josephine, (akinek pedig egész élete úgyszólván a tükör előtt telik el) — sem ment ezektől a megjegyzésektől. Napoleon gyűlöli a sötét színeket és Walewska grófnőt is megrója fekete ruhája miatt, mire a grófné, kit egyes-

egyedül a hazája iránt való aggodás vetett a cézár karjaiba, azt feleli:

„Lengyel honleány létemre hazámért *gyászt* viselek; majd ha ön visszaadta hazám alkotmányát, csakis *rózsaszínben* fogok járni.”

Walewska grófné igénytelen, zárkózott élete Napoleon cézári allurejeinek rendkívül hízeleg. Amikor egyik hadjárata alkalmával Finkensteinba teszi át főhadiszállását, Walewskát

Isabey: Bigottini Emília (1814)

is magával viszi, aki a lengyel nők mélabús természetével teljesen belemerül a magányba. Csöndes szemlélődéssel telnek napjai, egyedüli szórakozása a kis kastélykertben való séta, az olvasás és *tapisserie* hímzés. Lecsukott zsalugáterek mögött nézi végig a katonai parádékat, mert gyöngéd szemérmessége mindig szégyenpírt kerget arcába, ha a császár katonái neki, a hivatalos kegyencnőnek a szemébe pillantanak. Pedig a császárné minden alkalmat megragad, hogy a szerény grófnét kegyeivel kitüntesse és a kicsiny Walewski grófot, Napoleon természetes fiát, a drága ajándékok özönével árasztja el. Szinte érthetetlen volna a császárné toleranciája Walewska iránt, ha tekintetbe nem vennők azt, hogy 1809-ben, amikor a grófné Malmaisonban is gyakori vendége a császárnénak, Jo-

séphine már nyíltan számol a válás gondolatával és mindenképpen kedveskedni kíván Napóleonnak. Úgy lehet, hogy Walewska Mária szerénysége is hozzájárul a császárné jóindulatához. Josephine császárné, aki egy háremhölgy henye életmódját folytatta és testének ápolásán kívül csak azt a kötelességet ismerte, hogy udvari ünnepélyek alkalmával reprezentáljon, valóban csudálkozhatott a császári maîtresse szerénységén, aki az egykorú források szerint Josephine idejében, noha kiváltságos helyet foglalt el az „*empire*” udvarban, nagy ünnepélyeken sose vett részt. Csak jóval később, *1813-ban*, amikor már Ferenc császár leánya, a habsburgi Maria Lujza volt Napoleon hitvese, leljük nyomát egykorú föl jegyzésekben annak, hogy Walewska Mária udvari ünnepélyeken is megjelent. Hagyatékában meglelték szabószámláit melyek arról tanúskodnak, hogy aranyhímzésű tüllel borított fekete bársonyruhát és tollbodros fehér tüllruhát varratott a császár rábeszélésére. *Leroy-nál* készítteti kimenőruháit, s noha igen ízlésesen és előkelően öltözködik, félévi számlája sose rug magasabbra *3000 franknál*. A fehér és pasztell színeket, amelyek szőke szépségét madonnaszerűvé teszik, később különösen kedveli.

Amint látjuk, Walewska Mária ízlése a mai modern divathoz, a színek harmóniájának tekintetében, sokkal közelebb áll, mint pld. Josephine császárné hivalkodó eleganciája.

A mai kor szemüvegén át nézve úgy érezzük, hogy az érett Napóleont már nem kábítja el Josephine vásári cifrázkodása, a hivalkodó selymek, bársonyok pompája, ékszereinek villogása. Túlcsigázott fantáziája nyugvópontot keres és talál a lengyel úrhölgy nyugodt, harmonikus előkelőségében, tónusának mély egyszerűségében, fáradtan előkelő gesztusaiban, egy nagy kor túlfinomult, talán kissé dégénérait utódjának csendes *passivitásában*. Ebben az időben Napoleon már csak a sárgásán hervadó brabanti csipkét kedveli, amely halvány asszonyi nyakakra simul, s az antikművű ékszert, amely finoman ápolt női kezeken csillog.

Prudhomme szerint már 1807-ben mutatkozik a francia szellemi előkelőségek és a született arisztokraták lelki változása. A nagy vérveszteség, mely a francia forradalom idején a nemesi osztályt érte, mintha megapasztotta volna az emberek

vérkeringését. Prudhomme emlékirata az 1807-ben Parisban uralkodó hangulatról ily módon nyújt korfestő képet; „Ma már nem látni a huszonöt év előtti vidáman mosolygó embereket, a mostani emberek (1807) arca nem oly kacagó, pillantásuk nem olyan nyílt . . . házi bajok, üzleti gondok, tervek árnyéka

J. D. Ingres; Madame Destouches (1816)

tükröződik vissza ábrázatokon . . . tartózkodók az emberek . . . az egész világ gyanakvó . . . egyik ember a másikat lenézi. . .” Pedig még alig öt esztendeje, 1802-ben csak úgy özönlött vissza az emigránsok tömege Angliából és Németországból. Ebben az időben Paris valóban olyan volt, mint egy nyüzsgő méhkas — vagy mint *d'Abrantes* hercegnő emlékirataiban mondja: „Paris olyan volt, mint egy rosszul összekevert zagyvalék, (*bigarrure mal composée*) amely a szemnek nem nyújt egyebet, mint kellemetlen színvegyülékét. . .”

A mai kor távlatából nézve pedig épen ez az *öt* esztendő volt az *empire* legszebb ideje. *Ossián* ködös énekei újból elragadják az antikomániában leledző gall lelkeket. *Girodet*, a híres rajzoló, szépséges illusztrációkban jeleníti meg

Lawrence: Metternich herceg (1815)

Anakreont. Egy *Radcüffe Annie* nevű angol író nő bohókás regényei sok kedvelőre találnak, Werther keserűségével versenyre kel egy René nevű hős epéskedése. „A *sóhajtások* a legkedveltebbek ezekben a regényekben”, mondja Saint Beuve. Dicséretére legyen mondva ennek a kornak, a *műveltség* mindenekfelett való volt abban az időben, midőn Prudhomme szerint „egy újdonsült márkinő, aki még nemrég mosónő volt, s csak fitos orrocskája és őzike szeme emelte ilyen magas polcra abban a korban, amidőn a női szépség egy hozománnyal

főlért — így szólt inasához: „Lakáj, hozza közelebb a lépcsőt, (az Opera lépcsőzetéről lévén szó) hogy fogatomba szállhassak.”

Az új *milliomosok* azonban hamarosan elsajátították a divatos szólásmódokat és attitude-öket, s a *Werther-szerű* életunt ifjak mind gyakoribbak lettek. Valami csudálatosan szenvedő életunalom vett erőt a társaságbeli férfiakon, nőkön egyaránt. A *cidevant*, egykori nemes még mindig haj poros varkócsot visel, a napóleoni katona, a világ césarjának uniformisát hordja, akadnak szép számmal olyanok is, akik angolos hányavetiséggel ülnek a *Longchamp-i* versenyek tribünjein és kockás öltönyükben, kurta pipájukat j szívatva Albion fiait utánozzák szóban, tetteben egyaránt. [

Josephine császárné hozta divatba a boulognei sétako-

Mária Lujza

csizással kapcsolatos kirándulásokat, melyek egy Paris környékebeli régi apátságba vezettek. Itt sétáltak a császárság görögruhás szépei, itt szürcsölték a frissen fejt tehéntejet. A fiatal urak rendszeren párosával vagy hárman-négyen sétáltak kart-karba öltve, néha találó, de mindig sikamlós szójátékokkal árasztották el az arra sétáló ismerős és ismeretlen hölgyeket, akik kocsijuktól kiszállva, egyszerű szalmaszékekre telepedtek. Itt hallgatták udvarlóik bókjait és állították *közszemlére* toil ette jeiket, ép úgy, mint a széles aranyhímzésű skarlátpiros, vagy hófehér mellényű arszlánok, akik ezüstsarkantyús *Suwarow* csizmát, fecskefarkú, kétsoros gombolású kabátot, csipkezsabót és kézelőt viseltek. A férfikalapok karimája a nevetségességig megnagyobbodik úgyannyira, hogy a kalap és a hihetetlenül magas *gallér* szinte egybefolyik. A napóleoni idők gavallérja sarkantyús csizmában jelent meg uri társaságban, 1811-ben azonban végleg eltűnik a sarkantyú a polgári személyek ruhatárából és többet vissza se tér a divat színpadára.

A császárság divatjának jelentős idejű tűnik el Josephine császárné alakjával, mert *Mária Lujza*, a habsburgi királyleány, divatirányító szempontból nem tekinthető fontos egyéniségnek — Napoleon azt se tudja, hogy milyen a habsburgi princesz, hogy neki, a tüzesvérű és negyvenegy esztendeje dacára ifjúi hevű férfiúnak, testileg megtetszik e majd Ferenc császár leánya? Nem is törődik vele egyelőre, s csak az a vágy vezérli, az a tudat égeti bele magát nagyravágyó lelkébe, hogy ő, a nép gyermeke, vérbeli királylányt vezet majd ágyasházába, hogy plebejus származású vére összevegyül, a legögösebb szuverének kék vérével, hogy egy Josephine után egy *Mária Lujza* foglal majd helyet, a Bourbonok lilimos trónján.

A világ cézárjának emberi gyöngeségét talán a legélesebben jellemzi az a jelenet, amely a *Mária Lujza* megérkezését megelőző napokban játszódott le Compiègneben, ahová Napoleon, aki égő türelmetlenséggel várta ifju hitvesét, elébe utazott, *Berthier* generális adjutánsa, *Lejeune*, aki szálláscsinálóként az új császárné nyolclovas batár ja előtt utazott, a kíváncsi és türelmetlenkedő Napóleonnak átnyújtja sajátkezü rajzát, mely a csalódásig híven mutatja *Mária Lujza* profilképét. A császár, idegesen tépi ki a rajzot *Lejeune* kezéből és boldogan simogatja a fiatal arcocskát, amely jellegzetesen duzzadt ajkával a legékesebben bizonyítja az ifju császárné *habsburgi* származását.

— Ah! íme a habsburgi ajak! — örvendez a császár és gyerekes türelmetlenséggel várja, hogy birtokába vehesse legújabb és legbecsesebb hódítását, egy vérbeli habsburgi princeszt, császárok, Isten kegyelméből való uralkodók unokáját. Murát szabójával, *Leger-vel* varratja díszöltönyét, amely azonban nem felel meg ízlésének és egyetlen egyszer sem ölti föl. Az udvari cipésszel újmódi, finomabb lábbelit szabat az eddigiek-nél, sőt a bécsi királyleány tiszteletére a keringőt is meg akarja tanulni, de elszédül az újszerű, forgó tánctól. Szerelmes leveleket, virágokat, cukorkákat és sajátkezüleg elejtett vadászszákmányt küld a menyasszony elébe és dobogó szívvel várja, a bécsi Burgban nevelődött császárkisasszonyt.

Pedig hiába várja álmai netovábbját, a ragyogó, spanyol etikettben nevelt fölényes császárnét: egy bájos, szerény gyermekleány utazik remegve, apja iránt való tiszteletből és

L. David: Mme Récamier

engedelmességből *minden rosszra* alázatosan elkészülve a nyolcfogatú dízhintón új sorsa elé.

Mária Lujza nevelése a habsburgi hercegnők tipikusan elzárt, a spanyol etikettől szentesített módszere szerint, csak arra lett volna jó, hogy egy akaratnélküli bábót faragjon az életvidám teremtésből, ha a királyleány gyermeteg kedélye, a sok rosszban is meg nem lelte volna kiváltságos helyzetének jó oldalait. Nyolc nyelven beszélt, még pedig: németül, franciául, angolul, törökül, spanyolul, csehül, olaszul és latinul, mert hiszen ki tudhatta, melyik európai udvarba vezérli sorsa és a politika irányító keze. Rajzolni és muzsikálni is tudott, olvasmányai azonban kiollózott könyvekből álltak. A spanyol kazuisztika szabályai szerint ugyanis egy vérbeli hercegnőtől távol kell tartani mindazt, ami kíváncsiságát a *sexuális élet* iránt felkeltheti, s ezért az udvari majorságban — csupán tyúkok kerültek a princesz szeme elé, a kalitkákban nőtény kanárik csicseregtek, az udvari kertekben nőtény kutyák csaholtak. Mint egy elátkozott kastélyban, úgy élt egy guvernánt, egy dajka (ája) és egy főudvarmesternő folytonos felügyelete alatt a schönbrunni kastélyban Napoleon jövődöbelije.

Mária Lujza leánykori *ruhatára* szinte szegényesnek mondható. Alig ismerte a finom csipkékét, az empire divat bűbajos csecsebecsét, a lengő cashemir sálakat, finom strucc-tollakat. ..

Napoleon is bevezeti új hitvese számára a legszigorúbb spanyol etikettet és négy asszonyszemély (a *vörös asszonyok*) állandóan örökődik, kettő a belső termek, kettő a külső lakosztályok előtt — az újdonsült császárné érényeire. „Lélek ez ajtón, se be, se ki”, a császári férj tudta nélkül, így tervezte Napoleon. Cserébe az elzárkózott életért, soha nem látott pompával kívánja környezni a bécsi császárkisasszonyt.

Amit a francia ízlés és pompaszeretet csak elgondolni bírt, azt mind valóra váltotta Napoleon, egy csudálatos szépségű kelengye formájában, amelyet nászajándékképpen Mária Lujza *elé* küldött. A jövődö fényes élet ízelítője volt az a sok szép holmi, amely Meseország csudáit tárta az egyszerűséghez szokott Mária Lujza elé!

A *fehérneműt Lolive* és *de Beuvry* szállította 96.666 franknyí értékben. A kelengye egykorú följegyzések szerint a

következő holmiból állott: „12 tucat batiszt, hímzett és csipke-
ing 19.386 frankért, 24 tucat zsebkendőnek értéke: 10.704
fr., 80 darab hálóköntös ára: 9060 fr., 36 alsószoknya 6354
fr., 80 drb. hálófejkötő 5622 franknyi árban, ezenkívül reggeli
kendők, pongyolák (az egyik ilyen csipkecsuda 5000 frankba
került), selyemszalagok, harisnyákotok, elbájoló választékban.
A csipkék szépsége minden képzeletet felülmúlt. 81.199 frank-
nyi értékben gazdagította a

Félvilági nő (angol karrikatúra 1800 körül)

valódi csipkék halmaza
Mária Lujza ruhatárát. Egy
alenconi csipkesál 3200
frankba, egy csipkeruha 4500
frankba került, egy másik,
még díszesebb 8000 frankba.
Leroy divatszalonja valóban
fényes vásárt csapott ebben
az időben, 64 estélyi ruhát
szállított az új császárné-
nak, s ezek az empire izlés
gyöngyeinek mondható toi-
lettek mindössze 126.976
francba kerültek. Tizenhét
darab cashemírsál ára
39.860 frank. (Mily boldog

is volt az az empire dáma,
akinek akár csak egy darab is a birtokában volt!) Tizenkét
tucat *selyemharisnya* díszelgett az intim toilettécikkek között,
18-tól 72 frankig terjedő árban. A cipőcskék és csizmácskák
mérete Bécsből érkezett. Napoleon, aki bolondulásig szerette
a szép női lábat, egy kirándulása alkalmával addig kergette
Josephinet, míg mindkét szandálját elveszítette, csakhogy ha-
zamenőben a kocsiban, kezei közt melengethesse szíve bálvá-
nyának meseszép lábát. Mikor Mária Lujza cipője megérkezett,
örömeiben az ujjá hegyén táncoltatta a habsburgi császár-
kisasszony csöppnyi mintacipellőjét.

411.736 frankot tett ki Mária Lujza kelengyéjének ára, s
a bőkezű Napóleon évi 360.000 franknyi gombostüpenzt sza-
vazott meg jövődöbelijének.

Mindent meg akart tenni a „vörös asszonyok” kémszer-

vezetére bízott fogoly császárnénak, csakhogy tudatára ne ébredjen annak, hogy a laxenburgi és schönbrunni fogságból — a *Tuileriák* börtönébe jutott! (Egy félesztendő múlva Mária Lujza parancsol Napóleonnak, s a vaskezü diktátor mosolyogva hajlik meg a bécsi princesz akarata előtt.) Mária Lujza a schönbrunni leányszobában elzárkózott életmódja mellett, mint tudjuk, spártai egyszerűséghez volt szokva. Igényei egyáltalán nem voltak és ruhatárához illő szerénységben szégyenkezett fiókjai mélyén *ékszerdoboz* is, amelynek tartalma még egy bécsi polgárlányt se elégített volna ki. Az akkor divatozó *hajból* készült ékszerek, a bécsi Burgban is helyet találtak a princesszek toilette-asztalkáján. Mária Lujzának mindössze egy ilyen haj karkötője és nyakéke volt, továbbá egy apró, egyenetlen gyöngyökből álló nyakfüzére, egy utánzott smaragdokkal ékes fülbevalója és még néhány ízléstelen aprósága. Ezt a szerénységhez szokott teremtest, Napoleon valóságos gyémántesővel árasztotta el.

Egykorú följegyzések szerint a következő ékszerek jutottak a második Napoleon császárné birtokába: „Egy 900.000 franknyi értékű briliáns nyakék, két 400.000 frankos csüngő, továbbá Napoleon 13 borsónyi gyémántokkal övezett miniatűr - képe, amely 600.000 franknyi értéket képviselt”. Ezeket az ékszereket még útközben nyújtotta át menyasszonyának Napoleon, aki ily módon akarta magát ismeretlenül belelopni új asszonya szívébe! Párisi boudoirjában már várta a császárnét a „hivatalos ékszergyűjtemény, amely állt: egypár fülönlüggőből, egy fésűből, csattból, övből, s egy kétsoros ékköves láncból, továbbá egy 289.865 franknyi értékű n. n. „nagy ékszerből”, amelyet 2257 briliáns és 306 smaragdos rozetta díszített.” Egy rubintos gyémántékszer is ott villogott az ékszerek özönében, egy csudaszép opál és gyémántnyakék, (értéke 275.953 fr.), egy türkízes és briliántos garnitúra és végül a legbecsebb, a *koronázási briliáns ékszerek*, melyeknek alig akadt akkortájt párjuk a világon, s amelyeknek értéke 3,325.000 frankot képviselt.

Nem lett volna csuda, ha Mária Lujzát elkábította volna ez a fény és pompa. Ezzel ellentétben azonban azt látjuk, hogy a tizennyolc éves gyerekasszony bámulatos gyorsan beleilleszkedett a fényes keretbe és egy kettőre magához ragadta

a kormánypalcát. A szerelmes Napoleon, mint egynapos férj, azt mondotta egyik tábornokának: „Kedves barátom, ha nősülni szándékozik, csakis német nőt vegyen feleségül, mert a német asszony a legjobb feleség a világon: gyengéd, jóságos, gyermekded kedélyű és — olyan üde, mint a frissen szakasztott rózsaszál”.

Ezt a tizennyolcéves, tapasztalatlan gyermeket Napoleon úgy fogadta, mint egy raffinált divathölgyet, lakosztályát az *empire ízlés* kincseketérő remekeivel ékesítette föl, s oly büszke volt jóízlésére, hogy nemcsak személyesen ügyelt föl a császárné lakosztályának berendezésénél, hanem a vendégeinek is bemutatta jövődő hitvesének birodalmát. Egy jóízű anekdota szerint: egy napon, levezette a bajor királyi párt Mária Lujza lakosztályába, amelyet dolgozósobájával egy rejtett lépcső kötött össze. A szűk, sötét csigalépcsőn csak oldalt fordulva bírt a kövér bajor király levánszorogni. Lent megérkezve azonban azon vette magát észre a szórakozott Napoleon, hogy a kulcsokat fönt feledte. Nyögve, izzadva föltápáskodott tehát a bajor király is a sötét csigalépcsőn. Mikor azonban Napolon a kulcsosomót csörgetve, ismét le akart menni, rémülten vonta vissza ígéretét a kövér király és így csak a királyné tekintette meg az új császárné otthonát.

Compiegneben a *westfáliai királynét* kalauzolja Napoleon Mária Lujza *fürdőtermébe*, amely 400.000 franknyi értékű pehelykönnyű kasmír falburkolatával és ugyanilyen áthuzatu bútoraival, méltán kelthette föl az európai királynék irigységét!

Mária Lujza főhercegnő Bécsben csak nagyritkán jutott édességekhez. Napoleon, aki hallomásból már ismerte a bécsi nők nyalánk természetét, az új császárné iránt való gyöngédségből, megváltoztatta az udvari ebédek étrendjét és finom, ínycsiklandozó előételeket, továbbá desszerteket, cukorkát, édes pástétomokat, tortákat és gyümölcsöt soroztatott az ételek közé.

A rokonainak szánt ajándékok fedezésére évi 200.000 franknyi átalányt szavaz meg Napoleon, ki e második házasságában minden alkalmat megragad, hogy mindazzal a gyöngédséggel elárassza bájos hitvesét, ami lelke mélyében szunyad.

Valóban érdekes, az egykorú följegyzésekben lapoz-

gatva, megtudni, hogy az akkori portrék meghamisított szépségű Mária Lujzája milyen is volt valójában. „A haja szőke, homlokán kettéválasztott és a halántékon fürtökbe göndörödik. Homloka magas, szeme „fayencekék”, az arcbőréen néhány himlőhely és piros petty, orra egyenes és tágcimpájú, ajkai duzzadtak, de szépen ivatek, a fogsora hófehér, kissé ritkás, csöppet előre hajló, álla kemény, keble igen szép, formás, s

Debucouri: Táncórület

olyan duzzadóan telt, mint ahogy a „Termékenység” szobrát ábrázolják. Vállai féhéren csillogók, karjai vékonyak, keze apró, lába bájosan kicsiny és szabályos. Termete feltűnően magas, öt láb, két arasznyi és csupán kilenc milliméterrel kisebb Napóleonnál.”

Ez a fehérhúsú, nyúlánk, szőke asszony, aki Josephinenek a hízelgő, meleg szépségű kreol nőnek merő ellentéte, annyira hatalmába keríti a császárt, hogy teljesen jogosultnak mondható ama megjegyzése, melyet három hónapi házasság után Metternichnek tesz, mondván; „Én bizony nem félek Napóleontól, hanem inkább azt kezdem hinni, hogy — ő fél tőlem!” Napoleon egy szerelmes diák mohóságával epedezett Mária Lujza szerelme után és noha a császárné gyöngédséget

mutatott iránta, mégis attól remegett, hogy nem talált viszont-szerelemre. Pedig Napoleon olyan engedményeket tesz második hitvesének, aminőre önmaga se hitte magát képesnek. Josephinevel .a világért se aludt volna egy szobában. Mária Lujzával pedig megosztja a fűtetlen hálótermet, (az edzett bécsi princesz így szokta meg gyerekkorában!) noha a saját lakosztályában télen nyáron lobog a tűz a kandallóban.

Corvisart emlékiratai szerint, olyanná lesz a komoly császár, mint egy pajkos diágyerek, s a *bújócskázás, fogócska*, újból divatba jó. A lovaglőleckéket, minthogy a császárné a szigorú bécsi udvarban nem tanult meg lovagolni, a császár maga vezeti, s úgy futkos a st. cloudi fasorban, a császárné lova mellett, mint egy lovászfű. Este a sötét parkban, „szembekötödsdi” járja, s a szenvedélyes Napoleon csókok özönével árasztja el a császárné gyönyörű nyakát. A császárné kedveli a teke játékot, erre Napóleon titokban leckéket vesz egy kamarástól, hogy szíve bálványa előtt a tekeasztal mellett is megállja a helyét.

Még a reggelijét is a császárnéval költi el Napoleon. Korábbi szokásával ellentétben, midőn állva itta meg teáját, 1810-ben levest, háromféle előételt, pecsenyét, négy tál különböző szárnyast, tésztát és teljes desszertet szolgáltat föl.

1810-től 1812-ig öt ízben tesz nagyobb utazást nejével, még pedig: *Normandiába, Belgiumba, Hollandiába, a Rajna vidékre* és végül Drezdába kíséri el a császárnét. Bármennyire szükség is volna a *jelenlétére* Spanyolországban, Napoleon a szívére hallgat, s a harctéri események dacára, hiába várhatja az ország határán, utazókocsitáborát.

Midőn örökössel ajándékozza meg császári férjét Mária Lujza, egy 400.000 frankos brazíliai rubin ékszerrel és nyolcsoros, borsónyi gyöngyökből font füzérral örvendezteti meg hitvesét.

Mária Lujza, az érzelgős bécsiek szokása szerint a *Symbolismus* híve, miért is a császár Nitot udvari ötvösnél nyomban megrendeli elefántsontra festett miniatűr arcképét, különböző színű nemeskövekbe foglalva, melyeknek kezdőbetűi a következő jeligét alkotják: „*Louise, je t'aime*”. (Lujza, szeretlek!)

A nép, de különösen az újságírók, kacagva látják, mivé

tette a szerelem a vaskezű diktátort. Rövidesen karikatúrák, gúnyos versek és epés tollba mártott hírlapi cikkek özöne száll-dossa be Parist. Napoleon dühöngve olvassa a csipkelődéseket, melyek, mint szerelmes pásztorfiút ábrázolják őt, a rettent-hetlent. A rendőrminiszterhez intézett levelében elismeri ugyan a császárné iránt érzett rajongó szerelmét, annak nyilvánosság elé való hurcolását azonban szigorúan megtiltja.

Az osztrák császári ház iránt olyan kiváló előzékenységet tanúsít a francia császár, hogy a hálátlanság legrútabb dokumentumának tekinthetjük az utókor szemüvegén át nézve, azt a magaviseletet, melyet szerencsétlensége napjaiban iránta tanúsítottak. Alig múlik el hét, hogy ne mennének Bécsbe nagy küldemények, melyek könyveket, művészi olajfestményeket, rézmetszeteket tartalmaznak Ferenc császár számára, míg Mária Ludovica császárné pompás toiletteket, csipkéket, bútorokat kap. A főhercegnőket ékszerekkel, ruhákkal, a főhercegeket fegyverekkel ajándékozza meg a figyelmes Napoleon,

A császári pár drezdai *séjourja* alkalmával a kapzsi Mária Ludovica császárné valósággal kifosztja Mária Lujza ruhátárát, s ugyanebben az időben a Bécsben időző hercegnők számára a következő küldemény megy a francia császári ház részéről: „8 darab toilettekészlet, (melyek közül az egyik 28.000 frankba került), két pompás aranyóra, 9 sál, 31 ruha számára való szövetanyag, 26 kész toilette, 32 uri kalap és turbán, összesen 122.642 franknyi értékben!.,

— Teletömöm őket brilliánsokkal, mondja Napoleon, felesége rokonságára célozva,

A történelem ítélőszéke előtt Mária Lujza nem nyerhet földozást, Napoleon iránt való későbbi magaviseletét illetőleg, mert azt, aki őt gyöngédsége, szerelme virágaival elárasztotta, aranyesővel szórva tele útját, aki hatalmasabbá tette minden földi uralkodónónél — amint szerencsecsillaga leáldozott — rútul cserbenhagyta, Napoleon jellemének talán legszébb vonása, hogy számkivetése alatt, soha se kárhoztatta se első, se második hitvesét, s hogy mindvégig megmaradt annak, aki egész életében volt: a gyengék és elesettek védelmezője, az asszonyok nagylelkű gyámolítója, s a női szépség és kellem bámulója.

IV. A „BIEDERMEIER” KOR DIVATJA (A BERLINI BIEDERMEIER) 1814 — 1847

A napóleoni háborúk után föllélekzett az agyonhajszolt Európa. A nyomor és szenvedés lassan megenyhült, tapogatózva, mint egy nagy betegség után, indult meg új élet, új virágbontás felé a lábadozó ó-világrész. Könnyen elmúló divatok léhasága nem érdekelte, a csillogó empire hívságától megcsömörlött és utálattal fordult el mindentől, ami a francia könnyedség bélyegét magán hordta. Feledni vágytak a kimerült nemzetek és gyógyulni.

Csupán a német népek őrizték meg nyugodtságukat annyi lázas esztendő közepette, úgy, hogy mire megszületett az *európai béke*, itt állt ifjú erejében bizakodva, hatalmas erőtől duzzadva: *Germania* . . .

Németország, a tiszta népkarakterek szülőföldje, a családi tűzhely melengetője, az ízlés és művészet kikötőjévé lett. Csöndes önmeztartóztatásban élte le napjait az általános világ-rengés közepette, s míg a lobbi államok vérben fürödtek, Németország a kultúra virágágyait ápolta. A sok apró német fejlődési udvar, megannyi kultúrközpont: poéták, piktorok, színművészek, talentumos emberek gyülekezőhelye, s ezekből a körökből sarjadt ki az a bájos virág, (a március előtti idők

divatja), amely illatával betöltötte a művelt világot és mind a mai időkig megőrizte varázsos erejét.

A „Biedermeier”! Nyomban élénk rajzik az ernyőskalapú, lesütött szemű német polgárleány, amint óvatos léptekkel végig tipeg a tipikusan német kisváros hepehupás kövezetén. Egy *spinét* bús szava csendül föl, fűszeres kávéillat terjeng a levegőben. Dülledő rácsosablak sarkában, rózsafa íróasztalon fehér lúdtoll perceg, finom üvegtányérok koccanak össze, szelíd galambpár szedegeti a mollfüggönyös ablak párkányán a kenyérmorzszakát. Messziről a „delizsánc” postakürtjének szava harsog, kacagni szeretnénk, de a szemünkre könnyfátyol borul. . .

Német hölgy,
nemzeti viseletben 1814

Mielőtt a „Biedermeier” divatkorszakának küszöbét átlépjük, rövid visszapillantást kell vetnünk arra az *átmeneti* időre, amely a szigorúan vett biedermeier-kor, tehát 1815—1847 előtt, Németország *nemzeti divatirányát* jelzi.

1814 táján, a bécsi kongresz-

szus történelmi nevezetességű ülészakával szinte egyidőben, *önálló divatirány* megteremtésére törekszenek Németországban. A „zsarnokot” megvető német kultúra irtózáttal fordul el mindattól, ami Napóleonra emlékezteti, tehát az *empire-től* is. A német iránytadó körök önérzetesen tiltakoznak a „francia cifraság” (Französischer Plunder) ellen és az ó-német izlésre támaszkodva, új germán divatot óhajtanak megteremteni. Ez a törekvés, amely *teuton*, (Teutsch—deutsch) névvel jelöli a német népet, nagy vonásaiban hasonlít a múlt század ötvenes éveiben Magyarországon kifejlődött *honi divat* irányhoz, amely ugyancsak a *régi magyar*, illetve 16—17. századi magyar *nemesi viselet-hő* próbálta meg a nemzeti divatot újjáalkotni. A balul sikerült kísérlet, amely az ó-német divatot rövidesen csődbe kergette.

ugyancsak megfelel a gyorsan elvirult honi divat csőd-jének . . .

1814-ben ugyanis reform mozgalom indult meg a nevesebb írók, piktorok és mecénások körében. Az új, illetve ó-német divat jelszavát tüzték zászlajukra. *Arndt Ernő Móric*, a híres esztétikus, magvas tanulmányban méltatva az új irányt, többek közt így ír: „Állandó ruhadivatot

óhajtának, amely fővonásaiban méltóságteljes, s ilymódon a *köz-erkölcsiségre* hasznos volna”, „Ha mosollyal is illetik törekvéseimet, ilyen csekélynek látszó ügyben, mégis az erkölcs és mindennapi élet tekintetében fontosnak ítélem ezt a törekvést, mert tőle várom elveszített egyéniségünk és tekintélyünk újjáébredését. Ruha teszi az emberi!” („Kleider machen Leute” helyett: Kleider machen *Menschen*”)

Arndt szózata visszhangra talált; Goethe egyik barátja, Willemmer, frankfurti titkos tanácsos

és Becker Zakariás, góthai filantrop hamarosan magukévá teszik az ügyet, s az ifjúság, különösen a diákok és literátus emberek, meleg szívvel csatlakoznak a nemzeti irányhoz.

Frankfurtban terjed el leghamarabb az új viselet, melynek alapszíne fekete, benyomása teljesen *katonai*. Az egyszerűség azonban csupán néhány hónapig tart, tavasz felé már új szín vegyül a komor összhangba, s a magas, nyakig záródó gallérokat, lehajtott vászongallér, majd finom csipkegallér váltja föl. Ki tudja mivé fajul el az ó-német ruházat, ha egy tragikus esemény közbe nem jő! Ami nem sikerül az angol arszlánok királyának, — *George Bryan Brummelnek*, aki „szép” (beau) Brummel elnevezés alatt 1799—1814-ig kormányozza a francia és angol divatvilágot és diszkrét ízlésével kiküszöbölni igyekszik a csipkét, selymet, rikító posztót a férfi-

Német ifjú, nemzeti viseletben
(1815)

divatból — azt egy fanatikus, ó-német öltönyös diák egyszeribe keresztülviszi. *Kotzebue*, a híres színműíró, meggyilkolására, elkeseredett küzdelem indul meg az ó-német ruha ellen, mint-hogy „egy gyilkos képmására tisztos ember nem öltözhet!” A drezdai, frankfurti udvari hivatalok öreg tanácsosai, összeszűrik a levelet a főiskolák professzoraival és a — rendőrséggel. Királyhú érzelmű „gutgesinnt” polgár, ettől fogva nem járhat nemzeti viseletben! A főiskolák, többek közt, a *drezdai akadémia* hallgatóinak, a minisztériumnak, posta- és tengerészeti hivatalok tisztviselőinek szigorú ukáz formájában tiltják el a német ruha viselését. Csak a piktorok, poéták és egyes forradalmár érzelmű diákok viselik pusztá ellentmondásból ezt az öltönyt. Königsbergben, Breslauban, Giessenben napirenden vannak az összetűzések a nemzeti ruha miatt, míg 1820 táján végleg eltűnik a láthatárról.

A *szakállviselettel* körülbelül ugyanúgy állt a dolog, mint az ó-német ruhával. Az udvari hivatalnokok típusa: a simára beretvált arc, a királyhú érzelmű polgár ideálja, s a boglyas bajusz, torzonborz szakáll, forradalmár érzelmeket tükröz vissza.

1820 körül, az állandó tűzveszedelem és a tűzoltás szervezetlensége miatt tilos volt az utcán dohányozni. A 30-as években a *cholerajárvány* idején fertőtlenítő hatása miatt átmenetileg megengedték ugyan a sodrott szívarkák, cigarrók és cigarrillók *élvezését* az utcán is, a járvány elmúltával azonban hosszú esztendőig csupán otthon gyújthatták meg tarkafigurás, porcellánpipáikat a biedermeier atyafiak. Csak 1848-ban lázadt föl a néphangulat e drákói rendszabály ellen, mikor is március havában, tehát a világforrongás emlékezetes idején, nagy tömeg vonult a berlini királyi palota elé. Ez volt a híres „*szivarforradalom*”! Lichnovszky herceg ugyan megnyugtatta a király kérésére a lábadozó népet a *szabad dohányzás* jelszavával. Egyesek azonban nem elégedtek meg e vívmánnyal, hanem hangosan követelődtek: „az állatkertben is!” (Im Tiergarten auch!) Mire a herceg mosolyogva nyugtatta meg a lázadó kedélyeket. Ilyen problémák izgatták az embereket nagyapáink korában! . . .

A *női ruházat* reformja, ha ugyan annak nevezhetjük a német nemzeti irányt, a férfidivattal páruhzamosan haladt.

1814-ben, a *nőegyesületek* fölhívást intéztek Németország asszonyaihoz az ó-német ruha (*Burgfrauenkleid*) érdekében, írók és színésznők hamarosan fölkarolják az eszmét. *Fichier Karolin* és *Chézy Wilhelmina* írók lelkes cikkekben ünneplik a megváltó irányt, a „Journal des Luxus” hasábjain.

Lawrence: *Lady Peel* (1825)

1814 okt. 18-án, a lipcsei csata első évfordulóján előkelő frankfurti dámák ilyen „várurnó” ruhában jelennek meg, s a közvélemény naiv hittel *nemzeti divatirányt* lát az új ruhák szabásában, amely minden korból elszedett valamit, s ezt a furcsa konglomerátumot *elnevezték* ó-német ruhának. De a német asszonyok mégis örültek neki, s *egy röpké saisonon* át szívesen és „honleányi büszkeségtől dagadó kebellet” viselték, A bécsi kongresszus alkalmával, a Burg udvari lovardájában

rendezett „carroussel”-en 24 lovagi dáma ilyen ó-német ruhában jelent meg. Ugyanebben az esztendőben a badeni nagyherceg udvari bálján, Karlsruheban Stefánia nagyhercegné és udvarhölgyei fehér, ó-német ruhában, derekukon badeni színekből font övvel jelentek meg, sőt a nagyhercegné elhamarkodott ígéretet is tett, hogy ezentúl ilyen ruhában fog járni! A hévvel fölkarolt nemzeti viselet azonban 1815-ben *végleg eltűnik* a divat színpadáról és kezdetét veszi a csendes elmeregés, szomorkás elmélyedés kora,

Párisi divat (1827)

is egy Eichrod nevű humorista költő, amolyan fűzfapoéta, gúnyos versikékben énekelte meg egy Biedermeier nevű sváb néptanító naiv keserveit, örömeit és furcsa életfelfogását a Napoleon utáni időkről. Ezek a tipikus versek egy egész kor életstílusát tükrözték vissza és a tubák-színfrakkos, kopott cilinderes, borostásképű Biedermeier tanító furcsa alakja körül kristályosodott ki ennek a kornak a története, melyet Biedermeier néven ismerünk... Ez a kor, a lelki elmélyedés és tisztult erkölcsi fölfogás kora volt és valóban megérdemli, hogy az utókor komolyan foglalkozzék vele, annál is inkább, mert nagy átalakító, megtisztító, nemesítő hatása mind a mai napig érezhető...

Ezernyi apró színárnyalatból és hangulatból tevődik össze ez a divatkorszak, amelynek minden korok között megvan az a sajátsága, hogy a közelmúlt fátyolán át egy szemrebbensre

amikor a fényes mahagóni asztal lapjában visszatükröződő „modérateur” lámpa pislogó fénye az a mágnes, amely az emberi szíveket összekapcsolja, — s amelyet „Biedermeier” néven ismerünk.

Számítódik pedig ez a kor 1815—1847-ig, Napóleon bukásától egészen a forradalmi márciusig, s a tulajdonképeni neve, mely alatt kortársai és az egykorú krónikások ismerték, *Március előtti idő, Vormärz*. A Biedermeier elnevezés, csak Sedan után, 1870 táján került forgalomba, mikor

Párisi divat
Henri Boutet rajza után
(1820)

megelevenedik előttünk. Az archaikus görög és római hőskor, a grandiózus renaissance, a finomkodó rokokó és a csillogó empire csupa holt emlék az *eleven*, mosolygó Biedermeierhez képest! Sápadt szobrok, patinás ékszerek, fakó selymek, elsötétült piktúrák, üveges vitrinákban elraktározott ereklyék, kíváncsi szemmel megbámulunk benneteket, de *lelkünket* hidegen hagyjátok. A Biedermeier! Egy halkán eldúdolt melódia, egy párnás karosszék, egy csipkés keszkenő, egy virágos kávé-szék és nyomban fölelevenedik a múlt. Itt vibrál meleg, piros vére, szinte érezzük a lehelletét és benne élünk, együtt sírunk, kacagunk az embereivel, akik bár rég elmultak, mégis itt vannak, finom szarkalábas betűikben, zománcozott virágkoszorús porcellánjaikban, különös komolykodó és célszerű bútoraikban, érzélgős literatúrájukban *élnék*, újra élnek! Hogy miért is szerették meg a huszadik század emberei annyira a „Biedermeier” divatírányt, az a világháború után derült ki. Ez

Lawrence: Lady Elizabeth Belgrave
(1830 körül)

a tisztas szegénységre, céltudatos beosztásra és bensőségre törekvő, mert zajos külső csillogásra *anyagi* okokból tehetetlen — kor, amely a napóleoni hadjáratok után oly bánatos szegénységbe süllyedt, teljesen összevág a mi gazdasági nyomorunkkal. A mi, háború utáni elfásult, lemondással teli életünk nagyon hasonló a biedermeier szegénységhez, csakhogy a régi jó időkben a pénztelenséget, szűkös életsorsot hasonlíthatatlanul több lelki fegyellemmel és gráciával viselték az emberek, mint a huszadik század elkényeztetett gyermekei!

A vidám és kellemes szegénység korszaka tehát a biedermeier, azé a koré, amely nem szégyellte vagyontalanságát és alázatosan meghajolt a sors akarata előtt.

1814-től 23-ig olyan nagy az egyszerűség — életmód és *ruházkodás* tekintetében, hogy az egykorú memoire irodalom lapozása közben önkéntelenül is elmosolyodunk. így például 1814-ben Rochow asszony emlékiratai szerint, *Erzsébet* orosz

cárné divatját múlta, ócska ruhákban jött Karlsruhéba a nagyhercegnét meglátogatni. Ugyancsak *Madame Rochow* írásaiból tudjuk meg, hogy a hollandi királynénak csupán két fehér reggeli ruhája volt, melyek közül az egyik állandóan mosásban volt. Hercegisasszonyok fehér perkálban jártak és egyetlen selyemruhájukat csupán udvari ünnepélyek alkalmával viselték.

Bernstorff Elize grófné lánykorában boldogan mesélte, hogy amikor Drezdában első ízben jelent meg udvari bálon, a nevelőnője gyönyörű fehér muszlin ruhát szabott neki egy — ablakfüggönyből, melyet halványrózsaszín karton alsószoknyára varrt! Bismarck Hedvig még késő öregségében is kegyelettel őrizte édesanyjának első estélyi ruháját, mely piros kartonból készült és rikítóan sárga, selyem zsinórokkal volt ékítve.

Amit a külső fény hiánya elvont ezektől az emberektől, azt a belső érték pótolta, s a mindmáig fenmaradt szép levelek, a *Mendelssohn* familia asszonyainak epistolái és *Varnhagen* Ráhel levelei olyan intenzív lelki elmélyedésről mesélnek, aminőről a mai *intellectuel*-nek és a modern kultúra legmagasabb fokán kuksoló „Übermensch”-nek sejtelve sincs.

A nagyúri szalonok és szerény polgári otthonok olyan válogatott társaságot üdvözöltek falaik között, olyan kiváló zenei produkciókat mutattak be, hogy a mai esztéták és szalonbölcsek méltán csodálkozhatnak, ha a kortörténeti adatokkal teljes Varnhagen leveleket és egykorú írók: Holtéi, Eberty és Gusztáv Freytag írásait átlapozzák. Különösen *Freytag* írja le szülőháza történetét megkapó bájjal. Szinte látjuk a tiszta szobát, „Putzstubét”, melynek küszöbét csak lábujjhegyen merték a gyerekek átlépni. Az egyszerűség és szerénység megtestesülése volt a „biedermeier” lakás, mert az akkori *bútor stílust* tulajdonképpen a kényszerűség teremtette meg!

A városokat várszerű erődítmények körítették, s ezért összeszorultak a házak. Hely kevés volt a lakásokban, takarékoskodni kellett tehát a bútorokkal. A gyakori kávévendégség és az „esztétikus” teadélutánok közönsége a „cifra szobában” sereglett össze. Itt itták gyöngé cikóriás kávéjukat, itt majszolták szimbolikus virágfüzérékkel és mitológiai jelenetekkel ékes aranyozott tányérkáikról a fehér kalácsot, a „*Kuchen*”-t.

A tükörablakos üvegszekrényben, a *servante*-ban itt hivalkodtak a biedermeier kor szerény kincsei: a háziasszony porcellánjai, hajszálnyi üvegbillikomai, s a gazda feketére szívt csont és borostyán szipkái, pipái. Szentimentális ékességek mindenütt, a bútorokon és dísz tárgyakon, halovány koszorúk, büszke hattyúk, delfinek. A falakon festett, szürke, vagy halványkék domborművet utánzó vadász jelenetek és tóparti idillek.

Minden tárgynak *lelke* volt,

finoman pihegő, fájdalmas sóhajoktól terhes lelke . . . A biedermeier kor tulajdonképpen három részre oszlik. A berlini, bécsi korszakra és a *pest-budai*, azaz *magyar biedermeierre*.

A „pest-budai” biedermeier bájoságában egybeolvad a berlini alaposság és szemérmesség a bécsi „scharm”-al, a magyar kecsességgel és a Parisból jövő kellemes és könnyed

Kohlman L.: Divatképa „Honművész”-ből

eleganciával, valami oly különös édességű egészet alkotva, amelynek kifejezhetetlen szépségét csakis mi, magyarok érezhetjük át teljesen. Ez a korszak eltartott egészen az ötvenes évek hajnaláig és ha a biedermeier jelzővel illetjük, mégis, inkább a *muskáti és rozmarin* korszakának nevezhetjük, s a színterét rekonstruálva megtaláljuk ma is a régi Buda kanyargós, zezugos utcáiban, apró dülldő rácsos ablakainak árnyékában, a Babettek, Liselotteok és Carolinák szerény otthonában és az ébredő Pest promenádjain, boltjaiban . . .

A *berlini* és *bécsi* biedermeier grandiózus, fejlett. Virágkorából özönével maradt fenn a pontos adat, úgy, hogy hű tükörképét lapjuk, ha az egykorú írók: Holtey Eberty Felix, Gustav Freytag munkáit olvassuk!

Az „Allgemeine Modenzeitung” című folyóirat, amely dr. Diezmann szerkesztésében 1838-ban már negyvenedik évfolyamába lépett és Lipcsében jelent meg, „*eine Zeitschrift für*

die gebildete Welt, begleitet von dem Bilder Magazin für *die elegante Welt*” címen, ebben a tekintetben különösen becses adatokkal szolgál. Ez a hetenként megjelenő divatlap, amely színes divatképekkel, műmellékletekkel és szépirodalmi részszel is szolgált olvasóinak, jelszavául választotta a következő mondást: „*Von dem Neuen das Neueste, von dem Guten das Beste!*”

A divatvilágnak a legújabb vívmányokat mutatja be: „*die neuesten Nachrichten, von Paris, London, Wien und anderen Staedten über die daselbst herrschenden Moden, nicht allein in Betreff auf Kleidung, sondern auch auf andere, zum Glanz oder zur Bequemlichkeit gehörigen Gegenstände*”.

A művészet is tipikusan biedermeier jellegű. Az egykorú német festők között első helyen állnak *Schwindt* és *Menzel*. *Schwindt* könnyedén graciózus, szinte lehelletszerűen oda-vetett alakjai a március előtti kor minden erényét és hibáját magukon hordják. Édeskés, polgári ízlésük, jelentéktelen, stereotyp mosolygásuk, tucatáruvá alacsonyította volna le őket, ha *Schwindt* átlégiesedett festési módja, szellemes beállítása ki nem emeli figuráit a köznapiságból.

Adolf Menzel hatalmas koncepciójú vásznain olyan interieurök elevenednek meg, amelyeken él és lélekláz a berlini szalonélet. A promenádokon, cukrászdákban, színházi páholyokban és népünnepélyeken csudálatosan éles szemmel leste el az istenáldotta művész az alakokat és jelenítette meg őket vásznán.

Ha a mai ízlés szerint túlságos kidolgozottan, kismítottan hatnak is ezek a piktúrák, azt el kell ismernünk róluk, hogy *lélek* van a festési modorukban és sok intim, meleg vonás.

Ezek a képek az otthon meleg *szeretetéi* sugározzák a szemlélőre, derű, fény és tisztaság árad ezekből az interieurökből, amelyek egy rég elmúlt boldogabb kor életét varázsolják vissza.

A mai értelemben vett otthon szeretetének a *Németországban* annyira virágzó *Reimkulturnak* gyökerét ezekben a képekben és a már említett divatlapban találhatjuk meg, amely hetenként a legnagyobb részletességgel foglalkozik a lakásdíszítéssel. Parisból jövő divatlevelek formájában emlék-

szik meg a legújabb ruhákról éppen úgy, mint a divatos rózsacsokros *papírkárpitokról*, melyeknek legpompásabb mintája a bársonyvirágokkal teleszórt falitapéta. Az *antik bútorzat* iránti előszeretet is ebben a korban virágzik ki, amikor az egykorú cikkíró szerint mindenféle ósdi holmit találunk az úri laká-

Gavarni: Walzer

sokban: „da sind Koffer und Truhen aus alter Zeit und umso bewunderungswürdiger, je mehr sie von *Würmern* zernagt sind; alte Gemaeide in Rahmen von schwarzem Eichenholze, oder carmoisin Sammet, Rococo-Vasen, Pendules, Leuchter getragen von Schaeferinnen in Porzellan . . .”

A „Pompadour”- és „Dubarry”-tapéták virágfüzérei pompás összhangba olvadtak a fehér tüll- és mollfüggönyök és drapériákkal, melyekről azt írja a divattudósító, hogy különös szépséget nyernek a rájuk alkalmazott szalagsokrok által. Különösen *boudoirnak*, női öltözőnek ajánlja a pillekönnyű fehér mosófüggönyt, mondván: „*nichts ist frischer, leichter,*

zarter in einem Damenzimmer — als diese durchsichtige Draperie mit Taffetschleifen.

A *nyár* különös varázssal illeti meg a biedermeier-kor embereinek naiv kedélyét. Úgy készültek *Mária havára*, mint a menyasszony a menyegzőjére. A nagyúri szalonok épen olyan mohósággal helyezkedtek át a falusi udvarházak szerényebb keretébe, mint amily epedő vágygyal a fecskék fészükbe térnek meg. Az üveges nyári szalonok, a *kertiszalonok* főékesége a vasrudakból összeállított nyári bútor, melynek közeit muszlinnal bélelik ki. A biedermeier-kor fölfogása szerint a szalonba *chinai lakk* való, a hálószobába: *palisander*, a billard terembe: *bambusznád bútor*, a kertbe pedig: a nehezen romlandó *vasbútor* . . .

1838 táján *Parisból* új divat terjed szét a világba. Ez a különösen nedves és hideg nyár hozza divatba a *rögtönzött estélyeket*, amelyek „Impromptu soirée” név alatt fesztelen modorban egyesítik a társaságot. Nyári krepp és organdyruhákban, lekötös kalappal jelennek meg a kertiszalonokban a hölgyek, minden pillanatban készen arra, hogy az eső elálltával, a harmatos fűvön, a holdvilág szelíd fényénél májusi levegőt nyalakodhassanak. Ezen a nyáron különösen divatoznak a fodros, bebújós karlyukkal ellátott *kötényruhák*, melyeket fekete csipke és rikító színű szalagöv ékít. A fiatal lányok szenvedélye a bársonyszalag, mely a nyakon, csuklón, övön egyaránt kedvelt díszítés gyanánt szerepel.

A jóízlés egyik főtartozéka ezen az emlékezetes nyáron a raffinalt egyszerűség, amely szigorúan eltiltja a nyári mulatságokon az *ékszer* viselését. Az egyetlen megengedett ékszer a *karperec*, a könyök fölött tömörarany perec alakjában viselhető, még pedig a keztyű fölött, épen úgy, mint — a gyűrű! A könnyed mantillák és a béleletlen muszlinálók mellett királyi fényűzést jelent a Milánóból jövő, „*valódi*” indiai muszlinál.

A divatvilág mindig éberem figyelő pillantása az *1838. év* nyarán az *angol udvar* felé fordult, ahol az alig tizenkilencesztendős Viktória királynő különös bájjal trónolt a „*peerek*” és „*count*”-ok élén. Julius 4-én zajlott le a Buckingham palotában az a fényes udvari bál, melyen az angol főnemesség egymással vetekedve hódolt a ragyogó szépségű új királynőnek,

A koronázási ünnepély betetőzése volt ez az esti bál, amely egykorú krónikások szerint, minden képzeletet felülmúlóan fényes volt. A termeket ritka növények, pompás virágok ékesítették. „Überall blitzte Gold und Spiegel”. .. Esti tizenegy órakor nyitotta meg a királyné, Nemours herceg karján a történelmi nevezetességű bált, s a „quadrill”-ban Hohenlohe her-

Gavarni: Polka mazurka

cegné a cambridgei herceggel táncolt, a királynéval szemben. A királyné haloványkék, ezüstcsipkés ruháját briliánsok borították, hajában fehér rózsákkal ékes gyémántkorona, karján a gyémántcsillagos térdszalagrend. A zenekar a *Nemours*, *Etoile* és *Champs Elysée* négyeseket, s a legújabb keringőket játszotta Johann Strauss vezénylete alatt, a hölgyek pedig túlnyomóan fehér ruhákban táncoltak. A szokásos himzést valódi gyöngyfüzerek pótolták, a virágbokréttakat gyémántvirágokból alkotott csokrok helyettesítették. A derekak és övek tele voltak szórva rubinnal, gyöngygyei, gyémánttal, a legyezőket is ékkövek borították ép úgy, mint a rubin és gyöngysorokkal ékes fej díszeket, melyek kivétel nélkül *turbánalakúak* voltak.

Az angol uri dámák pazarlásáról és pompaszeretetről legendák keringtek Berlinben, ám a józan biedermeier polgárt a híu csillogás nem tévesztette meg, s a berlini nemesség éppen úgy, *mint a polgárság, tovább folytatta a maga egyéni életét.*

III. Frigyes Vilmos idején élte virágkorát a *berlini biedermeier*. Noha a király morganatikus hitvese, akit Harrach grófnőből Liegnitz hercegnővé emelt a királyi kegy, Parisból hozatta toilettejeit, s egy ismert párisi táncosnő, Lemiere kisaszszony által rendelte meg ruháit a párisi divatszalonokban, Berlin asszonyai német biedermeier ízlés szerint öltözködtek, s az „Allgemeine Modenzeitung” párisi divatlevelei, a hamisítatlan berlini ízlést diktálták olvasóiknak. A berlini udvar szerény keretekben mozgott, s a szellemi, főként zenei élvezetekben lelte örömét. Olyan intellektusok, mint Varnhagen Ráhel, Parthey, Jean Paul, Platen, Rellstab, Arnim Bettina a Mendelssohn-család, az agg Goethe, s később a „matráczsír” felejthetetlen dalosa, Heine tették ki ennek a kornak a szellemi társaságát. A *színészet* és *zene* iránt való beteges rajongás olyan hódolatot váltott ki az emberekből, mint sem azelőtt, sem azután. A szimfonikus zene ekkor állt dicsősége tetőpontján, s csakis később, Liszt Ferenc feltűnése idézte elő azt az extatikus rajongást a szólóművészet iránt, mely később a biedermeier kor alkonyán, szinte járványszerűen elterjedt.

A *szalonélet* két részre oszlik a biedermeier korban. Az egyik rész a nyilvánosság előtt folyik le és a *cukrászdák* kerek asztalai, aranyozott, póklábú székei köré csoportosul. Parisban a Palais Royal, Bécsben a „Wiener Café”, a gyülekező helye az intelligenciának, Berlinben pedig: a *Conditorei*. Politikai nagyságok, újságírók, államhivatalnokok, katonák ülnek a cukrászdák meghitt falai közt, s az istenadta nép ezalatt a *Tabagiek* füstös légkörében hódolt a könnyű, világos sör mellett a dohányzás akkor még szokatlan élvezetének.

A *kerthelyiségek*, a város kapui szomszédságában tarka közönséget gyűjtöttek árnyas fáktól szegélyezett asztalaik köré. A híres borozók pedig Hoffmann, Devrient-et, Heinét Jean Pault és Platent látták poharazás közben vendégül.

Stehely cukrászdájában a régi *színésznők*, Crelingerné, Sontag Henrietté és Hagn Charlotte vidám kacagása csengett, s az ízes csokoládé „kraflí” épügy hozzátartozott a bieder-

meier ozsonnához, mint a dámák toilettéjéhez a fodrosszoknya, csipkés mantilla és legyező.

A *szalonélet*: a társadalmi életnek ez az ezerfényben csillogó gyöngye, ekkor élt, virult és hervadt el, hogy minden erőlködés dacára, soha többé föl ne támadjon, — *Oscar Wilde* maró szava valóban helyén való ez esetben, hogy „sok dáma szalont óhajt berendezni és — éttermet nyit”.

Milyen is volt a biedermeier szalon? Ha Boissonet Victorine írásait olvassuk, plasztikus tisztaságban rajzolódik

A berlini Josty-cukrászda 1845-ben

elénk a *berlini szalon*. *Varnhagenné Lewin Ráhel* volt a berlini társaság lelke. Ez a törekeny, csupa lélek úrinő, ki oly bájosan tudott hallgatagon figyelni, két nagy, beszédes szemével egész társaságok lelki processzusát helyes irányba terelni, amikor kellett közbeszólni, elsimítani, földeríteni és a szívek húrjain muzsikálni, a szalondámák utolérhetetlen ideálja mindmáig. Szalonja *Goethe* égisze alatt állott és *Herz Henriette* épúgy odatelepedett pirosbársony zsöllyéire, mint a színészlág dédelgetett kedvencei, *Seydelmann*, *Devrient*, *Beckmann* és *Crelingerné*. *Bauer Karolín*, a híres színésznő gyöngyöző kacaja gyakorta fölcsendült Ráhel úri otthonában, s a biedermeier *színészet* két legünnepeltebb drámai művésznője *Hagn Charlotte*, meg *Crelingerné Stich Klára*, a *Varnhagen-szalomban* békés együttlétben ült egymás mellett. Ezzel a két primadonnával — akik egyébként bosszút lihegő vetélytársak voltak — történt meg az a furcsa eset, hogy egy ízben *Hagn kisasz-*

szony beteget jelentvén, nem akarta Barnhelmi Minna szerepét eljátszani. Crelingerné erre nyomban jelentkezett a direktornál és estére kelve, a színpalak mögött várta a jelenését. Ebben a percben bosszút lihegve, megjelenik a másik Minna, Hagn Charlotte. A két színésznő nekiesik egymásnak, üti-veri tépázza egymást, s a kulisszák mögül éles sikolyok hangzanak

F. Krüger: Sonntag Henriette színésznő arcképe

a nézőtérré. A közönség ámul-bámul, s lám, mi történik? Crelinger mama, a gondos anyós, egy könnyben úszó, tépázotthajú, kipirultarcú Minnát tól a nézőtérré. Crelingerné Stich Klára belefog a mondókájába, s ezalatt a kulisszák mögött éles sikítással egyik ájulásból a másikba esik a legyőzött vetélytárs, Varnhagenék szalonjában kerültek nyilvánosságra a legújabb pletykák, anekdoták és toilettetitkok is. Ezek közül különösen az *anekdoták* voltak szívet derítően vidámak és biedermeeresen naivak. Az angol dámákról különösen sok vidám szó esett. Így pld. *Crawford* tengeri fürdőben, ahol a hering-halászat igen magas fokon állott, azt a furcsa esetet

figyelték meg egy szép napon, hogy a fürdő dámák hirtelen olyan hering-hullámszába kerültek, hogy *életük* veszélyeztetésével menekültek csak meg a kapzsi apró halak áradatától. *Catalaniról*, a híres énekesnőről is mindig újabb és újabb

A. Deveria: Liszt (1832)

anekdoták merültek föl. Jószívúségéről legendák keringtek. Azt mondták róla, hogy 1821-ben, amikor a *Westminster-kórház* javára rendezendő hangversenyen való közreműködését megtagadta, ezt csupán azért tette, hogy egy önálló hangversenyt rendezhessen, melynek teljes jövedelmét a kórház céljaira ajándékozta. *Krakkói* szereplése alkalmával jövedelmének felét Kosciuszko szobrára ajándékozta. Emellett oly vidám és gyermeteg kedélyű volt, hogy egyszer egy olasz városkában a nyílt utcán vad tánra perdült egy vak hárfás

nótájára. Tánc után pedig aranyesővel árasztotta el az öreg koldust.

A jelenlevő vendégek egyízben rémülten újságolták, hogy *Parisban* immár oly divattá vált a *szívarozás*, hogy az építőmesterek az új házakban a *dohányzószobát* is a szükséges szobák közé sorozzák. Ide vonulnak be, horribile dictu! a hölgyeket magukra hagyva, a „kegyetlen” férfiak — étkezés után,

Az „*amerikai viccek*” ebben a korban éltek virágkorukat. Így egy Abner Bennet nevű óriástermetű buffalói polgárról az a hír járta, „hogy midőn egyízben egy vézna emberkével tárgyalt üzleti ügyben, a tárgyalás befejeztével udvariasan meghajolt üzletfelének a sarokban álló — *sétapálcája* előtt, a sovány yankeet pedig fejénél fogva hóna alá csapta sétapálca helyett, s csak az utcán vette észre tévedését.”

Mendelssohn Félix híres kerti szalonjában, mely a Leipzigerstrassén épült, ilyen tréfálkozásra alig jutott idő — a folytonos muzsikálástól. Valóságos fogalom volt ez az otthon, amely nyáron a legideálisabb nyári lakás volt, bólogató akácfaival és az utca lármájától távoleső csöndes hűvösségével. Télen azonban oly nehezen volt fűthető, hogy az egybegyűlt vendégek majd megdermedtek benne, annál is inkább, mert akkor még nem ismerték a kettős ablakokat és a hó és az esővíz sűrű patakokban ülte meg az ablakpárkányokat, s az ablakok belső peremét. A kerti szalon néhány száz emberre volt berendezve, s eltolható üvegfalaiival, oszlopcsarnokáival, freskóival valóban impozáns látványt nyújtott. Volt idő, amikor az itt rendezett zeneestélyeket vérbeli fejedelmek látogatták, s a bájos hölgykoszorút 8—10 hercegnő is díszítette. Itt csendültek föl Mendelssohn velencei barkarollái, itt dalolta *Deckerné*, a bécsi művészvilág híres énekesnője, *Lortzing*, *Mozart*, *Beethoven* áriáit, itt sírt a csudagyermek, *Joachim* finom ujjai alatt a hegedű. *Liszt* zongorajátéka bűvös álomba ringatta a közönséget és Haendel örökbecsű oratóriumának („*Izrael Egyiptomban*”) a próbáit is e falak közt tartották meg. Mendelsohnné, a vidám és szellemes Fanny, s a bájos, ifjú Lea csinálták a „*honneureöket*”, s a gyönyörűségekbe merült hallgatóság pezsgőnek, osztrigának meg exotikus gyümölcsnek hírét se hallotta . . . A harmincas évek végén már *fényűzés* mutatkozik a ruházkodás terén, s ezeken az estélye-

ken, egymáson túltenni szépség és előkelőség tekintetében: a hölgyek legfőbb törekvése volt. Valóban végtelenül bájosak lehettek fehér *muszlin* és *organdi* ruháikban, melyeket „Mathilde”-szerű zöld és fehér kalással, az organdiba szőtt bársony virágokkal, keskeny valenciennescipke szegélyes fodrokkal, színes béléssel ékítették. A *fisuk* szívalakú kivágását

Gavami: Biedermeier-fejékek

művirágbokréta díszítette, a gazefodrokat gyakorta bársonyszegély, vagy aranyzsinór ragyogása emelte.

Az estélyi öltözék legbájosabb darabja a *fejkötő*. Lírai ömlengések, fűzfaversek és érzelgős „stammbuch”-poémák énekelték meg ezeket a bájos, kacér apróságokat, melyeknek virágkora az 1838—39-es esztendőre esik.

A lakodalmakat különös fénnel ülték meg a biedermeier korban. A menyasszony fehér *poux de soie* ruhája majd elröpült a blondescipkétől, fodrok özönétől, fátyolát gyöngyök és rózsák borították. A nyoszolyóasszonyok, érettebb asszonyok, tollas fejkötőben, muszlin, vagy csillogó (Schillersamt)

bársonyruhában, aranyzsinórszegélyű kasmírsálban, vagy fekete, csipkés *mantillában* jelentek meg.

Tél idején kasmírsál, vagy selyemmantilla óvta meg a hölgyeket a hideg ellen. A nászajándékok sorában első helyen állt a *lakodalmas kosárka* (corbeille de noce)' amely rendszerint fehér atlaszból készült, oly dus csipkefodrozással, hogy az új menyecske első asszonyos ruháját fölékesíthette vele, A kosárkát mennyezet ékítette, melynek szalagos ágbogába az ajándékul szánt legyezők, virágok, gyöngysorok, aranyláncok és egyéb ékszerek kapaszkodtak.

A biedermeier életfelfogás egészséges voltát igazolja az a körülmény, hogy amily fényesen ülték meg a családi ünnepeket, s amily lelkesen áldoztak művészi célokra, oly szerény életmódot folytattak házi körökben a *polgárok*.

Gustav *Freitag* büszkén meséli, hogy a „cifra szobában papirkárpit borította a falakat, s a lakószoba sárgára meszelt mennyezetét színes rózsafüzér ékesíté. A padlót habfehérre súrolták szorgalmas női kezek, nekünk gyermekeknek pedig ünnep volt, ha tejelevest kaptunk vacsorára. Délebédre egy tál étel, jó darab kenyér járta. Mégis pirospozsgások voltunk, s a betegséget hírből ismertük csupán” ... A puszta kenyeret szívesen megették az úrigyerekek is, a vajjal takarékoskodni kellett a szerény biedermeierben, s a híres „Pfannkuchen”-t is olajjal (olei) zsírozták. Villásreggelire fekete kenyér, alma, dió járta. A dúsvagyonú háziasszony is maga állt a tűzhely mellé, szégyelt volna szakácsnőt tartani, s nagytakarítás idején *kávét* volt a déli eledel. Vacsorára sertéshús, kolbászféle járta, s a gyökérleves ép oly kedvelt estebéd volt, mint később a második császárság idején a — rostbeaf. A szerény elégedettség olyan különös melegséget varázsolt a biedermeier otthonba, amihez hasonlót manapság nem is ismerünk.

Ez a meleg hangulat szívetderítően kedvessé varázsolta az *otthont*. Varróasztalka az ablaknál, a kézimunkakosárkában a biedermeier kort jellemző pedáns rendbe rakva tarka lakkpapírból vágott csillagok, melyekre színes selyemfonal csavardott, ollók, gyűszűk szomszédságában. A könyvespolcon Grillparzer, vagy Angely egy-egy kedves színdarabja, a falakon rézmetszetek, Schwindt és Menzel festmények, jácintcserép az ablakban, aranyszínű kanári a sárgarézkalitikában;

szinte ünnepi csönd üli meg a szobát, a gyerekek lábujjhegyen tipegnek a szentélyben, a teavíz duruzsol a primitív főzőmasinán, csupa szelíd hangulat, lelkes megértés, szerény elégtelenség.

Az úrinők és leányok legkedvesebb nyári szórakozása a

K. Blechen: Biedermeier-interieur

kerti munka és *öntözés* volt, A téli délutánok unaloműzője pedig férfiak számára a cukrászda, asszonynépek való mulatság a *kézimunka*, versfaragás és társasjátékok.

A *kézimunka* aprólékos, műgonddal teljes, naiv szorgoskodás, gyöngéd női kezek pepecselő munkája. A biedermeierben mindenki ráért mindenre, s a gyöngyhímzés, selyemfestés volt a legkedveltebb munka. Hálósapkák, bojtok, övszalagok, pénzeszacskók, díványpárnák, lámpaernyők és kávémasinák bóbítái tarka gyöngy- és selyemvirágokkal voltak kivarrva. A legnagyobb népszerűségnek örvendett a *jósbábu* (Orakelpuppe), a biedermeier szerelmi játékok ezen ártatlan kis

jövendőmondója, amelyet a mai flirtművészek már hírből is alig ismernek. A jósbábu: hasonlít a mai rokokó *teásbábuhoz*, feje, keble, karjai porcellánból valók, dereka karcsú, s hordónyi fodros szoknya borul rája. Ebbe az ezerráncú szoknyába rejtöztek az összehajtott kék-, piros-, zöldsínű levélkéek (a mai „planétás” ember mintájára), amelyeken különböző írott mondások, versikék díszeltek. Hosszú téli estéken ezeken a levélkéken mulattak a naiv lánykák — ifjak, s akárhány szerelmi titok derült ki egy-egy indiszkrét bábu szoknyaráncai nyomán. Az *emlékversek* (Stammbuch) faragása se volt utolsó mulatság, s a gyerekes fűzfaversek mellett egy-egy híresebb színésznő, vagy úridáma könyvében eredeti Goethe, Schiller, vagy Heine versek díszeltek,

A *színésznők* iránti hódolat a nevetségességig fajult el. Gentz, a mindenható osztrák miniszter hatvanéves korában lángoló szerelemre lobban a tizenkilencéves világhírű táncosnő Elssler Fanny iránt, s ezt az elkésett szenvedélyt ujjongva vallja be, egy Varnhagen Ráhelhez intézett levelében.

Az elaggott *Goethe*, s a süket zenetítán: *Beethoven*, csön-des lemondásban morzsolgatják le hátralevő napjaikat; új csillagok kelnek a művészet egén, a könnyed muzsika és csengő rím behizelgi magát az emberek ujat áhító lelkébe. Sontag Henriette és Jenny Lindh dalos ajka, az Elssler nővérek táncos lába nyomán virágerdő fakad és aranyeső hull . . .

Olyan női karaktereket termelt ez az idő, hogy a mai materialista kor nem is bírja a lelki gazdagságnak és finomságnak azt a kincsestárát áttekinteni, amely bennük élt, lázon-gott. A biedermeier felfogásnak a tisztasága azonban a negyvenes évek felé haladóban — elhomályosul és helyenként a dekadencia jellegét mutatja. Az *öngyilkosságok* legfurcsább módjai jönnek divatba. Egy leány varrótűket nyeldes mézeslepénybe rejtve, egy misztikuslelkű poéta keresztre feszíti önmagát, egy spleenes angol izzó kemencébe búvik. Napoleon-rajongók a Vendome-oszlop tetejéről halálugrással vetnek véget éltüknek, s egy hóbortos nábob estély keretében égő gyertyákkal teletűzdelt ruhában máglyahalált hal, vendégei szemeláttára. Stieglitz Carlotta, az ünnepelet diva 33 éves korában öngyilkosságot követ el, hogy a férje, egy tehetség-

Párisi divat
Henri Boutet rajza után
(1849)

telén író, a pótolhatatlan veszteség fölött érzett fájdmában halhatatlan művet alkothasson.

A cukrászdákban és a kis borozókban folyt le a *politikai* és *művészeti élet*. A „régiek emberek”, kikopott politikusok, nyugalmazott tisztek, hivatalnokok, a maradiság alvajárói *Spargnapani* cukrászdájában gyűltek össze, s az izzásig hevített vaskályha fullasztó légköréből kérelmelhetlenül száműzték az újtókat és forradalmárokat, *Stehely* cukrászdája vendégszere-tőén befogadta az ifjúságot, s hírhedt vörös szalonjában Hoffmann Amadeus, a híres író, spiritiszta-seanceai époly titok-zatos félhomályban folytak le, mint a júliusi forradalom konspirációi és *Jungdeutschland* egetosromló filozófiai megbeszélései. Heine itt fogyasztotta el a híres habos „baiser”-ket, itt szórta szét szellemének gyémántjait, s itt mondta el híres persziflázsait a berlini vezéralakokról, szép kis színésznők, piktorok és újságírók kacagása közben.

A *Fuchs-féle* cukrászda, az aranyifjúság gyülekezőhelye volt, ragyogó szalonjában pedig a zártkörű bálók tündérkertje virult.

Kranzlernél a gárdatisztek és nemes ifjak gyülekeztek, s finom likőr és „papyros” (cigaretta) élvezete közben olympusi magaslatról néztek le a „misera plebs”-re, amely a maga módja szerint mulatott a *Colosseum* tágas termeiben! Csinos cseléd lányok, természetes szakácsnők, varrómamzellek, boltiszolgák és iparossegédek járták itt a táncot, s gyakran betévedtek a felső tízezer gavallérjai is, egy kis népies ízű mulatozásra. Az úrhatnomság betegsége mindenre rányomta itt a bélyegét. Vaskos parasztlányok bársonypruszlikba kényszerítették derekukat, vörösre puffedt kezüket keztyűbe szorították, s az akkor divatos hegyes „Schnebbentaille” kapcsai a lepattanásig feszültek a zsírosstenyerű táncosok szorongatása alatt.

A *kerti helyiségek* közönsége meglehetősen vegyes volt. Urak, polgárok és parasztok békés együttlétben szívták a friss levegőt, szürcsölték a híg árpalét a cincogó nyári zenekar hangjai mellett. Télen a *Tivoli*, *Elysium* és a *Gesundbrunnen zári* helyiségeiben gyűlt össze a mulatni vágyó polgári családok zöme, s itt beszéltek meg, hogy a *karácsonyi* vásáron milyen ajándékokat vásárolnak szeretteik számára. A karácsonyi vásár sátrai alatt folyt le a berlini nép legkedvesebb mulatsága,

s még a királyi hercegnők is itt vásárolták be a karácsonyfadísz és a cselédség számára szánt ajándékokat. . .

A biedermeier szórakozások kedves formája volt a *táncóra* is, mikor a táncmester, rendszerint valami kiszáradt, elszegényedett lengyel emigráns, ott lejtett, ugrált, rövidnadrágos, csattoscipős öltönyében virgonc csapata előtt és rikoltó, cincogó zsebhegedűjéből a „pochette”-ből ócska áriákat csali elő, Ez a csöpp hegedű ebben a korban kedvelt hangszer volt, s ott látjuk „Hoffmann meséi”-nek harmadik felvonásában, az Antóniát csábító sátán kezében is . . .

Ha azonban azt hisszük, hogy a biedermeier Berlin egyáltalán nem ismerte a fényes ünnepélyeket, úgy az egykorú írók és nagyvilági hölgyek memoárjai erre alaposan rációznak. A legendás Moltke generális anyjához intézett szellemes leveleiben részletesen leírja a Frigyes Vilmos udvarában lezajlott fényes, udvari életet.

Miután szorososan a biedermeier kor festéséhez tartozik, meg kell emlékeznünk a *fehér rózs*a és *Lalla Roukh* tündéri fényű ünnepélyéről is.

A *fehér rózs*a (Das Fest der weissen Rose) ünnepélye, amely 1829 januárjában folyt le, délután 6 órakor kezdődött az új palota udvarában, ahol lovagjátékokban gyönyörködött az udvari nép, s a palota széles terasse lépcsőzetén és a park rácsfala mentén helyezkedett el. Az udvari dámák a Kelet pompáját megszegyenítő fényességű, aranyrojtos, selyemenyezetek alatt ültek, s az ujjongó nép áhítattal leste a kapu előtt ezrekre menő tömegben, a ragyogó vértzetű lovasvitézeket épugy, mint a tündéri hölgykoszorút.

1833-ban *Lalla Roukh*, a perzsa királyleány regebeli alakja körül zajlott le még fényesebb külsőségek között egy napkeleti nászünnepély, a berlini művészek kolóniájának élénk részvételével a berlini királyi palotában. A polgáremberek közül a híres mecénás *Ludolff*, igazságügyi tanácsos rendezett pompás estélyeket tiergarteni villájában. Sontag Henriette, Bauer Karolín és Elssler Fanny, voltak ezen estélyek királynői, s a jámbor berlini polgár szemforgató álszenteskedéssel mesélte, hogy a Fuchs cukrászda tükörtermében eleven virág gyanánt pattant ki egy óriási virágkosárból a

pacsirtahangú Sontag Henriette Ludolff tanácsos estélyen, melyet meghitt köre számára rendezett.

A berlini polgárasszonyok nem győztek eleget mesélni Bauer Karolina rózsafüzéres íriszruhájáról, melyet bársonyvirágos organdi borított, a sylphidtermetű Sontag Henriette zöldselyem levelekkel hímzett, smaragddal ékes, fehér selyemgázruhájáról és a dúsgazdag lengyel grófnévá lett Böhnisch táncosnő, gránátvirággal ékes, drap d'argent ruhájáról! Az egykorú írók keservesen panaszkodnak az akkori fényűzésről és *Gavarni*, a híres francia divatképrajzoló biedermeier dámái igazolják ezt a kifakadást.

1820—21 táján bővülni kezdett a szoknya és az öv lecsúszott az öt megillető helyre, a *derékra*, 1823-ban duzzadni kezdett a ruha-ujja, de a toilette egyébként még igen egyszerű volt. A szellemes tollú Charlotte de la Motte Fouqué

báróné „berlini leveleiben” relief- *Kriehuber: Andrassy grófné (1839)*

szerű élességgel állítja elénk a „húszas” évek divatját. A toilette gyakori változtatása nem volt kötelező, sőt szokatlan. Az „esztétikus teák” és zenés kávédelutánokon pamut- és gyapjúruhákban jelentek meg a vendég hölgyek. Nyáron karton járta, mulatságokon, „*Gros de Naple*” és moll, meg pamutatlasz. A magyar parasztasszony „atlacz” kötője bizonyára még ennek a kornak a maradványa.

Az akkor föltalált primitív *anilinfesték* csudaszamba ment, naiv lelkek kábítónak találták színpompáját, s a manchester (pamutbársony) a téli ruhák legpompásabb anyaga volt. A koppantós olajmécses, később a „modérateur” lámpa gyér világánál kézzel fodrozott báli ruhákat viseltek, melyeket széles szalagöv díszített.

Toiletteszappant alig ismertek a húszas években. Arcfestéket csupán a színpadon használtak, s egyedüli illatos vizük a *kölni* víz volt. Pacsulival, rezedaporral szórták tele a fehéreneműjüket és a bőrápolás valóságos diadala gyanánt je-

lent meg 1830 felé az *arc gőzölés* primitív formája, amely „új szer a ráncok eltávolítására” néven szerepelt a hölgyvilágban. Az eljárás igen egyszerű és kellemetlen volt: „Szeneslapátot izzóvá téve, *mirtusporral* hintünk tele. Szalvétával befödjük a fejünket, s a lapát fölé hajolva a füstöt arcunkba hagyjuk áramlani. Háromszor ismétljük ezt az eljárást, aztán tiszta vizet freccsentünk az izzó lapátra, ennek a gőze fejezi be a procedúrát, amelyet, ha háromszor napjában egy álló hétig folytatunk, olyan lesz az arcunk, mint egy tizenhatesztendős süldő leányé” . . .

1830 táján a divatos színésznők hatása alatt nagy fényűzés kezd kifejlődni Berlinben és a többi nagyobb német városban. A túlzásba menő ujjak, annyira elszélesednek, hogy 1831-ben a divatos dáma vállszélessége az alak felének felel meg!

A *hajviselet* oldalt a halántékon dús dudorokban, hajtuffokban, „loknik” formájában övezte az arcot, a fej közepén pedig „sleifni” alakjában fésűvel, vagy korállos túvel erősítették meg.

Az *1838-as* esztendő a biedermeier divat és fényűzés tetőpontjának tekinthető. Az angol udvar koronázási ünnepélyei, az azokról megjelenő divattudósítások fölfokozzák a más országokban élő nők igényeit is és ha *Rochow* asszony már 1830-ban is panaszkodik a *sál-fényűzés* miatt, melyet a hölgyek, különösen a fürdőhelyeken kifejtének, úgy hogy Franzensbadban 1500 talléros *First-rate* sálakat, *crépe de chine*, *indiai kasmir* és tibet *longsálokat* cipeltek maguk után a porban, úgy 1838-ban már a sálak másodrendű ékességgé süllyednek a női toilette többi dísze mellett.

Poux de soie, ragyogó *gros de Naple* és finom selyembársonyanyagokat csipke és aranyhímzés özöne borít. Háromféle díszet ismernek a hölgyek: *neglizsé-öltönyt*, amely: „fekete batiszt alapon, vérpiros rózsákkal ékes. Valenciennes csipkével szegett gallérka és kezelő, barna „marokin” papucs egészíti ki ezt az öltönyt, amelynél díszesebb: „a fekete-fehér, piroscsíkos pamutmuszlin átvető, fekete tafeta-fisűvel, csipkeszegéllyel, hímzett batisztgallérral, ugyanolyan mintájú hímzett papuccsal és párisi csipkés fejkötővel.”

A „szerény” biedermeierben a *neglizsé* (délelőtti) kimenő

állhatott: „chinémintás fekete foulardszoknyából, párisi csipkés gallérkával ékített derékből. A fekete tafotasál rojtos és „bordűrös”, a pirosszalagos fekete szalma „kapott” fekete csipkével ékes és ugyancsak fekete csipkefátyol borul az ernyős kalapról az arcra. Lakkcsizma, vagy szövetcipő és svédkeztű járul ehhez az egyszerű öltözékhez. Az *esti dísz* (Abendputz) annyiféle, ahány csillag van az égen. Brosírozott selyemmuszlin, alenconi csip-

kével, rózsaszínű krepp, moharózsa dísszel, hattyúprémes, bársony virágos organdi, ezüst- vagy aranycsipkével, habkönnyű, gázruha korall ágakkal. Ezekhez a ruhákhoz pompásan illett a piros-kék, zöld-sárga selyemcipellő, pikébársony csizmácska, arany-, ezüstvágy gyöngyházgombokkal. A harisnya is csipkés, azsuros, aranyhímes. A kocsiból kilebbenő dámák Parisban,

Hermelinprémes bársonykabát, krinolin
(Biedermeier, 1840-es évek)

de még Berlinben is „oroszmantillát” hordanak dús

prémezéssel, avagy egy „kazavajek” nevű prémes, vattázott selyemspenzert, amely később a háziruhákra kerül télen”.

A *kalapok* glazúrozott, avagy fénylő bársonyból készülnek, csipkével, tollal ékesek és kivétel nélkül *kapott*-formájúak. Díszítéssel agyonterheltek és fiatal lányokat hátulról — nagymamás külsejüvé tesznek. Egy ideig föl is elevenítik a nagymamák divatját a hölgyek és a fejükre színházba, templomba egyaránt fisűformájú fekete „filet”-fátyolt húznak „jeunesse” néven. Ez a divat azonban csak rövid ideig tartja magát! S az aranycsipkés, ezüst- és blondcsipkével ékes fejkötők és fejdíszek bársonyvirágokkal keverve, állandó kedveltségnek örvendenek e rövid átmenet után is.

Az *ékszerek* túlnyomóan sárgaaranyból készülnek és óriási nagyok. Amint megnyílnak az óvilág számára Brazília gyémántmezői, az esti toilette elkerülhetetlen kelléke: a

brilliánsékszer. Nappalra félnemesköveket foglalnak arany, ezüst keretbe, s a topáz, fehér, sárga zafir, ametiszt a legkeresettebb ékszer. A nyakék: borostyánból vagy korallgyöngyből készül. Az utóbbit csakis barna nők hordták egy ideig, míg aztán egy *szőkehajú* hercegnő legyőzi az előítéletet, s ettől fogva még a hajtűk és a keblet ékítő apró „bros”-tűk is, szőkék-barnák számára egyaránt korállal ékesek.

Háziékszer gyanánt a keskeny bársonyszalagon csüngő óriási „Stuart Mária”-kereszt szerepelt.

A pompaszeretet legékeőbb bizonyosságaként a *díszkötényt* említhetjük föl, amely arany- és ezüsthímzéssel, blondcsipkével szegélyezett selyem- vagy bársonyanyagból készült és a biedermeier „házi dísz” (Hausputz) legfontosabb kiegészítője volt.

» A biedermeier ízlés elfajulása később mindenre rányomta bélyegét. A díszes, csipkével agyonterhelt *fehérneműre* épen úgy, mint a vagyont érő csipkés, selymes napernyőkre, gyémántékes gombokra, a *paradicsommadara* s „petit lord” kalapokra, „Ráhel” fejkötőkre, hímzett selyemharisnyákra és — *keztükre*. Keztűt még otthon is hordtak, rövidet és selyemből valót a ház körül, fekete hímzésűt az utcára, színes selyemfiléből valót, aranybrosírozással estélyekre.

A szende biedermeier dámák a negyvenes években már szenvedélyesen üzték a *lovaglást* is és a párisi női lovardának a híre irigységet keltett a női szívekben.

Mi következhet ebből egyéb, minthogy a túlcsigázott képzelet valami különöset, újszerűt, avagy nagyon *régit* kívánt fölleveníteni. Minden idők réme, a divatvilág kísértete a *kri-nolin* tehát újból megjelent. 1838 szeptemberében rémült kiáltás rázta meg a divatvilágot, s egy egykorú író a következő panaszban tört ki az esztelen divat ellen: „Lenni, vagy nem lenni, ez a nagy kérdés! Divatba jó a krínolin újból, avagy nem? Az abroncsszoknyák újból előtérbe lépnek büszkén, pompázóan, mintha megannyi kacér nő volnának! Ó, a férfiak már remegnek, az építőmesterek újból kétszárnyú ajtókat terveznek és a kocsik ajtaja is kitágul. Mivé lesznek a kanapék, melyeken ezután csupán egy személy foglalhat helyet, s hová kerülnek a székek, amelyeken egy asszonyszemély se fér el?

A lépcsőkön libasorban fogunk egymás mögött járni, a járdán ki kell térnünk a krinolin előtt!”

„De nem, nem kell félnünk. Josselin mester segít a bajon. A *kormányozható* abroncsszoknya! ez a legújabb vívmánya a divatművészetnek. Ha tehát a krinolin újból divatba jönne, ami még nincs eldöntve — egy rugónyomással kisebbre-nagyobbra lesz alakítható az abroncsszoknya!” ..

Ilyen gondok emésztették az embereket anno 1839! Az abroncsszoknya divatja azonban ebben az esztendőben még nem vált általánossá, s csak a második császárság ideje alatt kelt újra életre a rokokó divat ezen torz kinövése.

A *férfidivat* ép olyan tarka, mint a női divat biedermeier iránya, noha az egykorú emberek igen egyszerűnek tartotték. Londonból írták a divattudósításokat, s a berlini társaskörök örömmel ölelték keblükre a különböző divathóbortokat. Bársonygalléros, selyemhaj tokás, tu-

Kohlman: Férfidivat 1838-ban

bákszín, vagy búzakék frakkban lejtették az újmódi táncokat, s arany- vagy ezüsgombok villogtak rajta, épúgy, mint a galambszürke brokát, vagy halványzöld „poux de soie” mellényen. Neglizsé kimenőre „Abd el Kader” pantalló járta, melynek „látszólag durvaszövésű pettyezett kelméjét az előkelő szabás ellensúlyozta”, A *félöltőkre* három-négysoros kockás atlasz, egyszínű bársony, vagy prémszerű, hosszú selymes szőrű selyemanyagból szabott gallér borult. Prémdíszítés, zsinórzás (Schnuren, Schnüre) és a sujtás ékesség a férfiruházat fontos kiegészítője. A *Crispin*-köpenyek a 16. századbeli ujjasköpenyek mintájára igen bővekek és vattázott, levarrott selyembéléssel voltak ellátva. A *férfi-fehérenemű* túlnyomóan finom *batisztból* készült. Egy ölnyi ilyen batisztvászon 4—5 tallérba, s ilyen ing tucatja 180 tallérba került. A reggeli és estélyi ingre más és más szabású mellfodrot alkalmaztak, amely keményített formában a „Vatermördert”, puhán vasalva a „Nagyapó fodrot” alkotta.

Estélyre galamszínű nadrág járta, az *Operában pedig ősi hagyomány szerint tilos volt a fehér kürtőkalap viselése.*

A tubákszelence, s a fityegőkkel ékes óralánc ép oly fontos kiegészítője volt a biedermeier gavallér ruházatának, mint az aranyvégű bot és a cilinder. Ha elgondoljuk, hogy az öreg Goethe épúgy viselte ezt az öltönyt, mint Schiller, vagy az ifjú Heine, akkor lehetetlen meghatottság nélkül gondolnunk erre a fura viseletre; amely bár a mi szemünkben komikus és célszerűtlen, mégis drága nekünk, mert bájos emlékeket idéz föl lelkünkben. Tubákszín frakk és búzakék mellény, te drága, finom, ábrándos biedermeier, hányan sóhajtanak vissza, csöndesen permetező esőfátyolon át nézve vissza a múltba! . . .

Az a kedves és szerény elégtelenség, amely a biedermeier kort általában jellemzi, mindenre rányomta a bélyegét, s az egykorú rézmetszetekből, elhalványult daguerreotypiákból kiáradó kedélyesség nem volt csupán az alkotó művészek képzeletének játéka. Minden tárgy, ruha, bútordarab és csecsebecse beleillett ebbe a keretbe, s a fakó episztolák édeskés illata összevegyült a fehéreneműszekrényből kiáradó „patschouli” szagával. Ugyanaz a tiszta fény sugárzott az asszonyok szeméből, mint a tükörfényesre csiszolt kerek asztal lapjából, amint a családi lámpa barátságos fénysávja ráesett. A zenélőórák gyöngéd muzsikája stílusos kiegészítője volt a duruzsoló teásmasina morájának, s a kanárimadár trillája beleolvadt a Mendelssohn-dalok lágy fiorituráiba. Minden olyan befejezett és magától értetődő a berlini biedermeier korban, kicsit érzelgős, talán nehézkes is, de mindig tiszta, becsületes és erkölcsös. Egy elfojtott sóhaj, csöndes mosoly, harmatcsöppként fölcsilanó könyecsepp, egy halkán eldúdolt melódia, mosuszillat, pipafüst... ez volt a *berlini biedermeier*.

V. A BÉCSI „BIEDERMEIER” DIVAT

Mintha hét mértföldes csizmákat ölténék, fülsiketítő láрма, kedélyes nótázás, recsegő kintornaszó, cuppanó csókok nesze fogad bennünket a túloldalon. Egy bécsi keringő ütemére ringócsipőjü, fitosorrú, töltöttgalamb arcú, évődőszavú *bécsi lányok* keringenek. A bécsi vidámság kellő közepében vagyunk: a *Wasserglacisn* anno 1843-ban...

A negyvenes esztendőк divatja, részleteit tekintve, *lényegesen* eltér a harmincas évek biedermeierétől. Bécs, mint divatközpont ebben az időben már számottevő tényezője a divatművészetnek és szabás, anyag, díszítés tekintetében teljesen *egyéni* színezetűvé teszi a bécsi nők öltözködését. A „*sikk*”, az utánozhatatlan bécsi kellem, amely oly kívánatossá teszi a bécsi úrnőt és polgárlánykát egyaránt, a negyvenes években kezd kifejlődni.

1844—45-ben az ízlés fejlettsége már megközelítette a mai ízlést és a bálók, estélyek közönsége a mai kor igényeinek megfelelően öltözködött. A ruhák *anyaga* közül említést érdemel: a *Diaphane-zefír*, *Pompadour-selyem*, hímzett krepp, tárlatán és atlasz. A szoknyákat tunika ékíti, a kettős, sőt hármas alj nagy kedveltségnek örvend, s az enyhe, pasztell-színű fodrok és csipkék felhőjével borítva, kellemes látványt nyújtanak a szemnek. A báli ruhák mélyen kivágyottak, az ujjak

rövidek, alig fedik a felsőkart, de a keblet kivétel nélkül a biedermeier csipkefíszű, a „berthe” díszíti. Ezeket a csipkegallérokat rendszerint nagy, zománcos melltű tartja össze, a bálokon pedig csinos müvirágcsokor. A „Pompadour”-formájú

Biedermeier utcai ruhák (1845 körül)

virágcsokros paniers-szoknya újból megjelenik a báltermekben.

Kimenőre újból a francia forradalom előtti caraco jó divatba Parisban, s apró frakkszerű, csípőre boruló szárnyaival, könyökön alul kiszélesedő ujjjaival, különösen karcsú dámáknak illő viselet. A teltekeblű bécsi asszony is szívesen hordja ezt a túlnyomóan brokátból, színes selyemből varrott kabátát, noha az egykorú divattudósítók szerint: „a molett nőkhöz épen nem illő viselet, épügy, mint a fiatalos fejké, melyet pedig nagymamák — unokák egyaránt viselnek”.

A fejékek közül: a görög, középkori és a „Seigné”-fejkötők kápráztatták el a nőket. Válogatás nélkül viselték őket, pedig az „Allgemeine Modenzeitung” divattudósítója szerint a görög fejék csakis: „tisztá, szabályos vonású, nemes

Utcai és menyasszonyi ruha (Biedermeier. 1840-es évek)

szabású, antik szobrokra *emlékeztető* női fejekre illett. A „középkori” fejkötő szelíd, álmatag arcok pompás keretét szolgál, a „Seigné” fejék pedig a kacér, pikáns, szépszemű, negédes szép asszonyok kiváltságául tekinthető” ...

A „chinai” hajviselet, a „Ninon” és „Josephine” fejkötő, süldőlánykák ékessége, az angol fürtözés és az *inni* fejék („englische Locken”) pedig üde menyecskéknek való, A legbecsesebb fejék, de egyben a legnehezebben elérhető, a gyöngyökkel borított aranyháló, aminthogy a gyöngysor, homlok-

disz gyanánt minden idők asszonyának, így a biedermeier hölgyeinek — is ideálja volt.

A *jelmezestélyek* közönsége valóságos szenvedéllyel igyekezett egymáson túltenni eredetiség és ízlés tekintetében. Az egykorú bécsi divatlapok rokokó, empire, görög, római öltö-

Biedermeier estélyi ruhák az 1840-es években. (Párisi divatkép)

nyöket époly híven mutattak be, mint bugyogós háremhölgyek, keresztres vitézek, avagy bretagnei halászlányok kosztümjeit.

A *téli viselet* legbecsesebb darabja a köpeny vagy bunda. A *hermelin* alkalmazását annyira túlságba vitték az előző esztendőben (1843), hogy a fehér muffok, pelerinek, palatinköpenyek bálteremben és az utcán „monoton egyöntetűséggel untatták az emberek szemét!”

A kalapok kicsinyek, a nyakat érintő ernyő formájú rész eltűnik, noha az arc oválját még mindig fejkötőszerűen köríti,

A biedermeier Bécs nyári szórakozó helyein „pamut *tolline*”, selyem és pamut *barége* ruhákban jelentek meg a

nők és négy-öt soros ferde fodordíszítésű szoknyában sétáltak a Wasserglacin.

A biedermeier dámák szerint a bécsi fényűzés aránylag igen szerény volt és dicsekedve emlegették, hogy a „császárság, sőt még a restauráció ideje alatt is a párisi hölgyek 8—10 tallért fizettek egy-egy fehér ruha mosásáért, vasalásáért”. 1840 táján Bécsben a pénzarisztokrácia hölgyei, a bankárnék és nagyiparosok feleségei

600—700 tallért költöttek havonta valódi csipkékre. A *hajviselet* a lehető legkacérabb a becsi úri-hölgyek körében. A „*Pamela*” kalaphoz angol fűrtők illettek. A *hullámos hajválasztékot* pedig oly módon idézték elő, hogy esténként apró, szoros tincsekbe fonták a haját, melyet reggelre kibontottak.

A biedermeier divat alkonyán jelentős változáson ment át a *lakás* is. A szerény papírtapéták, öblös szövetkarosszékek csupán a polgári házakban díszeltek. A gazdag úri házak még a rojtos-bojtos, arany-ezüst zsinórzással túlterhelt *selyemfüggönyeiket* és bútoraikat is hímzett *címekkel*, *pajzsokkal* látták el. A hivalkodás oly túlzásba csapott át, hogy még a mennyezetről is arany rojtok csüngtek le.

Minden elképzelhető helyen, *sèvres és biszkuit porcellánfigurák* állottak, s aki csak tehetett *meissen*i csészékből itta a kávéját.

Egy bécsi biedermeier dáma toilettéjét bájos csevegés keretében írja le egy egykorú író, aki „*F*” álnév alá rejtőzve, a bécsi divatvilág kedvelt írója volt és noha Bécsben élt, *Parisból* keltezte a divatleveleit.

„Paris 1845. január 21. (F.) A napok rövidek és az éjszák végnélküliek, s a hölgyek éjszaka ragyognak a legbűvö-

Biedermeier jelmezkép

sebben. A bálokon csábitó szépségük, de — talán — mégis reggel legszebb a dáma, amikor apró kezével föllebbenti mennyezetes ágyának csipkés bársony függönyét és apró lábát az aranyhímzésű fekete atlaszcipellőbe bujtatva, megkezdí reggeli toilettejét. Hímzett batiszt átvető simul kecsesen tagjaira, halványkék, vattázott fehér atlaszbélésű casemír-pongyola melengeti fázós alakját és királyné csipkés, kék-

Kohlman: Biedermeier divatkép 1838-ból

szalagos Fontanges fejk borítja makrancos fürtözésű haját, mely a „coiffeuse” gondos kezére vár! A dáma a templomba siet. Felölti tehát amazon posztóruháját, melyet borsónyi gránátgombok ékítenek, belebukik vattázott, sötétkék atlaszköpenyébe, a fejére illeszti fehér atlaszkalapját és az orrocska ját hatyúprémes karmantyújába mélyesztve, csipkedíszes, bársonycsizmácskáiban letipeg a kocsijához. Ebédre csipke „berthés” atlaszruháját ölti föl, melynek leomló csipkefodrai még karcsúbbá teszik derekát, Ilymódon egy virágkehelyből kiemelkedő női alak illúzióját kelti föl. Fanchon coiffureje bársonyszalagokkal ékes és pompásan illik „chemizettes”, bársonyhaj tokás derekához . . .”

A bécsi biedermeier vidámabb, könnyedébb, elegánsabb a berlininél. A levegője is más volt a császárvárosnak, az emberek könnyebben éltek, jobban örültek az életnek, mint a nehézkes, sűrűvérű berliniek. Ha modernségről beszélhetünk, úgy a bécsiek valóban *modernek* voltak a szó mai értelmében véve, mert például a reklám művészetéhez bár naiv formában, de igen jól értettek, annál is inkább, mert a nagy nyilvánosság előtt lefolyó *bálok* és ünnepélyek napirenden voltak. A farsang csörgősipkás bohóca tarka-barka ruhában járta be „sípbal, dobbal, nádi hegedűvel” Bécs város

utcáit, s a falakon óriási írott és nyomtatott plakátok hirdették a tánctermekek ragyogó élvezeteinek sorát.

A *tánctermekek!* Itt folyt le a bécsi polgárleány fiatalságának legszebb ideje, s attól a perctől fogva, hogy a fiakkerekből kiszállt, s a hajbókoló aransujtásos portás mellett, gavalérja karján a szönyeges, leanderes lépcsőn fölhaladt, a mennyországban képzelte magát. Hogy ez a mennyország tulajdonképpen rosszul szellőzött, csöpögő faggyúgyertya és füstölő olaj lámpákkal világított,

porfelhőbe burkolt mivoltában, izzadt, veszett tempóban keringő táncosaival inkább a pokol tornácához hasonlított, azzal nem igen törődött a tarlatánruhas, piruló arcú biedermeier leányzó!

Bécs, az osztrák polgárság Eldorádója, mindenkire rányomta a bélyegét, aki a kék Duna partján sétálgatott. A férfiak egyforma „gérokkban”, bő nadrágban, szoros, majdnem füligérő fényes, fekete nyakkendőbe burkolt nyakúkat peckesen tartva, lejtettek végig a „Kohlmarkton”.

Negédes mosollyal lóbálták aranygombos botjukat és vidáman *pukkerliztak* a fiakkerekben feszelő szépeknek, akik a *Tempelhof* kertjébe igyekeztek. Ez a nyári kerthelyiség vasárnaponként zsúfolásig megtelt aranyláncos, selyemruhas, csipkemanillás polgárasszonyokkal és cilinderes, pipázó uraságokkal. Lornyettes uracsok idegennevű italokat szürcsölve, szítták cigarrójukat, s miközben szemtelenül végig mustrálták a föl és alá hullámzó tömeget, a „teremtés urainak” képzeltek magukat. . .

Tarka sálók, lengő tollaskalapok nyíltak színpompás virágok gyanánt a bécsi utca során, s a *boltok* rikító cégtáblái fölött kendők, szövetek és cifra kötények keltek magukat. Nyár idején volt csak igazán ragyogó az utcai élet Bécsben és a nyitott *kávéházak* és fagyaltos bódék előtt sétáló tömeg legszebb ékessége az asszonyok felfogása szerint a tömérdek *katona* volt, akik nyalkán kipödrött bajusszal, kackiás léptek-

Férfidivat Pesten 1834-ben

kel parádéztek a *Glacisn*. Medvebórsüveges dragonyosok, tüzesszemű, zsinóros dolmányos magyar vitézek, örmények, lengyelek és tótok össze-visszaságában kacér szép asszonyok és bécsi gavallérok sétálgattak.

Ez a tömeg valóban demokratikus egyöntetűségben tódult a *panoráma* (Guckkasten) csudái, s a ponyvasátrak mesebeli világa elé. Kikiáltók, koldusok és hintások hazája volt ez, no meg a zsebmetszőké,

Férfidivat Bécsben 1840 táján

akik ügyesen elemelték a dámák kötött pénzes zacskóját. Itt ünnepelte legszebb diadalait a hamisítatlan bécsi muzsika, a hárfások tiszteletre méltó céhe. Egy-egy ilyen vándor zenekar házról-házra járt szentimentális nótáival, s bőséges aratását a „Wurstli” sörcsarnokaiban árpalé szűrőseleése közben testvériesen fölosztotta egymás között.

A *népdalénekesek* (Volks-saengerek) cifra gárdája tulajdonképen a mai kabarék ősfarmájának felel meg. A könnyed műzsának ezek a vidám gyermekei lassacskán olyan jólétre tettek szert, s úgy megszedték magukat, hogy mire nyugalomba vonultak, mint háztulajdonosok élhették le hátralevő napjaikat. Sör és pipaszó mellett folytak le ezek a hamisítatlan bécsi multságok, melyeknek műsora ugyan — fehérnek nem volt mondható, de azért mégis a biedermeier ízlés családi jellegét tükrözték vissza.

A nyári vendéglők nagy kedveltségnek örvendtek, de különösen a zöldben való heverészás, a puha pázsiton elköltött ebédek és ozonnák örvendeztették meg a bécsieket, akik mindmáig megőrizték előszeretetüket a szabad természet iránt. „Menjünk a zöldbe” — ez volt a jelszó. Májustól-októberig Laxenburg, Schönbrunn és a Glacis viruló tájain, a vadgesztenyék árnyában, illatos akácok védőszárnyai alatt

folytak le a biedermeier Bécs szerelmi játéka! Fitosorrú szép asszonyok himbálták csipkés sállal ékített rokokójukat a parkok kavicsos útjain, s a *Wasserglaxis* híres ásványvizes kútja körül estenden *Abd el Kader* nadrágos, *Crispin* köpenyes gavallérok billegtek. Reggelenként kiérdemesült hivatalnokok, megcsontosodott agglégények szürcsölték a kioszk apró asztalkái mellett, az akkor még ritka élvezeti cikkszámba menő kávé. Itt a *Wasserglaxis* pavillonjai, kávéházi asztalkái és padjai előtt libegtek el a divatos szépségek, ez a kis fürdőtelep volt a bécsi biedermeier elegancia gyülekezőhelye. Itt mutatták be a *legújabb* divatot, itt intéződtek el az ártatlan flirtek, limonades szerelmi tragédiák, itt hangzott el a tipikus bécsi „*kisztihand*” csattogása.

A színházakban, különösen a *Burgtheaterben* sós könnyek áradata hullott, mert az érzelgős bécsi nép főképp sírni járt a színházba. A kétértelmű, sikamlós, vagy gúnyos darabok a bécsiek gyöngéd és könnyen hevülő temperamentumát haragos elégedetlenségbe sodorták volna. Színházba azért jártak, hogy gyönyörködjenek, sírjanak és elérzékenyüljenek. *Schiller*, *Kotzebue*, *Iffland* és *Raupach* darabjai a szenzációs elérzékenyülés jegyében folytak le, s a kórusban zokogó hölgyek és hevesen tüsszentő urak látványa a mai emberre az ellenállhatatlan komikum erejével hatna. A művészet megbecsülése lelki szüksége volt a biedermeier kornak, s a meleg visszfény, amely a meghatott közönség szeméből sugárzott, átszellemültté tette és elmélyítette a sekélyesebb értékű irodalmi alkotásokat is.

Naivabb lelkek mennyei gyönyörúséget leltek a nyilvános tűzijátékokban, melyek különösen fényes keretben folytak le Anna-napkor, Ilyenkor megjelent mindenki, akinek csak valamelyes köze volt a névnapot ünneplő Annuskákhoz és kinek ne lett volna a családban egy-egy „Annerl”-je? Pólyavánkosokban sivalkodó Anikók époly nagy számmal képviselték a „Wurstli”-ban és Bécs utcáin a női nemet, mint az égszínkékszalagos, gömbölyded csipőjű Annuska leányzók és a csipkés főkötőjű Anna asszonyságok! A *koldusok céhe* is megjelent, s a tömegkoldulások époly eredménnyel jártak, mint a bécsi csibészek kirándulásai polgártársaik — zsebébe.

Vidám, kissé léha élet folyt ilyenkor Bécs utcáin, piacain, parkjaiban.

A kacagó leányok, páváskodó asszonyok, peckes gaval-lérok és pipázó öregurak fenéig ürítették az élvezetek poharát, mialatt sötét árnyékát előrevetve, közeledett a szabadság napja, a márciusi forradalom, 1848.

*Sándor Móric gróf mint úrkocsis
Zampis kőrajza után*

VI. A MAGYAR DIVAT A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

A magyar nemzeti divat csillogása minden érvnél éke-
sebben bizonyítja a magyar faj *turáni* eredetét. A keleti
pompa, sujtásos, aranyhímes, ékgombos mivoltában a
18-ik század nagy gazdaságára vallana, ha az egykorú
krónikások följegyzései az ellenkezőt nem bizonyítanák.
Apor Péter „*Methamorphosis Transylvaniae*” című munká-
jában bánatosan ír „Erdélynek régi alázatos idejében való
gazdagságából e mostani kevély, cifra felfordult állapotjában
koldusságra való változásáról”. A 17-ik századvégi török, majd
lengyel viselet befolyása a magyar nemesi divatra is rányomta
bélyegét. A *nyugati hatás*, a német és francia módi, csakis
Rákóczi szabadságharca után tűnt föl a bécsi udvari szoká-
sokkal egyetemben.

Már XIV. Lajos udvarában ámulva nézték a versaillesí
udvar fényében megjelenő kuruc vitézeket, akik utánozha-
tatlan férfias délcegséggel lejtették el a francia prinsessek
mulattatására a fáklyatáncot. Pedig ezeknek a vitézeknek is
akadt látnivalójuk bőven, az új francia módi. a Fontanges
fejük, csupa újság lehetett számukra, akik eddig csakis a sze-
mérmes magyar szüzek lengő fátylát, ékköves pártáját ta-
lálták szépnek . . .

I. Lipót császár bécsi udvarában is volt mit nézni az idegen vendégeknek. A 17-ik század végén ép oly látványosság volt a Khevenhüller, Sagan, Auersperg, Nostitz és

C. Luycken: Előkelő magyar nő képe a XVIII. század elején

Stahremberg grófnék udvari öltözéke, mint a magyar mágnás-asszonyok ragyogó szépsége.

A magyar hölgyek szépsége, graciózus elevensége tán soha kedvezőbb keretbe nem került, mint Lipót császár bécsi udvarában. A magyar asszony világ gyöngyei kerültek itt egymás mellé, szikrázóan nemestüzű gyöngysorba fűzve, s az asszonyi nemes tulajdonok talán soha pompásabb képvisel-

lőkre nem akadtak, mint ebben a háborús zajtól visszhangzó korban!

Wesselényi Ferencné, Széchy Mária, a murányi Vénus,

C. Luycken: Magyar úrinő téli viseletben a XVIII. század elején

Nádasdy né Eszterházy Juliánná s a nagy szű Zrínyi Péterné, Frangepán Katalin voltak Lipót császár bécsi udvarának királynői! Milyenek is voltak a bécsi udvar gyertyafényes szálaiban, amint félfüllel hallgatták csak az osztrák gavallérok üres bókjait, s a szemük csillaga akkor is, ott is a férjük pillantását kereste? Akkor is, ott is a hon állapotján me-rengtek, s a legyezőjük árnyékában nagy, nemzeti vívmányok

elérésén iparkodtak. Olyanok voltak, egyéni divatú *magyar ruháikban*, hosszan, puhán, elomló hermelines és nyuszt-prémes bársonysubájukban, a merev, spanyolos brokátruhákban feszelő Fontanges fejékes idegen országbeli princeszek sorában, mint a délszaki, forró illatot lehelő virágok, tüzes, de mégis álmodó szemükkel mintha egy más égitestről kerültek volna le a földre, az ettikettet majmoló bábuk közé.

Az 1696-iki bécsi gyűlésen asszonyaival egyetemben jelent meg a magyar főnemesség. Ott égett a szemükben a kérdés, nagy Rákóczi keserves feljajdulása, igaz-e, amit Kollonics primás mond: „Az országot előbb koldussá, végül rabbá teszem”. Csuda-e, ha az erdélyi főnemesi dámák tüntetően *magyar ruhában* jelentek meg a Burg fényes szálaiban, s ha a spanyol módi idegenszerűségétől megborzadtak? Régi szokások nyersségét, francia léhaság divatját, durva szavak áradatát egy pillantásuk megállította, szemük villanása élesebb volt a damaszki pengénél, a táncközi ölelést, csók-váltást talán a keblükbe rejtett tör élével torolták volna meg a szemérmes magyar hölgyek, — ha — a magyar jellem nyíltsága ilyen spanyol alattomoságot megengedett volna.

Egy röpke farsang idején ők voltak a bécsi udvar hősnői, s a magyar divat az uralkodó. Hát még aki otthon látta őket, fráijaik és szolgáló lányaik körében, serényen munkálkodva a rokka mellett, a gyolcsos kamrában, habfehér vásznaik között! Hát, aki ott láthatta őket álmélkodó gyönyörűséggel a *megyegyűléseken*, ahol igazi királynék gyanánt trónoltak. Nem mint üresfejű hiú pávák, akiket kackiás ingválluk habos fodra, gyöngyös pártájuk, rubintos fejkötőjük csillogása jobban érdekelt a haza sorsánál, melynek állapotjáról Eszterházy nádor azt írta a császárnak: „*maholnap puszta országban, csak erdők és sziklák* közt fog uralkodni”. Hogy is gondolhattak cifra módira, táncos vigalomra a *hon leányai* akkor, midőn „az ország hehódolt részeit a török uralom tette tönkre, a be nem hódolt részeket a felszabadító háború, amennyiben az akkori hadviselési modor valóságos rabláson alapult. Budától Eszékig lakatlan, erdős pusztaság terült el, e három dunántúli vármegyében nem élt több 3000 léleknél”.

Csupán a megyegyűléseken jelentek meg teljes *magyar*

díszben a magyar nemes hölgyek. Ilyenkor szépek akartak lenni, s azok is voltak keleti gyöngyökkel átfont, Zrínyi Ilona divatja szerint fésűit hullámos hajukkal, selyemvállba szo-

C. Luycken: Magyar mágnás képe a XVIII. század elején

rított ringó, karcsú derekukkal. A komitatus ügyeit a megyegyűléseken gyakorta ok terelték a helyes mederbe, mindenről tudtak, mindenben résztvettek, s e mellett arra is ráértek, hogy gyermekeiknek igazi *anyjuk* lehessenek. Az *édesanya* szót, — amely a világ egy nyelvében se lelhető meg — az anyát, akit joggal neveznek édesnek bizonyára a magyar nemesasszonyra alkalmazzák a legtöbb joggal!

A ládafiában mindig akadt egy csomó ezüsttallér, arany-

szelgett, melyet fekete kócsagtoll ékített, csupán a nagy fejedlem forgóját ékesíthette egy szeplőtlen fehérségű kócsagtűzék. A csizma piros, vagy sárga bőrből készült, hegyesorrú volt és a lábikráig érő szára *elől* félköralakban a térd fölé nyúlt. Bocskort és sarut a jobbágnép, egyszerű csizmát a hajdúság viselt. A lábbelikészítők, csizmadiamesterek és vargák jobbra Törökországból hozták a sárga és vörös *szattyán*-, *kordovány*- vagy fearmazsin-bőrt a finom nemesurak lábbelijére. A köznép csizmái és sarui kecske-, tehén- és borjubőrből készültek. *Apor Péter* megemlíti, hogy a Bezerédy-féle kurucokon kívül, akik mindig *fekete* csizmát viseltek, csupán *gyász* alkalmával öltöttek a nemes urak fekete szattyán-csizmát. Ezekhez a csizmákhoz pompásan illett a csengő-pengő arany- és ezüst, ékköves, szíjjas sarkantyú, amelyet a XVII. század végén csipkés tarajjal láttak el és a sarokra szögeztek.

A *Miksa császár diadalmenetében* résztvevő magyar urak 1500 körül még nehézkes, hatalmas buzogánnyal és pajzsral vannak fölfegyverezve, a kuruc vitézek pedig 1700 táján már könnyű magyar karddal, napos, félholdas *csetneki fringiával*, *solingeni* pengéjű szablyával ütötték az ellent. A *lándzsa* és *alabárd* a darabontok fegyverzete volt. Az erdélyi fejedelmek hivatalos *jelvénye*, mellyel rendszerint a török szultán ajándékozta meg őket, az ékköves buzogány volt. A főuri kincsestárakban és a Nemzeti Múzeum-ban ma is láthatjuk a kuruckori nemes ifjak büszkeségét, a bársonnyelű, arany-, ezüsttollas buzogányt, melynek tömör fejét türkiz, rubint és gyöngy díszíti. A XVIII. század első felében egészen Mária Terézia uralkodásáig új formákat, a női ruházatban alig találunk. Egyesek, akik idegen országot is jártak már, csudákat meséltek a francia dámák szemérmetlen divatjáról és *XV. Lajos* udvari életének kicsapongásáról. A magyar nő szenteségével aligha fért volna meg az ilyenén léha életmód és nemes és vitézlő *Apor Péter* uram haragos vilámokat szór, a divat legújabb kinövése a — *kivágott* ruha ellen. „Szemtelen”-nek mondja az asszonyok viseletét, akik közszemlére bocsátják keblük bájjait a férfiak előtt, s ugyan-csak ő haragszik meg a ráncbaszedett, *kivágott* francia *ingre*, mely a szemérmes nyakig érő ing helyett divatba jó.

A *női ruha* díszítése, épúgy, mint a férföltönyé, túlhalmozott, szertelen. Az aranypettyezés, csipke és színes galand özőne elborítja a ruhát. Az ékköves, gyöngyös és zománcos

C. Luycken: Magyar hivatalnok nyári ruhában a XVIII. század elején

aranyrózsák, ezüstboglárok, klárisok, gyöngyök még a 18-ik században is nagyban emelték a ruházat fényét, a skofiumos, aranyaszomántos magyar hímzésről nem is szólván. A *magyar csipkének*, amely az egykorú oltárterítőket és nászruhákat szegélyezi, külföldre is híre ment és *point de Hongrie* elnevezés alatt XV. Lajos udvarában nagy kedveltségnek örvendett.

Az *ékszerek* stílusa magyaros volt. Az ősmagyar éksze-

rek keleti motívumai tükrözik tán legjobban vissza minden fajta viseleti és fényűzési cikk között a magyar *egyéni*ség varázsát. A lilios és tulipános kösöntyük, násfák, rubintos, *türkizes* karperecek, pártá- és fátyoltűző-tűk, övcsattok, gombok és kapsok gránáttal, zománccal, sárgás gyémánttal voltak teleszórva. Igaz, hogy Apor Péter ezeket az ékszereket „módinak, tárénak” nevezi, de mégis stílusos volt mindez és nagyban emelte a magyar nők amúgy is híres szépségét, melyről egy angol asszony, Montagu Mária azt írja nővérének: „a magyar nők igen illedelmesen öltözködnek”. Egy vukovári ezredesnéről, vendéglátó asszonyáról pedig így szól: „Pirosbársony ruhája pompásan simult alakjához, s a ruhaujjak feszesen zárták körül a karokat, a ruhaderekát pedig elől két sor arany-, gyöngy- és gyémántgomb kapcsolta össze!” Montagu Mária megemlékezik a magyar nők *szépségéről* is, mondván, hogy a bécsi szépségek is bizonytal Magyarországból kerülnek ki. Ennél nagyobb dicséretet a magyar nő „illedelmes” szépségére valóban kívánni se lehet, mert III. Károly udvarában francia szépség is akadt bővíben. Ebben az időben *kontyot* kötött az asszony a hajából és skófiomos főkötőt rakott a hegyébe. A főkötőn köves tűkkel megerősített puha *fátyol* lengett, amely úgy úszott utána, mint a felleg, köröskörül arany filigránmunkájú lánc, gyöngy-sor és a legfontosabb ékesség, a gyémántos, ezer sziporkát szóró, reszkető boglár, avagy csatt. A lányok hajadonfővel mentek templomba is, a menyecske sohase járhatott fejkötő és fátyol nélkül. A nők jellegzetes ruhadarabja ebben az időben a feszes váll, „*derekán halhájjal töltve, közepe kevésbé a test felé döntve, mint hü csak a derekára lett volna öntve*”, a fűződése selyempántlikás, „*erre gyöngyöt két zsinórsorával, földízítették olasz bokrétával, vagy balfelől medáliával, karját arany- vagy ezüstoffonalú bíbor takarta, ékítve volt fodorral és ráncba szedett bodorral, s módosan volt kötve pántlikával; szoknyájuk Majlandba szőtt kamuka, aranyos, ezüstös prokát, vagy génuai bársony volt, s elől, hátul félig prémezve*”. így írja le a jó öreg *Gvadányi* Peleskei nótáriusa a XVIII. századeleji divatot.

Mária Terézia udvarában méltán kelthettek föltűnést a magyar nemes hölgyek, karcsú szüzek, mert ott a Burg

fényes parkettjén bizony csakis francia divat járta, amely azonban egyes apró egyéni vonásokkal fölékesítve, tipikusan *bécsi divattá* vált hamarosan.

Megszületett a *Mária Terézia* korabeli divat, melyet „*bécsi rokokó*” névvel is jelölhetünk.

J. C. Schmidhamer: Magyar ruhás nő és férfi képe Mária Terézia korából

Amikor Mária Terézia 1760-ban megalapította a magyar *testőrséget*, új fényt nyert a Burg a daliás magyar ifjak megjelenése által! Bessenyei György és a többi magyar nemes, köztük nem utolsó helyen gróf Gvadányi József viselték a magyar testőrség egyenruháját. Míg Bessenyei György szomjas vággyal szívta lelkébe a nyugati kultúrát, s a francia módiért, bécsi rokokóért rajongott, az akkor még nyalka Gvadányi gróf haraggal szemlélhette a „bétsi” módon öltöző Mária Terézia udvarában bemutatásra kerülő magyar mágnásleányokat. Ekkor születhetett meg agyában a *Peleskei nótárius* alakja, s negyven esztendei (1744—83) katonáskodása alatt szűrődhetett le lelkében hivatásának nemes eszményképe: *a magyar viseletek visszaállítása, s az idegen*

divatok kiküszöbölése. Annál nemesebb feladatnak tekinthetjük Gvadányi törekvését, mert mind a mai napig nem akadt a magyar nemzet történetében (Csokonait kivéve) hozzá hasonló rajongó, aki a magyar szokások, viselet és viselkedés ügyét *nemzeti ügynek*, nagy horderejű, a nemzet erejét, gazdasági fejlődését elősegítő tényezőnek tekintette volna! Az előregedett, kiszolgált katona, ifjú lelkű, pajzán kedélyű poétává válik, midőn arról van szó, hogy az idegen módit, parlérozást fitymálja, komikussá tegye, s a magyar szokást, táncot, csevegést, étkezést, öltözködést kiemelve, dicsérje.

A *Peleskei Nótárius* tizenkét éneke közül az 5—10 ének megbecsülhetetlen értéke a magyar divat történetének, s nagyajtai Zajtay István nótárius uram ízig-vérig magyar lelke, egészséges humortól duzzadó parodisztikája fényes tanúsága annak, hogy mily furcsán is hathattak a Mária Terézia korabeli toalettek a szerény *Buda* hepehupás utcáin, s a rosszul világított homokbuckás *pesti* Dunaparton! Bizony szomorú paródiája lehetett a bécsi rokokónak a budai nyárspolgárné rikitó, vásári pompája, s a franciás frakk is furcsán festhetett a pesti úrhatnám gavalléron.

A peleskei nótárius jogosan csodálkozik a furcsa és esztelen öltözködésen, amely Pest-Budán szeme elé tárul, vele csodálkozunk mi is, akik eleven tolla nyomán, szinte látjuk a hídon, barázdabillegető módjára végigszökellő nemes ifjút, akinek *fordított kapájú saru volt a lábán, Kurta vala az ő alsó hatzukája, Rövid rojt volt körül fölvarrva reája, Felső ruhájának egy arasszal allyja, Hosszabb volt és rántzos, nem volt az asszalja, Verddragon színposzto Marseelbe szövetett, Sok veres pontokkal vala pettyegetett, Két sor atzél gomb volt rá helyeztetett, Parisba ez Fraknak megkeresztel-tetett. Tsigásan a haja volt felfodorítva, egy font hajpor vala tzojjába szoritva!*”

Szegény nótárius uram csuda-e, ha majd eldőlt ámula-tában annak hallatára, hogy ez a fura formájú barázdabillegető — *magyar gróf* és nem „*theatrumon szokott kötélén jár-kálni?*” A „gyerekpólya” formájú *nyakravaló* szörnyen illett ehhez az öltönyhöz, melynek tulajdonosa, ha ilyen ruhában

jár, a nótárius szerint: „Bétsben bézaratik bolondok házába.” Az életének legnagyobb részét Bécsben töltő lovasgenerális elég bécsi módit láthatott, s így joggal tételezhetjük föl a 18-ik századvégi pest-budai viseletről, hogy amannak csupán — paródiáját mutatta. A tiszta fehér öltöny, fehér cylinder

Mária Terézia királynő magyar viseletben

divatja a pápának II. József alatti (1782) bécsi látogatására vezethető vissza, és a Szentatya fehér köntöse után „à la Pape” ruhában jártak a sáros pesti utcán is a gavallérok, kiknek mindenik zsebében egy-egy óra ketyegett. Ekkor lett ugyanis általános a zsebóra divatja, s erre a nagymódú gavallérok, hogy úri voltukat fitogtassák, nyomban *fél-tucat órát* raktak kis és nagy zsebeikbe! Voltak olyanok is, akik mindenáron Parissal való közösségüket kívánták előtérbe tolni, (noha idegen országnak tán a tájékán se jártak!)

s ezért *bonszúr* volt a köszönési módjuk, *lemonade* a hűsítő italuk, *Kurtékli* (kurtaujjas) a kabátjuk, *kasz kétli* az ernyős ellenzőjü sipkájuk. Ezek a pökhendi gavallérok korbáccsal, lovagló-ostorral ütögetve a lábuk szárát, oda se pislantottak a szegény ember fiára, hanem Zajtay uram szerint: „*Dámák Gavalérok egymásra intettek*”, „*Dáma magát fejér, s pirosra festette, Sok közülök eztet böltsen cselekedte, Múmiát mutatott volna másképp teste.*”

A párisi rokokó dáma, a bécsi divathölgy bizonyára jobban értett szépsége ápolásához, s így az arcfestéshez is, mint a pesti dáma, akinek barnapiros, egészséges ábrázatán furcsán rikítózott a bécsi pirosító, amelyet igen gyakran a magyar patikusok, gyógyszereskedők kotyvasztottak össze. A *pamacsolás* messziről jött módi lévén, szörnyen megbecsülték a sétálni menő hölgyek és fényes nappal se átalították az ábrázatukat fehérre-pirosra mázolni, szépségflastromokkal teli ragasztani. A magyar vérmérséklet hevesége okozhatta, hogy ezt is túlhajtották az idegen divatért lelkesülő magyar menyecskék, s úgy megkenegették, lisztezték orcájukat, mint a cirkuszi bohócok. Valóban hálásak lehetünk nótárius uramnak, hogy egy *bálba* is elvezet bennünket és ez alkalommal részletesen leírja a „*Hét elector*” (a hét választóról elnevezett híres pesti vendégfogadó) nagytermét, azaz *palotáját*. Ez a bál kezdődik: „*estve nyoltz órákor, De a mikor tetszik, mehet kiki akkor.*” A jegyváltás, a „*biléta*” kérdése abban az időben is kellemetlen ügy lehetett, ezt igazolja nótárius uram elkeseredése, amiért egy „*bilétért két rénes forintot*” kellett letenni a folyosón álló asztalkánál ülő *vastag német* kezébe. A bálterem a 19-ik század hajnalán viaszgyertyákkal ékes, tükrös mivoltában a régi Pest büszkesége volt, s a faluról jövő naiv lelkek épúgy elálmélkodhattak a látásán, mint a nótárius, akinek szívéből fakadt elragadtatása, mondván: „*pallérozott kristályból tizenkét lámpások, Benne sorba függtek, nagy volt ragyogások*”; a tükrös lámpákban viaszgyertyák csillogtak, mint az eleven ezüst, a falon zöld fenyőágak, madárfészkekkel, „*portzellán fazékok virággal tétetve*” és mindenekfölött „*tizenkét nagy tükör, oly fortélylyal csüggött, Ellenütésektől (fényvisszasugározás) Palota kettőzdött*”. A nagyteremben éppen *álarcosbál* volt, s amily

rémületet kelt a nótárius tudatlan lelkében a sok „*tsufos lárva*”, viszont megtudhatjuk azt is, hogy már 1780—90 táján is a maihoz hasonló maskarákban jelentek meg egyesek, míg mások csupán jelmez, „*aranytól, ezüstől gazdagot, nehezet*” öltöttek, ábrázatjukat pedig szabadon mutogatták, A *táncról* csupán annyit tudunk meg, hogy *kalló* táncot, *voltzerist*, *ke-*

Mária Terézia magyar kísérettel. (A királynő mögött vágató nemes úron magyar ruha, háromszögű francia kalap)

ringót lejtettek, magyar táncnak nyoma sincs, említése se esik. Az *étkezés* rendjéről már részletesebben szól a jó öreg Gvadányi. A turóscsuszán, töltött káposztán nevelkedett magyar urnák rosszul eshetett a franciás étkekrend, amelyet az úrhatnám magyar városi nép is szokásai közé iktatott és ezért keserves gúnnyal ostorozza a „kellner” által elibe rakott fura ételeket. A kis asztalka, mely elé ülteti vezetője, a kancellista, ugyan igen megnyeri tetszését, fehér „*damaszka*” keszkenőjével, ezüst étszerével, s ugyanolyan gyertyatartójával, s az ezüst „*tsésében*” módisan eléberakott leves is szemének kellemes, *ínyének* azonban annál kellemetlenebb, „*tzitronyos*” levével, s a benne úszkáló apró árpaszemekkel! A vagdalt foghagymás *ragu*, a kol-

bászra emlékezteti, az olajos, ecetes fejes salátával körített kappant sem veti meg, csupán az „tzitronyos”, nyálas, nyúlós „ausztrigától” csömörlik meg annyira, hogy csupán egy fenékig ürített *somlai* borral teli „bottlella” menti meg a — haláltól. A *Hét Kurfürst*höz címzett fogadót sem számíthatjuk

Gvadányi József

a régi Pest legolcsóbb vendéglői közé, ha — tekintetbe véve, az akkori élelmickek rendkívüli olcsóságát — hitelt adunk a nótárius úr szavának, mely szerint „*hat arany*” volt az ebéd ára! „*Hat aranyakért tíz hétig Szathmárba*” tejbe vajba fűrdhetett volna Zajtay uram. Ez a nagy drágaság valóban el is ijeszthette a vidéki atyafiakat attól, hogy a pest-budai fogadóknak étkezzenek, mert ha nem is került egy ebéd — hat aranyba, minden esetre drágább étkezés esett bennük mint a somogyi, bihari vendégasztaloknál. A nemes urak, asszonyságok ezért nem is átallták a kocsijukat, szekerüket jól megrakni oldalassal, füstölt szalonnával, pogácsával, borosbutéliával, ha nagyritkán fölvetődtek téli farsangolásra

„*abba a — Pestbe*”. Inkább éltek napokig, sőt hetekig hideg ételekkel, hazulról hozott „disznóság”-gal, semhogy azt a „huncfut” fogadóst tömjék pénzzel. De minthogy mégis „*mulatni*” jöttek föl az ország szívébe, hát, ha nehéz szívvel is,

Magyar nemes testőr

de még is megfizették a belépődíjat a *komédiába*, városi mutatványos bódékba. A magyar *színészet* még bölcsőjében ringott, a vándorszínésztruppok, — melyekről oly csudálatos hűségű képet fest a legbájosabb *iffiaszonka*, Déryné — csak épp hogy kegyelemből tűrt komédiásai a magyar nemesi családoknak, lelkes művészi érzést, nem hogy *műpártolást* alig ismert a magyar közönség. A durvább fajta szórakozások, cirkuszi mutatványok, erőművészek, csepürágók elégitették

ki a legjobban a 18-ik századvégi magyar közönség kulturális életét. Ezen mulatságok között első helyen állottak a *vadak viadalai*, a *Hetzek*. Ezeken a valóban barbár mulatságokon egy nagy ponyvasátor cirkuszi porondján vasvillás „hetz” légenyek egy falka kutyát uszítottak egy-egy elvénhedt medvére, oroszlánra, s ezt, a gyöngébb idegzeteket ugyancsak próbára tevő sivalkodást és „csemeszkedést” (kapaszkodás) nevezték Hetz (hajhász) mulatságnak. A budai és pesti dámák nagy kiöltözködve jelentek meg ezeken a szórakozóhelyeken „*Sok színű ruhákban öltözve nagy tzihrán, valamint a harkály — olyan tarkán!*” Egyiknek a haja félről magasan, „*zöld pomódéval vala kent*”. A bécsi rokokó tehát Pest-Budán is nagyban hódított. A hölgyek hajporos *tupét* hordtak, s rajta gyöngyök, szalagok, nemzeti színű pántlikák díszeskedtek. A *szimbolikus* ékszerek Pestre is elkerültek, így megtudjuk a „Peleskei nótáriusból”, hogy az úrhölgyeknek „*briliántos hajtű ragyogott a fején*” és kis arany „*spádé*” volt a keblét díszítő csipkefodorba szúrva.

Kilenc esztendővel a Peleskei nótárius után lát napvilágot Csokonai Vitéz Mihály *Dorottya*, vagy a „Dámák diadalma a farsangon”, című komikus eposza, avagy mint a szerző igen találóan nevezi „furcsa vitézi versezete” 4 könyvben. A 18-ik század végén, különösen a vidéken, még alig divatozott a gyakori mulatozás. A menyecskek és leányok csöndes tereferé, kézimunkázás közben töltötték a téli estéket és készültek a karácsonyra, mikor is apró ajándékkal kedveskedvén egymásnak, ólomöntés, bohó kártyajáték közben töltötték az időt. Karácsony elmúltával a farsangi készülődés töltötte el örömteljes lázzal a női szíveket. Minél hosszabb a farsang, annál több lány kerül főköttő alá, ez volt a jelszó és Karneval herceg akkor volt a legkedvesebb vendég, amikor hosszú időre jött. 1799-ben igen rövid vala a farsang és az e fölött zúgó elégedetlenkedés adhatta az akkor alig 25 esztendős, de már országos hírnű költő Csokonai kezébe a tollat, hogy megírja a pártában maradt aggszüzek riadalmát a rövidlélegzetű Farsang úrfi ellen! A francia forradalom mindent elsöprő szele alig kavarta föl a vidéki eszemizom gavallérok és pletykálkodó asszonyságok lelki életét. Csak elvétve érkezett bír a direktórium fényes napjairól, a

párisi *courtoilettekről*, a tábornok szépséges feleségéről. Szűk látókörű, naiv emberek éltek Csokonai idején a magyar nemesi kúriákban Somogyban, Biharban egyaránt. Az éleseszű, korát száz esztendővel megelőző vérbeli poétalélekben forr az elégedetlenség a kicsinyes lelkek ellen, s míg a lelke mélyén szunnyadó *magyar érzelmeket*, mint a gyöngyhalász

Benedicti H.: II. Lipót király magyar ruhában

fölhozza és a napfényben meg-megcsillogtatja, pajkos szavak áradatával gúnyol, kacagtat, tanít és könnyeket csal a szemünkbe. A pajkos szavak alatt már ott szunnyad, mint parázs alatt az ébredő láng a magyar nemesi inszurrekció hamar ki-lobbanó lángja! Ki ismerhette jobban a magyar nemesi udvarházak belső életét, mint a Lilladalok költője, aki Somogyban való tanárkodása idején minden valamirevaló úriháznak szívesen látott vendége. Hiszen élete legszebb idejét töltötte a fiatalon elhalt poéta Somogyban, mint maga mondja: „*szerecsém vala sok vidám házaknál esmeretségben lenni*. Előhozódtunk az időjárásról, a télről, fejr vagy fekete karácsonról — és látám, hogy a szép nembeliek nagy

részént sajnálkoztak, hogy oly rövid időt szabott kalandáriumjok az országos bohóskodásra.” A szép asszonyokat igen kedveli a vígkedélyű Csokonai, de a legutolsó *divatról* is tudomása van, ezt igazolják eme sorai, „a sok slepp, az à la *Bonapart, s vigánó!*” íme az *antikománia*, az empiredivat csirája, már 1799-ben a magyar nemesi kúriában is megjelent. Az à la „*Bonapart*” ruha nem más, mint a Parisban nagy közkedveltségnek örvendő kebel alatt övezett görög-római tunika utánzata, ennek az öltönynek egyik változata pedig a *viganó*, amely ujjal ellátott, a szoknyával összevarott derekú ruha, s amely nevét, — noha a szó teljesen magyarosan hangzik — egy olasz származású híres bécsi táncosnőtől, Viganótól nyerte. A direktórium *antikomániája*, mint látjuk tehát kerülő utakon Pest-Budára is eljutott, s így jelentek meg a vidéki hölgyek is Csokonai „Farsangján”. A *téli mulatságok* között első helyen állott a *társasszánkázás*. Ilyenkor állig bundába, salaváriba burkolva repültek tova a fehéren csillogó országúton a fiatalok és sok szívbeli regény nyert boldogító befejezést egy-egy ilyen szánkókiránduláson. Hazatérve „*aszuszlót az urak ivának, a dámák feketén egyet kávézának*”, a tejeskávé tehát még különös fényűzés számba ment, „*asztaltól felkelvén prosit kívánással, udvaroltak orcza és kézcsókolással!*” A *zálogosai* játék már ebben a korban is nagy kedveltségnek örvend, noha a biedermeier-kor ötletességét még nem éri utói. Bizony fűzfapóémák és kírímek kerülnek jobbra a zálogosdi játék mentőköpenye alatt a nyilvánosság elé. A lányok azért szerették ezt a játékot, mert ilyenkor tudódott ki az ifjak gyengéd hajlandósága, a legények pedig a — zálogkiváltás — csókolódzás miatt.

A legkedveltebb multság mégis a *tánc volt* Ilyenkor kigyúltak a szemek, rózsapírban égtek az arckok, melyeken a 18-ik századvégi kényeskedő és finomkodó nyelven szólva — Ámor gödröcskéi kacagának. A tánc épp úgy mint a ruházkodás idegen módi után induló volt. A keringő mellett az *alla-pollaccát* (polonaise) járták, a *langausznak* is nagy keleté volt, épp úgy az *anglus* kontratáncnak. Jártak ezenkívül *galloppátát, straszburgert, hanákat, szabácsot, kozákat*, csak magyar táncot nem. A palotásnak, körmagyarnak, párna-táncnak rég híre veszett a kurucok csillagának kihunyásával!

Csokonai magyar érzelmektől izzó lelke is kikel a külföldi ugrabugra ellen, mondván: „*Csak a magyar tánc az, mely soha sem jár a jó egészségnek semmi ártalmára.*” „*Csak a magyar tánc az, mely bír oly érdemmel, hogy legjobban egyez a szűz szeméremmel, Ázsiai színben fénylik nemességed.*” Milyen büszke Csokonai a magyarságára, hogy megleli benne a szépet, nemest- S az idegen módi mégis jobban csábítja a magyart, menyecskét, gavallért egyaránt. Csupán egy kincse van a magyarnak, mellyel búban örömben egyaránt fölkesíti vágyakozó lelkét, s ez: *a magyar nóta*. Kuruc kesergők siráma még föl-föl sir a magyar cigány hegedűjén, de már új negédeőbb dalok is teremnek a nótafán, s ezeket ép úgy, mint az idegen táncokat különös szépen tudja kicifrázni a *toponári zsidók* országra híres bandája. A magyar *hallgatók* bánatra hevítik a szíveket, s az idegen divatok hatása alatt elkérgesedett lelkekről olvadozni kezd a jégpáncél, mert: sírva vigad a magyart!

A muzsika és *vendéglátás* volt a 19-ik század elején a magyar nemesemberek legfő életöröme. *Barabás Miklós* emlékirataiban igen vonzóan írja le a magyar vendéglátást és báró Eötvös munkáiban szinte reliefszerű élességgel domborodik ki előttünk a magyar társasélet szépsége. A magyar úriasszony egyetlen ambíciója az volt, hogy vendégei jól érezzék magukat házában, s Eötvös szerint a magyar nemesasszony „*még cselédeinél is szívesebben látta, ha jókedvükben egy pohár borral többet ittak, mint ha rosszkedvet mutattak*”. A vendégasztal roskadásig meg volt rakva enni-innivalóval, s az *anekdotázás*, a régi öregek szenvedélye, végét hosszát nem érte. A tajtékpipa füstjébe burkolózva szállt az adoma szájáról szájra, s közben a butéllia se pihent! A magyar *insurrekció* idejére esik a poharazásnak dorbézolássá való elfajulása s a *győri táborban* élő nemes urak határtalan dárídózása. A bécsi béke megkötése után hazasereglett insurgensek magyar *szellemet* és érzést vittek magukkal, újból föltámasztották a *kuruckori* viseletet, s a magyar menyecskék is letették a József-korabeli *tintuchból* készült „félről hosszúságú máslis” német főkötőt. Magyar pártát, főkötőt öltöttek és hálával gondolhattak volna vissza az insurrekcióra, amely magyar érzelmeket oltott újból lelkeikbe, ha a hosszas tábori

élet meg nem mételyezte volna férjeik *családias* érületét.

1800 táján már nagy gondot fordítottak a *gyermeknevelésre*, noha a tanulás kezdetének idejét még nem határozták meg pontosan. Így például Barabás Miklóst 1813-ban, tehát már három esztendő korában beadták a dalnoki falusi iskolába, s télen, hóban, *ölbe* vitte az öregbérés a kis diákok iskolába, vizsgán pedig a

Forrás: Magyar banderista és urilány
asszonyok 1700-ban

padra állították, mert nem látszott ki az asztal mögül. *Papírt* nem igen pazaroltak akkortájt a diákokra, a palatáblát még nem ismerték a falusi iskolákban, s így hársfatáblára írtak, melyet eszténként üveggel kellett levakarni, s hogy a tinta bele ne igya magát a fába, tűznél meglágyított, rongyba kötözött sárga viasszal gyengén megdörzsölni. A *tintát* fekete gyűrűfa héjából főzték és gáliccal keverték, de jobb

híján az üstökön levő kormot is össze lehetett tejjel keverni, s ez is megfelelő tintát adott. A *leánynevelés* különösen a kellemes külsőre és szépművészetekre volt tekintettel, „*galantu*” nevelni, ez volt a főcél, muzsika, hímvarrás, könyvek olvasása, tánc, diskurálás ez volt a 19-ik századeleji hölgyek napi foglalkozása. Ilyen gáláns nevelésben részesülhetett Kisfaludy Szegedy Rózája is. Ebben az időben már nagyban virult az empire-divat Nagy-Magyarországban, s ez az egy darabból álló, kebel alatt övezett uszályos ruha különös bájjal simult a karcsú magyar szüzek alakjára. Az *insurrekció magyar* divatja csupán az idősebb nemes asszonyok körében tartotta magát, akik méltósággal viselték a fekete selyemruhát, csipkés előkötőt. galanddal kivartott rokolyát, sal lángos főkötőt. A fiatalabb menyecskék és lányok a francia császár udvarából kiindult empire di-

vatnak hódoltak és sarkatlan *szandálban*, törökös cashemír sálban jártak, fejükre pedig párta helyett turbánfej éket illesztettek. A 19-ik század első két évtizedében határozott ízlésbeli finomodást észlelhetünk úgy szellemi tekintetben

Huszártiszt a XIX. század elejéről

mint a külső megjelenést illetőleg. *Goethe* hatása Magyarországon is erősen mutatkozik és az ifjak Werther-re, a lányok pedig *Kármán* Fanny-jára óhajtottak hasonlítani. Ez a szenvelgő modor a biedermeier-korban éri el tetőpontját, s a úriházaknak magyar hangulatát kissé megváltoztatja. A franciával kevert beszéd divattá lesz, a madám, madmázel címzés mindennapos és megszokott, a sinyon, bufán frizérné, szupé, diné, lektúr, román stb. kitételek valósággal megtartják nyelvünket, amelyet a deákos szóvirágok amugyis át meg át szőttek! Igaz magyar életet csupán a kollégiumokban találunk, a diákság körében.

A debreceni, csurgói, nagyenyedi református kollégiumok megannyi apró rezidenciái a magyar szellemi életnek, s az enyedi *ingyen* cipón nem egy nemzeti kiválóságunk nőtt naggyá. A nagyenyedi kollégium ugyanis Bethlen Gábor

C. Beyer: Magyar mágnás és úri asszonyság gálaöltözetben a XIX. század elején

fejedelem alapítványából naponta egy-egy *gratista* cipót adott azon szegény diákoknak, kik alapítványi helyen ingyen lakhatási engedéllyel folytatták tanulmányaikat. Ilyen cipón nevelkedett Barabás Miklós híres festőnk is, a múlt század húszas éveiben az enyedi kollégiumban, s csupán egy-két garas ára pecsenyével tette ízesebbé a száraz cipót, ha telt rá. Az enyedi *pecsenyés* kofáknak hét határban híre járt, s a jószívű asszonyságok a pénztelen diákokat is meglepték egy-egy kanál zsírral, melyet azon melegében a hasított cipóba eresztettek, hogy Barabás szavával élve — „*jobban csusz-szék!*” A szegény diákok ruházata bizony nem volt valami

uras. Az apától, sokszor nagyapától öröklött *spenzer*, *ujjas* és a csizmaszárba tűrt szűk magyar nadrág, (melyet a szárából levagdosott darabkákkal foldoztak ki!) tette ki a diákfiuk ruházatát, akik mégis helyet leltek az úri családok vendégasztalánál, és csinos versek faragásával, kántusok eldalo-lásával annyira megkedveltették magukat, hogy nem egy nagyúri kisasszony lett szívbeli mátkája, később felesége a fölcseperedett, hivatalt vállalt diáknak! A diákgyerekek másolgatással, korrepetálással szereztek meg a minden-napira valójukat. A jó magyar úriházak csak úgy kapkodtak a diákvendégek után, különösen karácsony táján, amikor is minden valamirevaló kúria kikérte a kollégiumoktól a maga *legátusát*. Ezek a legátus diákok 16—17 esztendős korukra már *emberek* voltak, akik nagyünnepen szépen prédikáltak, s versenyt pipáltak, ittak a vendéglátó uraimékkal. A legátust annak rendi-módja szerint *diplomával* kellett kikérni, melyet ünnepélyesen nyújtott át a rektor a kiszemelt legátusnak, akinek sokszor legfő gondja az volt, hogy miként szerezze meg ünnepi öltönyét, fekete posztóból szabott tógáját! Koplalás, nélkülözés, sok-sok tanulás közben teltek el ezek az esztendők, de azért a kollégiumi időt mégis legszebb nap-jaik közé számították a magyar diákok.

VII. A MAGYAR BIEDERMEIER DIVAT

Az a kor, amelyet *pest-budai biedermeier-nek* nevezünk, a magyar biedermeier, a harmincas évek táján olyan teljességgel virított, illatozott, annyi színben pompázott a régi Pest-Budán, akár a magyar udvarházak becézett virága: a dupla szekfű.

Az egykorú folyóiratokból, metszetekből, *Pest* városának régi képeiből, daguerrotypiókból rekonstruált régi világ, — itt áll előttünk oly plasztikusan, megfoghatóan, kicsiny körében együgyűen és mégis ravaszdiokosan, „provinc” eszejárásán túl nagyviláginak mutatkozóan, hogy ma, amikor a világtörténelem rohanó kerekerei eltaposnak mindent, — ez a kor mégis folyvást élénk tolakszik, csábítóan, hízelkedve, szinte hipnotikus erővel ránk erőszakolva mindazt, ami ma hiányzik nekünk: szerény elégtelenségét, játszi merengését, azt az egész drága nyugalmat, amely oly széppé tette ama kor embereinek életét . .

C. Beyer: Magyar bundák a XIX. század elején

A régi kicsi Pest, korántsem volt az az elmaradott provinciaváros, mint amelynek ma, a repülőgép, száguldó autók és túlszűfolt villamosok idején elképzeljük. A régi Pest egy ébredő nagy városnak, egy születendő világmetropolisznak az em-

Barabás Miklós: gróf Nádasdy Lipóiné, gróf Forray Julia

briója volt, mindannak a miniatűr mása, amit ugyanebben az időben Paris, London, Berlin és Bécs mutatott. Ha ezekbe az apró méretekbe csupán a travestiája férhetett bele annak, ami az európai nagyvárosoknak „mondaine” színezetet adott, arról époly kevéssé tehetett a németbe oltott pesti burger, mint a boltját európai színvonalra emelni akaró boltos a Hatvani-utcában, akinek számolnia kellett a pesti és budai polgárasszonyok szűkmarkúságával és kevéssé csiszolt izlésével.

A Hatvani-utcától a Dob-utcáig terjedt a múlt század harmincas és negyvenes éveiben a régi Pestnek az a része, amelyről érdemes volt beszélni. A Hatvani-utca boltjai és a Dunapart piaca képviselték Pest város vérkeringésében a fő-útóeret, amely a kereskedelem jegyében folydogált és vitte az aorták felé azt a tarka nedvet, amely minden nagy városnak a vére, a *pénzt*. A Belváros csinosan rendezett utcáival, egyenletes sárga házaival, méltán kelthette föl a görbe város, a

R. A. —Sandmann: A Tigris-szálló Pesten

keskeny utcáinak tömkelegében fuldokló arisztokratikus Buda lakóinak irigységét.

Pest, — szerintük — a jöttmentek városa; léhaság, pénz-hajhászás, könnyű kereset és laza erkölcsi felfogás jellemzi lakóit. „Házaik olyanok, miként a szegletes skatulyák, (így írja egy egykorú folyóirat, a „Spiegel”-nek elmés és epés riportere egy „mignon” cikkében) architektúrának, építési szépségnek nyoma sincs.”

A pestiek viszont lenéző mosollyal pillantgattak át a szigorúan elzárt grófi paloták árnyékában szerényen meghúzódó háztetőkre és jókorákat kacagtak télvíz idején, ha a hajóhidat fölszedték és a jó budaiak jégzajláskor csupán életveszedelemmel juthattak át Pestre. Folytonos súrlódás, irigykedés volt

a testvérvárosok sorsa, s talán épen ezért nőtt, erősödött Buda rovására az ifjú Pest.

Az ifjú Pest, amelynek Színházterén estenden csak úgy nyüzsgött a sok fiákker, amelyekből puccos dámák libegtek a *Német theátrum* fényesen kivilágított vesztibüljébe, mert bizony német szó járta akkor Pest-Budán, *Birchpfeiffer* madám érzelgős német drámáin könnyezett a pesti sociétás. A köny-

Szathmári Pap Károly: *Déryné Széppataki Róza mint Lisli az „Alpesi Rózsá”-ban (1834)*

vesboltokban német romá-
nokot lapozott föl a lekötő-
tőskalapú, rotundaköpe-
nyes dáma előtt a *commis*,
a dunapartí piacon német
szóval kínálta a gyümöl-
csöskofa az aranyszínű,
csurgatott mézizű *ringlót*
és a Tigris-szálloda előtt
német káromkodás hang-
zott a *Lohndiener* „ulm-
kopf”-pipája mellől.

A magyar aktorok
hiába deklamáltak a „Ro-
tundá”-ban, hiába dalolta
Déryné, a bűbájos, vörös-
hajú *kisasszonka* a legszebb

nótákat, Parázsóné, Kántorné, Lendvay, Megyeri, Szentpé-
tery hiába zengették meg a magyar szív fájó húrjait. Pest
konokul belemerült a német szó tengerébe és mialatt a
magyar aktorok rongyosan, ázottan járták a magyar játékszín
golgothás útját, mialatt üres padsorok előtt „agiroztak” a ma-
gyar „akol”-ban, (így nevezték a pökhendi német színészek a
magyar theátristák hajlékát!) az istenáldotta tehetségek, a
német múzsa bajnokai és papnői, *Schodelné*, *Mink* madám és
demoiselle *Karl*, majd leroskadtak az ékszerek súlya alatt,
melyekkel a botor magyarok őket földíszítették.

Mintha bizony a „kalapos király”, József császár álma
teljesült volna be Pest-Budán. A „magyar szó” ritka lőn, mint
a „fehér holló”. Csúf, otromba, svábos csengésű német szó
hangzott a madámok és „moszjók” szájából, Pest-Budán.

Ha az irodalom ilyen körülmények között német volt, azon

*Barabás Miklós: Női arckép 1837-ből
(Szépművészeti Múzeum)*

nem csudálkozhatunk, annál kevésbbé, hiszen a *Spiegel*, egy elmés, eleven tollú német hetilap bőven gondoskodott arról, hogy a véle egy időben megjelenő „Honderű”, „Regélő” és „Rajzolatok a társaséletből” című magyar folyóiratokat hátterbe szorítsa. Ezek a magyar lapok ósdi nyelvezetükkel, nyakatekert stílusukkal, naiv meseszövéssel úgy festenek a berlini, párisi és londoni divatlevelekkel, elmés mignon cikkekkel, külföldi hírekkel és limo-

nádés regényekkel telítőmött *Spiegel* mellett, mint egy özönvízelőtti ichtyosaurus egy finom arabs mén szomszédságában. Ha elolvassuk egy és ugyanazon színdarabnak a bírálatát a szellemességtől sziporkázó „*Spiegel*”-ben és a „*Honderű*”-ben, akkor méltán tolakszik elénk a kérdés vájjon ki is volt abban az időben *ittthon* — Pesten, a német sógor, vagy a magyar honfi? . . .

A magyar! Ebben az időben mit is tudott mást, mint keseregni, vidéki udvarházak tornácán bort szopogatni, a pagátot ütni és a tajtékpipát jó feketére kiszívni? . . . A polgár, a jelenben élő, a jövőért dolgozó elem: német volt. Németajkú és ami mindennél nagyobb baj — *németszívű* is. Aki magyar volt, az a maroknyi literátor, tehetetlen keserűségben csikorgatta a fogát és próbált tollal-szóval magyar kultúrát terjeszteni.

A *háromdobutcai* kertiszalon piroskockás abroszai mellett Vajda János elnöklete alatt magyar ügyekről, irodalmi eseményekről folyt a szó magyar írók ajakán. Petricsevich Horváth Lázár és a többi pattogó beszédű literátor magyar irodalmat akar teremteni. Petőfi és Jókai ragyogó pályájuknak akkor még csak a kezdetén voltak.

Az ébredő *clubélet* mind tágabb teret kezdett hódítani és az új gázvilágítás csak hozzájárult ahhoz, hogy az akkori sze-

Kohlman K.: Lendvay Muriónné szül. Hivatal Anikó (1836)

rény igényeknek megfelelő helyiségek, minél fényesebbek legyenek és elvakítsák a modérateur lámpa homályosságához szokott polgárok szemét. A gázvilágítás, a primitív réztányér fölött reszkető kékszárnyú nyitott gázpillangó, valóságos lázba ejtette Pest publikumát. A Libasinszky kávéház, a Hatvani-utca gyöngye, ékeskedett legelőször ezzel az új-

Kuvaseg: A Ferenciek-tere Pesten a XIX. század elején

szerű világítással és egykorú följegyzések szerint az alkony óráiban nagy néptömeg állingált és bámult bele az utcáról a fénytengerben úszó „café”-ba.

Az aranyrojtossággyű nyakravalós, feszes Zrínyibe öltözött, pörgekalapos honfiak ezalatt a már említett „Háromdobutcai kertiszalomban” búslakodtak egy-egy meszely idei bor mellett a hon állapotján. A magyar literátus központ mellett volt egy német találkozó helye is a múzsának és a literaturának és ez Tomala Ferdinánd könyvesboltja volt a „Széphidutcában”, vagy a hogy jó pestiesen nevezték, a „Scheene Bruckengasse”-ban, a Színháztér sarkán, itt, ebben a finom mahagonibútoros. plüssfoteles boltban találkoztak a pesti német aktorok, aktriszek, a német Spiegel rcdaktora, a mágnásfiak, akik színészdámákat nézni jövének, s a divatos regények írói. Ide tért be Pesten időztében *Saphir* is, a magyar születésű bécsi humorista, kinek humoros estélyeire (Humo-

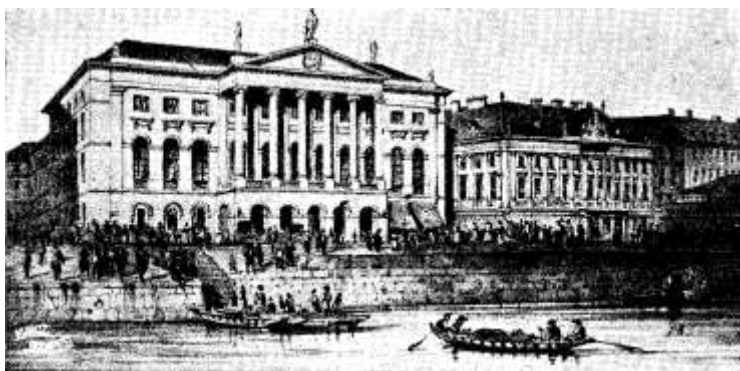
ristische Akademie) csak úgy tódult a kacagni szerető pest-budai publikum. Itt válogatták össze a pesti dámák a külföldi divatlapok színes mellékleteit, noha a pesti Spiegel divatmelléklete, a „Schmetterling” mindenképpen lépést igyekezett tartani a külföldi divatváltozatokkal.

C. l'Allemand: Schodel Rozália

Innen átlebegni a *Rosmanith-féle* divatterembe, egy pillanattal műve volt, ahol is a mindenható madám Christa és „muszjöh” Rosmanith csak úgy ontották magukból a legújabb divatkreációkat. A jó Isten a megmondhatója, hogy madám Schodel, a biedermeier Pest kényeztetett primadonnája hányszor szaggatta el a legújabb „Gros de Naples” vagy „grosgrain” modellt, mert valami újabb, szebb köntöst álmódott meg a maga számára a divatkirálynő, aki gömbölyded idomait a legszívesebben nadrágszerepekben tárta a hálás pesti publikum elé.

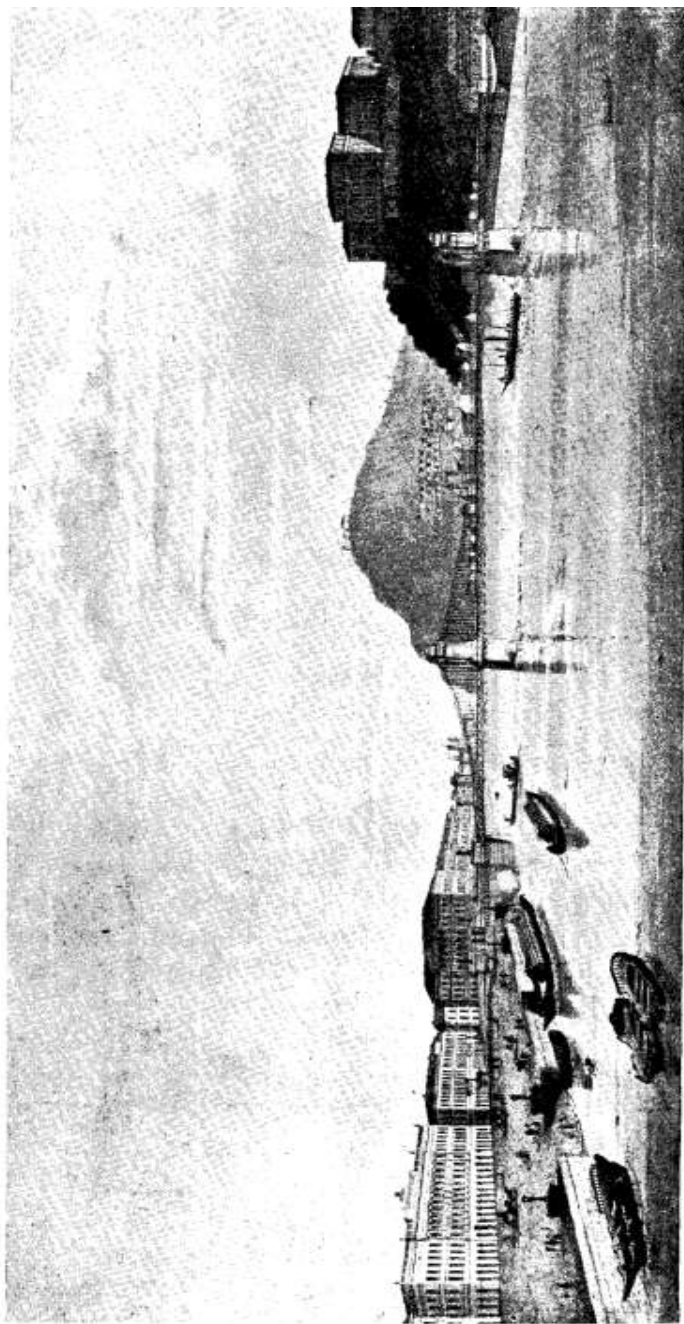
Monsieur Rosmanith volt a harmincas esztendők legkedveltebb női szabója, élelmes, könnyű felfogású, kitűnő kereskedő, aki már ismerte a reklám értékét és mindig gondoskodott arról, hogy a „Spiegel”-ben hetenként megjelenjék egy-egy apró cikk a legújabb divatcsudákról és Rosmanith mester bécsi divatkirándulásairól.

R. Alt—Sandmann: A pesti redoute

A pesti dámák a múlt század harmincas éveiben épügy törték magukat a nyilvános helyeken megtartott parádék után, mint a mai budapesti asszonyok. Ha azt hisszük, hogy kevés alkalmuk volt, a kis pesti „Krachwinkli”-ben a díszelésre, akkor nagyon tévedünk. A régi jó Pest, külföldi mintára mindazt megoldotta miniatűr kiadásban, ami Londonban és Parisban, avagy Bécsben a nagyvilági életet jelentette.

Télvíz idején egymást érték a bálók, jelmezes- és álarcos-estélyek, színházi premierek, olasz operák, „humoros akadémiai” és bűvészesestélyek. Ezeken az estélyeken diszkrét kivágású krepp, ezüsthímzésű tüllanglé, üderózsás tarlatánruhákban jelentek meg a leányok, vadgalambszín, dohánybarna és violaszínű tafotában a menyecskek. Néha napokig tartó fejtörés előzte meg egy-egy fejdísz összeállítását és esetenként a moderateurlámpa enyhe fényében, a kályhán süs-

C. Mathknecht : A pest-budai lánc-híd képzelteteli képe (1839)

törgő sült almák finom aromájánál, a „Honművész” és a *Schmetterling* színes lapjait forgatták a tetszeni vágyó dáámák.

A budaiak ilyenkor duzzogva bújtak össze és álmodozva forgatták a pesti *állandó hid* — *Széchenyi István gróf* hatalmas alkotásának — színes reprodukcióját, amely kézről-

Gyermekdivat 1838-ban. (A Honművészből)

kézre járt, hogy a szűkmarkú polgárokat az *általános gyűjtés* iránt, amely a tervbevett híd költségeire megindult, kedvre hangolja. Egyelőre azonban még csak a színes rajzokban gyönyörködtek, amely a „*képzeletbeli állandó hidat*” ábrázolta. Ám azért megvolt a jó budaiaknak is a maguk mulat-sága. A várlepcső aljában például, egy régiséggyűjteményt mutatott *kabinetjében* egy tudós ember, aki arany, ezüst tallé-rokat, régi pénzeket, penészes pandéktákat, állati bőroket, szaracén fegyvereket mutatott be a tudományszomjas publi-kumnak néhány garasért. Ez a régiségkabinét a várlepcső melletti bolthajtásokba volt beleépítve és egy röpke szezo-non át a kabinét volt a budaiak hűsölő je és a szemérme-tes budai leányzók és menyecskék flirtelőhelye. Itt a hűs boltívek alatt a félhomályban, nem egy csók csattant el piruló ajkakon, illegitim párok szerelmének mámorában.

Ugyancsak Budán nyílt meg a legelső *Mikroskópium*, a „Sonnenmikroskop”, amely nagyító lencse alatt mutogatott porszemeket, pohár vízben úszkáló szörnyetegeket és annyira fölcsigázta a polgárok képzeletét, hogy mindenben bacillust látván, enni-inni alig mertek.

Ilymódon a budai oldalra is áthúzódott egyes specialitás, a budaiak büszke boldogságára, akik a Bástya csipkés kő-

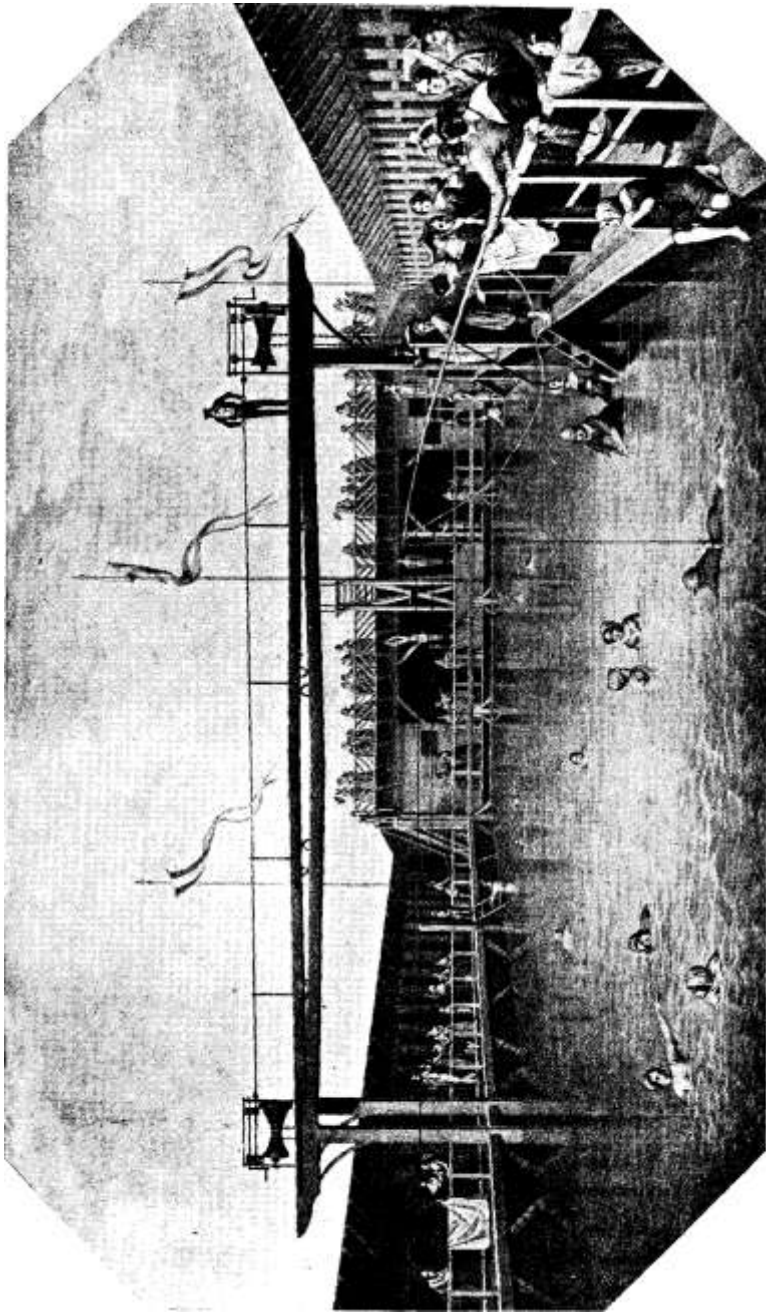

R. Alt—Sandmann: A pesti német színház az 1840-es években

fodrairól, a „Platzmusik” finom áriái mellett nagy kevélyen tekintettek le a jött-mentek városára, Pestre.

Szent István napján volt csak igazán elemében a budai nép. Ilyenkor, amikor a Szent Jobb körülhordozásánál a ragyogó pluviales főpapok és rózsakoszorús, kékszalagos medáliás Márialányok kíséretében az egész budai intelligencia is megjelent és a pestiek csupán irigy nézők gyanánt szerepeltek, ilyen napokon dagadozott örömtől a budai polgár keble. Este tűzijáték a bástyán, fáklyásmenet, majd *szerenád* a nádori pár tiszteletére, mikor is a „Hangászkar” operáriákat játszott. A nádori palota ilyenkor fényárban úszott, bíborfüggönyei mögött karcsú princesszek sziluettje suhant el, az erkélyen pedig a nádorné fejkötőjének szalagjait lebegtette az enye esti szellő.

Nyáron, a városháztéri kis pesti promenádon „ulmkopf”

pipákból pőfékelő polgárok a „Honderú”-t betűzgették, a boltokban ülő asszonyok a „Honművész” divatrajzaiban gyönyörködtek. Még a Duna is álmosan hömpölygött tág, homokos partokkal szegélyezett medrében, álmosító volt a csönd köznapokon Pest városában. Csak az iskolásgyerekek vittek némi színt a Belváros szürkéségébe. A városházával szemben levő „Szent Nővérek” klostromából déli harangszóra apró

Hohmann—Bachmann: Utazás Magyarországon az 1850-es években

lányok röppentek ki. Az iskoláslánykák fehér, piros-kockás, barnavirágos, avagy búzakék perkál rokolyát viseltek, alól pedig bokáig kiféherlett a csipkés bugyogójuk. Olyiknak hátracsuszott pihés tarkójára virágdiszes, ernyős kalapkája, az *Élet* zsibongott déltájban a pesti utcán, aztán elszéledtek a kislányok, a zöldkapús, leánderes tornácú házak beitták őket, mint a szomjas föld a harmatsöppeket..

Csak estefelé elevenedett meg a korzó, a Hatvani-utcában, pesti szép asszonyokkal és gavallérokkal. A színészdámák vitték itt a nagy hangot, a német „donna”, madam Mink és Schodel Rozália, Déryné ifiasszonynak, meg Parázsónénak, a magyar játékszín mártírjainak nem igen tellett parádés toalettra. Demoiselle *Karl* az ünnepelt német énekesnő is itt billegett a sétatereken, a mágnásfiak kíséretében. A már emi-tett *Tomala-féle* könyvesboltban Déryné mindennapos vendég

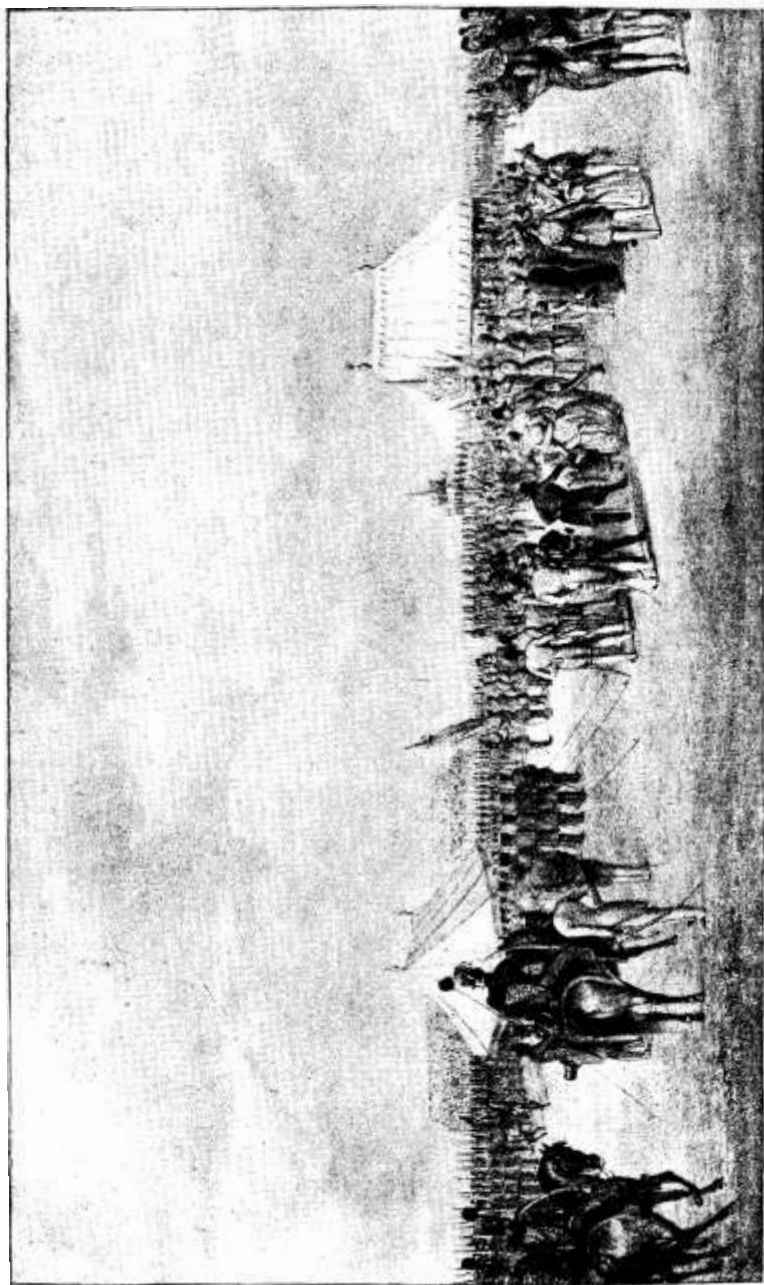
volt, abban az időben (1835) már szorgalmasan dolgozott memoárjain és minden megtakarított garasát az újonnan megjelenő magyar könyvekre költötte. Úgy mondják, a serdülő Petőfi pesti időzése alkalmával órákig elálldogált a Tomala bolt előtt és leste a kilépő literátorokat.

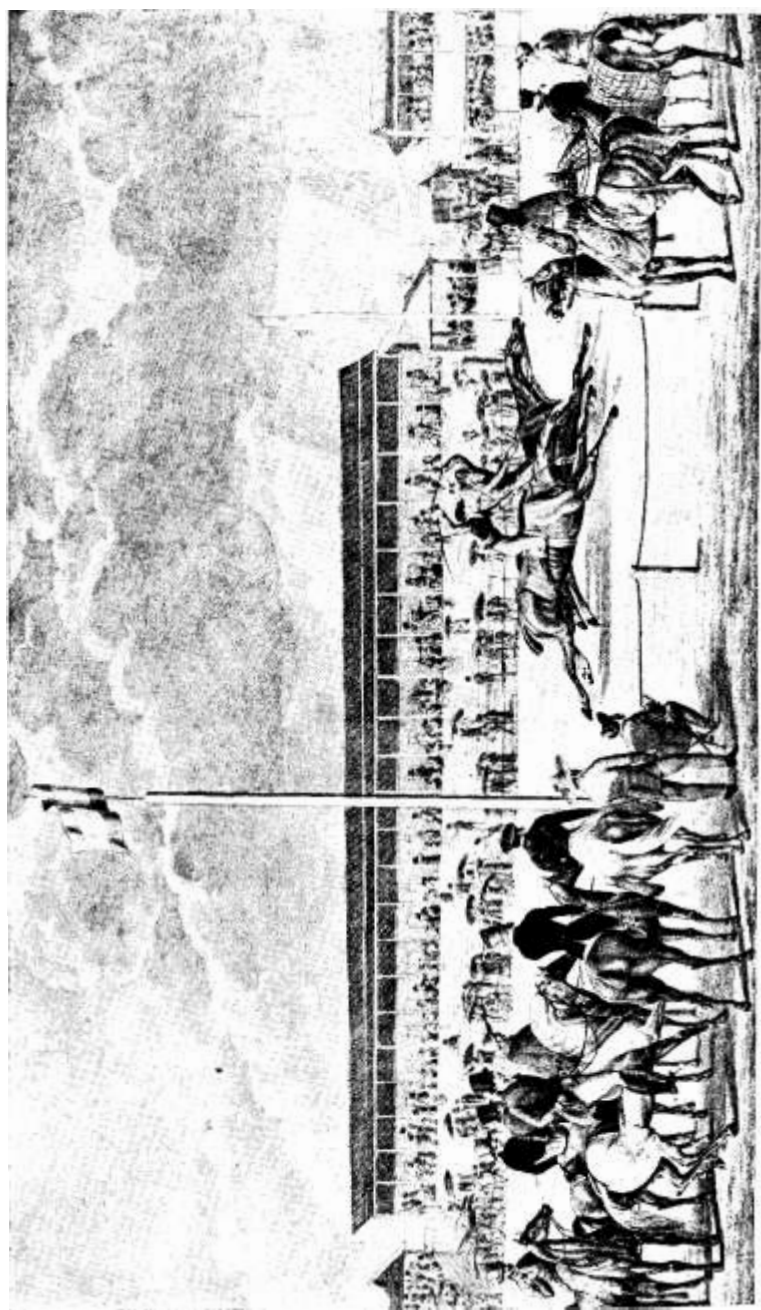
Barabás Miklós: Fiú-arckép 1855-ből

A *postakocsi*, a delizsánc, a Rózsapiacról és a Színház-térről indult ki a nagyvilágba. Ezek az óriási, Noé bárkájához hasonló alkotmányok még a gőzhajó idején is rokonszenvesebb szállítási eszköznek tetszettek a maradi pest-budai polgárok előtt, mint a gyorshajó, a Nádor. Ha lassan, de biztosan révbe vitték a postaszekerek is az utasokat, mert a régi jó magyar közmondás szerint: „a víznek nincs gerendája”.

Nyáron közkedveltségnek örvendett a dunai „Civil uszoda”. Az úzás művészete akkor még ritkaságszámba ment, a sportot nem igen kedvelték az elpuhult pestiek. Egy-

Wulzel A. F.: A pesti magyar gyalog-polgárorsereg táboroztatása a Rákóczián (1844 augusztus 15)

szerre aztán kitört az úszási láz. A *Civil uszoda* hatalmas fabódéjában, kánikula idején élénk sürgés-forgás uralkodott. Délelőtt 40—50 asszony is sikongatott, evickélt és fecskendezte egymást a zöld habokban, s csak az úszómesterek harásny vezényszava tartotta fenn a rendet a pajkos népség között. Később azonban odaszoktak a könnyebb erkölcsű nők

R. Alt—Sandmann: A Császárfürdő udvara

is a Civil uszodába és a tisztas társadalom mindinkább eltávolodott ettől a kellemes sporttól.

A „Nyulak szigetére” csak délelőtt jártak úridámák, alkonyatkor titkos találkákra siettek a sötét fásorokba a szerelemre szomjas fiatalok. A mai Margitsziget bájos sétányai, rózsaligetei, akkor még elvadult bozótnak, valóságos őserdőnek tetszettek,

A *kirándulásokat* nem nagyon kedvelték a lusta pestiek. A „Császár-feredőbe” is omnibuszon zötyögtek át a Hajóhídon. Már akkor is kényelmesebbnek tartották a promenádon, avagy a kávéházban való gubbasztást. Mindenki csak a kényelemnek élt Pest-Budán. A kicsiny, kerekkapus házak, düledt vasrácsú ablakok, megannyi konok vár, a lakói nehezen hevülő, álmodozó, lagymatag emberek. Rappónak, a kőnyelű olasz bohócnak a produkciói nagyobb emóciót váltot-

tak ki a lelkekből, mint Déryné, vagy Szentpétery szereplése a Rotundában. A szenvedés, álmodozás és elvonultság korszaka volt a szabadságharc előtti idő.

Ha az egykorú Barabás-képeket szemléljük, úgy találjuk, hogy ritkaság emberpéldányok nyíltak az Úristen kertjében a múlt század negyvenes éveiben. *Barabás Miklós* a művész-

1. Clarot: A pest-budai hajóhid pesti hídfője 1843-ban

világ középpontjában állt ebben az időben. A szegény, grátista cipón nevelkedett enyedi diák ekkor már az előkelő hölgyek, gazdag erdélyi consiliáriusnék és pesti arisztokrata dámák becézett piktora volt, aki csudálatos könnyedséggel varázsolt a vásznaira a fürtösféjű, csipkés vállkendős asszonyok képmását.

A mágnásvilág színejeva jelent meg Rákoson, a *Pesti táborozás* alkalmával, amely a Schwartzberg-huszárok, ulánusok és a többi díszezred részvételével folyt le az óriási mezőn. Erre a hadgyakorlatra csak úgy özönlött a pest-budai sokaság. Gyalog, magánfogaton, ósdi batáron, ökrös szekéren és omnibuszon óriási emberkigyó gyűrűzött a poros országúton, közben elkésett lovaskatonák és mágnásfogatok törtettek előre. A réten, a gyakorlótér körül hatalmas tribünök emelkedtek, középen a pirosszőnyeges mágnásemelvénynel,

távolabb a pesti honoratiórok tribünjével, a korlát mögött pedig az istenadta néppel, amely egy-egy sikerült étappe után (akárcsak a mai football-matcheken) hurrázott, brávózott, kendőt lobogtatott és fonnyadt virágokat szórt a népszerűbb mágnásifjak lova elé. Valóban szemvakító látvány lehetett egy-egy ilyen hadgyakorlat, bár a *lóverseny* se volt éppen utolsó

Sterio Károly: Gróf Széchenyi István és fia

multság. A *lövete* (vetélkedés rövidítése) már akkor se volt szigorúan vett úri multság, mert mint az egykorú *Regélő* hasábjain olvassuk, a harmadik helyen tizenkét krajcárt fizettek a belépésért és kutyával, pipával tilos volt a vetetéren megjelenni. A paripákra való pénzfogadás csak évek múlva jött divatba. A lóverseny eleinte — *Széchenyi István gróf* kezdeményezésére — inkább csak a főurak nemes vetélkedése, igazi lónemesítési sport volt, stílusos versenyzés ama finomművű ezüst vagy aranyserlegért, melyet a győztes paripa tulajdonosa nyerhetett el.

A pest-budai nyári szórakozóhelyek közül a legkedveltebb a „*Császár-feredő*” volt, a *Kaiserbad*, melynek gyógyforrásainál épúgy összegyűlt a helybeli társaság színe java, mint a bécsi Tempelhof kertjében a bécsi societás.

A „*Színháztérről*” induló omnibusz egészen a Császár-

fürdő kapujáig vitte a rozoga hajóhídon át a pesti fürdőzőket, akik a Császár-kert ovális udvarában üldögéltek egy párányi zenekar hangjainál szürcsölgetve a kávé, csokoládé, vagy a szezon előrehaladtával az édes mustot. A pirosesíkos vászonernyő alatt az úrifertály tanyázott, távolabb színes abroszoknál a nép szórakozott. Esténként a *Kursalonban* szép pesti lányok táncoltak a „Kraenzchen”-eken, az ovális folyósókon pedig méházószemű betegek üldögéltek tolószékeikben és kapták el a szemükkel egy-egy batisztba, tüllbe öltözött leány bájos sziluettjét.

Az első *gőzhajó*, a „Nádor” megjelenése, feledhetetlen emlékekkel telítette meg a pesti polgárok szívét. Ráülni azonban eleinte alig mertek és csak dicsérték egymás előtt, biztatgatták egymást, mint a gyerekek a csínytevésre és a „Rauberschichtni”-k egymást érték a zátonyra került hajókról és a Duna fenekén nyugvó csendes halottakról. Egy-egy hajókirándulás olyan szenzációszámba ment a harmincas évek táján, hogy a „*Honderű*” *levelezője* hosszú cikk keretében számol be egy hajóúttjáról, apróra leírván a női szalonban szorongó hölgyutasokat, a hajó orrán csüngő színes lámpásokat és a hajóslegényeket, akik úgy mozognak a hajó pallóján, mintha ez volna igazi otthonuk. A parton kicsiny fénybogarak csillognak: a régi Pest lámpásai; egymásután fényesednek ki a Tigris-szállóban az ablakok, a „Lövölde” fölött egy nagy sárga lámpa ég, részeg pillék szálldosnak körülötte, a régi Pest bódult gavallérjai, a fény szerelmesei. A régi Pest pedig nyújtózkodik, nő, két hatalmas karjával átfogja a kicsiny házakat és fölkenyszeríti őket a magasba, az új *Buda-pest* felé.

VIII. A MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG DIVATJA 1853 — 1870

A „biedermeier” divatirány alkonyától, 1847-től 1853-ig Eugenia császárné férjének, III. Napóleonnak trónraléptéig, alig változott a női divat. Európát más problémák izgatták, mint a szoknya bőségének evolúciója. Széltiben-hosszában énekelték az a/ *népszabadság* himnuszát. A magyar asszonyok a lázas rajongással teli 1848-ban újból fölkarolták a magyar divatot, csakhogy a „hon szorongatott állapotjára” való tekintettel nyusztprémes mente, vont aranyrokolya helyett „honi” ruhában jártak. Fehérpettyes kékszövetből, kartonból készült fodros szoknyában, habosfehércsipkés ingvállban, főkötőben, pártában jelentek meg már 1845—46-ban is az igaz magyar érzelmű úriasszonyok a bálokon, estélyeken. Az emlékezetes „*védegyleti*” bálon, ahol először bukkant föl mindenek szemeláttára a magyar égen a honszeretet csillaga, *Kossuth* Lajosné, gróf Károlyi Györgyné, a csudaszép *Zichy* grófkisasszonyok és *Batthány* Lajosné *honi* ruhában jelentek meg. Ez a divat azonban olyan rövid ideig tartott, mint egy álom, mint a magyar honfiak lelkesítő, bánatba fulladó álma! A *Bach-korszak* alatt a külföldi divat szerint öltöztek a magyar nők is, a honi ruha viselését „*gutgesinnt*” polgár nem kockáztat-

hattá meg. A divat egén ebben az időben *egy nap* ragyogott és körülötte apró bolygók gyanánt, a híres színésznők és kokottok forogtak. Montijo Eugenia volt ez a bálvány, III. Napoleon spanyol hitvese, akiről egy egykorú író rajongva mondja:

Winterhalter: Eugénia császárné

„olyan, mint a napsugár!” Eugenia császárné 60 esztendővel *ezelőtt* a világ egyik legszebb és legjobb ízlésű asszonya volt. A divat történetének ítélőszéke előtt igazságot kell neki szolgáltatnunk; Eugenia császárné 1853. január 30-án lépett Franciaország trónjára, de már akkor ott találta a párisi szalonokban a *krinolint*, így hát csupán *átvette* és szívesen viselte ezt a torzalkotást, de nem *ő teremtette* meg.

A szoknya *bővülésének* fejlődése 1845—1860-ig tart, amikor a crin-nel (lószőrrel) bélelt divatszörnyeteg végleg eltűnik

a divat forgatagában. 1845-ben *Boehn* szerint a „legjózanabb divatirány uralkodik”, de miután a *józanság* a nők számára minden időben a legnehezebben elviselhető divatirány, a szoknya átcsap a komikum határán túlmenő bőségbe, s addig

Barabás Miklós: Gróf Batthyány Lajosné szül. Zichy Antónia

dagadozik, bővül, fejlődik, míg végre önmagában összeroppanva hihetetlenül szűk tölcsérré keskenyül.

A *krinolin* rövid idő alatt annyira kiszélesedik, hogy a szociális *életet* is veszélyezteti. A krinolin miatt sok vendéget *egyszerre* nem lehet meghívni, mert egy-egy abroncsos szoknya négynek a helyét is elfoglalja. A meghitt női csevegések jönnek tehát divatba, amikor három nő, illetve három *krinolin* szorong egy-egy boudoirban. A gyerekeket a papák viszik sétálni, mert a krinolin mama nem éri el az apróságok ke-

zét. Kocsiba szállni valóságos probléma. Igen türelmes férj, előzékeny kocsis, de még türelmesebb ló kell ahhoz, míg a dáma a hágcsón fölkapaszzkodva, krinolinját és a fodrok özönét úgy eligazítja, hogy gyűretlen állapotban kerüljön

Barabás Miklós: Laborfalvi Róza mint Gertrud a „Bánk bán” c. drámában (1846)

ismét napvilágra a batárból. A szoknya szélességével arányban, áll a rövidsége, úgy, hogy a karcsún kiemelkedő női derekat valóban találóan nevezi egy egykorú német író, „hordóból kiemelkedő liliumkehelynek.” (Der Lilienstengel in der Totme!) A krinolinnak elengedhetetlen járuléka a hosszú ideig elhanyagolt *alsószoknya*, vagy mint a második császárság finomkodó asszonya nevezi: a *jupon*. Öt-hatrendbeli alsószoknyát is viseltek a divathölgyek, még pedig legalul .abronccsal kitöltött vászon, vagy flanellal, fölötte pedig ba-

tiszt-, selyemtarlatán és végül szalagos muszlinszoknyát. Ez az alsószoknyaviselés igen költséges és kacér viselet volt és gyakran nagyobb gondot igényelt az összeválogatása, mint a felsőruháké.

Erzsébet királyné bálruhában

Az alsószoknyák rövidsége és a krinolin kiterjedése folytán a női láb annyira láthatóvá lett, hogy nemcsak a cipő, hanem a *harisnya* kérdése is elsőrendű fontosságúvá vált. A divathölgyek és kokottok eleinte gyöngyszürke, vagy lila *selyemharisnyát* viseltek, majd hamarosan előtérbe lépett a tarka-barka, sávos, csillagos, virágos harisnya, amely ordító

ízléstelenségével könnyen elérte az óhajtott célt: magára vonta a figyelmet.

A krinolint azonban mégis csak utolérte megérdemelt sorsa. Lassú haldoklásai 1870 után végleg jobblétre szen-

A krinolin bővülése. (Párisi divatkép az 1850-es évek elejéről)

derült. *Eltűnését Boehn szerint a divat fejlődése úgy magyarázza meg, hogy miután a divat mindig a nő egy-egy idomát domborítja ki túlságosan ezt a túlzást addig növeszti, míg a neveltségesség határáig, míg önmagában összeomlik*”. Így történt a krinolinnal is. Kivált diszkrét ízléssel megáldott Erzsébet királynénk boldogan teszi le 1860-ban az abroncszoknyát.

1859-ben a párisi *Rotschild-bálon* még nagyban virult a krinolin divatja, itt jeleit meg a divatvilág színejava s még

Worth, a mindenható divatművész is innen szerezte ihletét legújabb divatalkotásaihoz. Rothschild báróné egyéni ízlése szerint szeretett öltözködni és mint egykorú följegyzések mondják: „*krinolin nélkül*, nevetségesen szűk, tengerzöld ruhában jelent meg bálján, a szenzáció pedig olyan nagy volt, hogy senki se hallgatta a hangversenyen a művészi produkciókat, s később a bálteremben a cotillon alatt is mindenki a báróné ruháját bámulta. Azt mondják, hogy Worth örjön-

Alb. Theer: Hofmeister Hermina bécsi színésznő
miniatűr-arcképe 1855-ből

gött dühében és a császárné, a krinolin leglelkesebb híve, személyes sértés gyanánt fogta föl Rothschild báróné merészségét”, Néhány év múlva mégis végleg eltűnt a krinolin Paris színpadáról és kezdetét vette a rövid és *uszályos szoknya* küzdelme.

Az uszályos szoknya méltóságteljes előkelőségét Erzsébet királyné nagyon szerette, a rövid szoknya játszi könnyedségéről viszont Eugenia császárné mondott le nehezen. Így történt, hogy a császárné, bécsi látogatása alkalmával kocsiba szállván, merészen kivillant selyemharisnyás bokája a bokorugró szoknya alól. Királyunk fejszóvalva nézte a császárnéhoz nem illő jelenetet, s minthogy gavallériája nem engedte meg a vendég megleckéztetését, odaszólt a császárné után beszálló Erzsébet királynéhoz, akinek 8 méteres uszályát a

lakáj a kocsiban szétteregte: „Vigyázz, hogy meg ne lássák a lábadat.”

A rövid szoknya alkonya azonban hamarosan bekövetkezett. Az uszályos ruha nagyobb méltóságot kölcsönzött a nagyvilági dámáknak és ezért gyorsan népszerűvé vált. A divat azonban itt is túlzásba csapott át és a 8—10 méteres uszály hihetetlen szövetpazarlásra csábította a szabókat. A szobában ünnepélyesen szerteömlő „slepp” azonban az utcán kényelmetlen viseletnek bizonyult és ezért divatba jött az

Castro: Franz Schubert miniatűr-
arcképe

uszályhordozó, vagy mint a hatvanas években nevezték a „page” (az apród) nevű csatt, amely jobb és baloldalt fölcsíptette a felsőszoknya uszályát. Ez a viselet, ha kényelmes volt is, szépnek éppen nem mondható, de minthogy divatos volt, hát lelkesedéssel viselték.

A ruhák *anyaga* légies könnyedségben tetszeleg, tárlatán, tüllanglé, muszlin és habkőnyű selyem járja. A fodros öltönyök szinte a levegőbe látszanak emelni a divathölgyeket, s az estélyeken tovalibbenő, tüllfelhőkbe burkolt nők eleven *tűzfészekké* válnak. A pillekőnyű ruhák rengeteg áldozatot követelnek, egy-egy könnyelműen eldobott cigaretta tűzvészt idéz elő, s a toilletetükruk gyertyája lángjánál elhamvadó áldozatoknak se szeri, se száma.

Matild főhercegnő, Albrecht főherceg leánya, aki titokban a cigarettázás szenvedélyének hódolt, egy ajtónyikorgásra a háta mögé dugta szivarkáját és tüllruhája lángjainál porráégett.

A *frizura* ebben az időben ép olyan mesterkéltségre, mint a női toilette többi része. A „*coiffure*” nevű női fejkendő, amely még a hetvenes, nyolcvanas években is nagy kedveltségnek örvend, a második császárság idején lett divatossá Parisban és hamar elterjedt a divatvilágban. Virágból, selyemből, csipkéből készítették ezeket a csöppnyi csudákat és angol fűrtözésű fejekre illesztették, melyeknek kacér külsőt kölcsönöztek arany- és

blondcsipkés mivoltukban. A *coiffure-t* csupán menyecskék viselték, a leányok virágszirommal, koszorúval, ágacskával övezték fūrteiket. A „*cadogán*” konty, a hálóba szorított hajfonat szintén igen kedvelt hajviselet volt, de a frizura mindig a *kalaphoz* igazodott.

A *kalap* megtartotta „biedermeier”-jellegét a második császárság ideje alatt is. A lekötős, ernyős kalap (Schute)

Lola Montez (Litográfia)

megmaradt annak, ami a biedermeier korszakában volt, az arcot befoglaló ovális *keretnek*, amely épúgy kiemelte a fiatalság hamvas bubáját, mint a tisztas melankólia ját. Az *ékszerek* a rikító ízléstelenség jegyében állanak. Az ízlésbeli elfajulás csupán a vásárit és lármásat helyezi előtérbe, s a pompázni vágyó asszony nép mohó vággyal hajszolja a feltűnést. Napközben óriási borostyán korall, vagy kristálygolyóbisokat aggatnak a nyakukba, *hajból* font láncokat, karkötőket viselnek és az aranyból, ezüstből készített ékszerek fantasztikus nagyságúvá nőnek. Estélyeken gyémánt- és gyöngynyákláncok villognak, rubintos pillangók ragyognak a fejékeken, de minden ékszer túlhalmozott, mesterkelt és elrajzolt benyomást kelt. Erzsébet királyné legendás szépségű

ékszeri ezzel ellentétben bámulatos finomságú rajzuak, ke-
resetlen egyszerűségük mellett a legtisztább művészetet kép-
viselik!

Az ízlés elfajulásának legfőbb okozói a *félvilági* hölgyek
és *színpadi* hercegnők voltak. Valóságos pogány istentisztelet-
tet űztek a szerelem papnőivel és a színpad csillagaival. *Lola*

Barabás Miklós: Balyovszkyné (1853)

Montez, a spanyol nevű, de kideríthetetlen származású cir-
kuszi lovárnő hihetetlen
népszerűsége tesz szert.
Szépségéről, szelleméről le-
gendák keringenek, s ami-
kor táncosnővé csap fel, —
noha egykorú följegyzések
szerint igen rosszul táncolt
— az aranyifjúság arannyal
rakja ki az útját, ahová
csak lép! Lola azonban
magasabbra vágyik. Háló-
jába keríti a bajorok mű-
vészelelkű királyát, Lajost
és csakhamar udvarképe-
sés lesz. München városának
ifjúsága rövidesen „Lola
Montez” lázba esett, s az
izzószemű, hófehér bőrű

táncosnő, akinek termete a görög istennők tökéletes formáira
emlékeztet, alaposan ki is használta a helyzetet. Bíborszínű
bársonyruhája új stílust teremtett meg, a széles hajtókájú
végiggombolós, férfias ruhaderék divatját. Midőn szénfekete
paripáján végiglovagolt a városon, különleges szabású
lovaglóruhája, plasztikus keblei, hattyúnyaka elragadták
a férfiakat. A nők hamarosan utánozták ugyan a „Montez”-
szabást, de addig izgatták a közvéleményt a hervadó
táncosnő ellen, míg menekülnie kellett diadalai színhelyéről!
Egy Cora Pearl nevű kokottról is legendák keringtek,
a divatos szépségek királynője gyanánt azonban mégis *Elssler*
Fanny, a világhírű, gyermekded szépségű táncosnő szerepelt,
akinek csöppnyi lába a férfiszívek légióján gázolt át! *Elssler*
Fanny táncos lába, pillekönnyű lépte, karcsú dereka volt kora-

nak legszebb illúziója. Fanny cipőit, muszlinkendős feszes derekait, fodros szoknyáit utánozták az arisztokrata hölgyek és divatkirálynők egyaránt; az ő kacér, apró kalapkáit, lenge vállkendőit szerették volna ugyanolyan bájjal viselni, mint a híres

Női divat 1855 körül

táncosnő! A színpadi királynők tömjénezése mellett vígan burjánzott a *kokottok* tisztelete. A szabad szerelem papnői a hatvanas évek vége felé különös magaslaton állottak, őket utánozni, hozzájuk hasonlóvá lenni, képezte a nagyvilági nők eszményképét- Zola *Nanájá*-hoz hasonlítottak ezek a szabad szájú, merész viselkedésű nők, akik nyíltan hirdették életelveiket és megélhetési módjukat nem is leplezték. Ezek a nagy kokottok hercegi vagyonokat pazaroltak el és egyesek köztük még az *irodalomba* is bevonultak. A „kaméliás hölgy” Gauthier Margitja, *Marger* megható Mimije, pajzán Mu-

setteje ebben a léha korban születtek meg, s könnyes melankóliájukkal, könnyelműségüket rejtő pajzánságukkal osztályuk jellemző típusai lettek,

Paris boulevardjain, kávéházi terasszain és a tánchelyiségekben egész nyíltan folyt a *szerelmi* vásár, senki se botránkozott meg rajta. Paris *kloakája*, Eugène Sue párisi rémregényeinek salakja is megjelent ezeken a helyeken; ugyanakkor pedig valami megmagyarázhatatlan, mágikus ösz-

Párisi divamp (1857)

tönzésre szinte tódultak a kis varrólányok, boltilányok a *latin negyedbe*, a rongyoscipőjű, éhes, de mindig dalosajkú diákok karjaiba.

A diáknegyedben és a nyilvános tánctermekekben víg élet járta és a finomkodó rokokó táncok helyett modern táncokat lejtettek. Körülbelül 1850-ig *polkát* és *keringőt* táncoltak, azután *Offenbach* édes melódiái vonultak be a nagyvárosok báltermeibe. A *galopp* nevű

vad ütemű tánc hamarosan meghódította a szíveket és az örülden forgó, rohanó és robogó párok valósággal izzóvá tették a tánctermekek levegőjét. Füst- és porfelhők gomolyagában uszályos, fölbomlott hajú nők és csapzott hajú gavallérok galopoztak, s amikor végre boldog pihegéssel egy plüspamlagra dőltek, ziháló mellel fuvolázták: „Ó, minő boldogság!”

A már említett könnyű szerelem papnői a 60-as évek második felében új divatot teremtettek meg. A nők is *férfimódra* öltöztek és ezt a divatot annyira túlzásba vitték, hogy rövidre nyírt, fürtös hajukkal, amely „kutyamódra” (*à la chienne*) göndörödött a fejükön, bokán felül érő szoknyájukkal, vékony sétatálcájukkal, megbotránkoztató látványt nyújtottak. Kockás, tarka harisnyájuk, éktelen sarkú cipellőjük messzi virított, nyakkendőjük lángszínű csokránál csak kendőzött orcájuk volt pirosabb, keztyűs kezükben ott parázslott

a cigaretta, kihívó mosolyuk maguk után csődítette a könnyű diadalra vágyó uracsokat. Ezek a nők voltak a 60-as és 70-es évek mulató világának királynői, a sokat emlegetett és csudált *parisiennek*...

A *képmutató külszín* inkább a polgárság körében divatozott, s a nagy metropolisokban: Parisban, Berlinben, Bécsben a polgáremberek képviselték az u. n. *tisztes elemet*. Ez a hipokrita külszín azonban alig

fedte a belső rothadást, amely a társadalom szerveit emésztette. A *talmi* diadalmaskodott minden téren, irodalomban, művészetben, társadalmi életben egyaránt. A külső csillogásra törekedett mindenki, s a belső értéket elvetette,

A *lakások* is a talmi ízlés jegyében állottak. A fogadótermek imponzáns nagyságúak, a hálószobák levegőnélküli, primitív

Párisi divat (1858)

odúk. A szalont rikító olajnyomatok, gipszstukkatura, olcsó gyári szőnyegek ékesítik, *műaranyozás* ragyog mindenütt, művirágok csüngnek vásári vázából, tükrök incelkednek minden sarokból a szembejövővel. A lakószoba ezzel ellentétben elszomorítóan szegényes és kopár, *fürdőszobával* még a legelőkelőbb háztartások is csak ritkán rendelkeznek, s az első *water-closet* berendezése valóságos forradalmat idéz elő!

A *táplálkozás* is a külszint szolgálja. Hétköznapon sovány gyökérleves, sebtiben kenyérré szeletelt hideg kolbász járja, vendéglátás idején meg csak úgy roskad az asztal a válogatott ételektől. Az öltözködés pedig arányban áll a talmi eleganciával; ünnepnapon: suhogó selyem, a ház körül durva daróc járja. A biedermeier kor bájos háziruhái, a patriarchális otthon szeretettel egyetemben lomtárba kerültek!

Az első *gőzvasút* megindulása villanyos ütés gyanánt

érte a világot. Valóságos szenvedéllyel vetették magukat az *utazásra* és a *fürdőzés*, nyaralás is divatossá vált. Az utazás azonban igen költséges szenvedély volt még a második császárság idején, mert egy-egy hosszabb utón 10—12-szer is át kellett szállniok az utasoknak. Berlinből Drezdába napokig tartó vergődés után juthatott el csupán az ember, s a néhány már kiépített útvonalon: hajóról „relais”-re (váltott fogat), delizsánkra és végül vonatra kellett szállnia a megkínzott utasnak, akinek elemózsiával és ágyneművel épúgy el kellett magát látnia, mint a „régii jó időkben”, amikor a postakocsi volt az egyedüli alkalmatosság.

A *levélposta* forgalma ilyen viszonyok között természetesen igen korlátolt és költséges volt. Az emberek ritkán váltottak levelet, néha hónapokig összegyűjtötték naplójegyzetek formájában mondanivalójukat, míg végre elhatározták magukat az elküldésére! *Nemzetközi* bélyegtarifa még nem volt, s a levél frankírozása sokszor kemény tallérokba került, Egyes enyveskezű postahivatalnokok hallatlan visszaéléseket követtek el: pénzküldeményeket sikkasztottak el, magánleveleket tartottak vissza. Egy ilyen szélhámos postahivatalnok például egy millió levelet sikkasztott el hosszú esztendőig tartó hivatalnokoskodása alatt! A *kémrendszer* is vígan burjánzott ebben az időben.

Titkos *levélfelbontó irodák* működtek és még a legmagasabb személyiségek is védtelenek a kamarilla sötét munkájával szemben. Maga *Bismarck* is keservesen panaszkodik egy ízben Gerlachhoz intézett levelében a szemérmetlen kamarilla üzelvei ellen.

A múlt század 60-as és 70-es éveiben még ugyancsak nehéz dolog volt a gyors értesítés. A *sürgöny* ősformája tulajdonképpen abból állott, hogy egy-egy nagyobb város közbeneső állomásokat létesített (néha 40—50-et is!), s egy-egy ilyen vonalon ugyanannyi őrt állítottak föl, akik a sürgős értesítést azonnal továbbították. A *Morse-féle* telegráfkészüléket úgy fogadták az emberek, mint valami bájos játékszert, melynek praktikus hasznát csak később tanulták meg ismerni. Az első időben, nagy lakomákon leves és dessert között sürgönyöket küldöztek a szomszéd városbeli ismerőseikhez, és mire a csemegéhez értek, már meg is kapták a választ . . .

Az 1870-ik esztendő fordulatot jelent Paris életében. Egy ködös szeptemberi napon véget ér „Paris császárnéjának”, a szép Eugéniának uralma. Futva menekül a *Tuileriákból* a dívatkirálynő, s aki százzámra varratta a ruhákat és köpenyeket, még annyi időt se vehet magának, hogy rangjához illően felöltözhessenek a nagy útra. Könnyű kendővel a vállán, kicsi ékszerdobozt szorongatva a hóna alatt, szökik meg egy csigalépcsőn az ünnepest császárné, aki még utolsó pillanatban szerencsésen kikerülte Mária Antónia végétét. A fényes álom szertefoszlott és Eugénia e naptól fogva gyászba öltözött . . .

IX. PESTI DIVAT 1850 — 1870

Mialatt Franciaországban újból lobot vetett az örökké lappangó elégületlenség, Pest-Budán csöndes, merengő életmódot folytattak. A szemlélődés és naiv vágyak korszaka volt ez, a hatvanas és hetvenes esztendőök zajtalan átmenete a modernségbe. Ez a naiv élet még most is itt lappang valahol elhagyott kis budai utcákban . . .

Különös szívetderítő egyszerűség jellemezte a pest-budai *leányzó* életmódját az ötvenes-hatvanas esztendőökben. A „*három tarlatánfodor*” divatjának idején, — amikor egy-egy apró csipkegallér, hajlítható nyelű babaernyő mesebeli fényűzésnek tetszett, — kevéssel megelégedő, mindennel beérő volt a fiatal leány. Lekötös virágkalapja alól *huncutkák* göndörödtek homlokára, kacér, megbabonázó csigák, melyeknek horgára nem egy férfiszív akadt. Akkor még a *mosusz* és *pacsuli* illata volt a legkábítóbb illat Pest-Budán és a hosszú pianoforte szava a legszívhezszólóbb muzsika.

Budán, a „Bástyán” folyt le a társadalmi élet nyári külsőségeiben a hatvanas és hetvenes években is. Itt tipegtek a krinolinok szépek föl és alá, itt adtak randevút a gérokkos gavallérok, akik mindenféleképpen a városi életmódhoz szokták a hasonlítani. A Lancniának gyonyoru iva már oiy kezei nozia egymáshoz a testvérvárost, hogy Buda és Pest egygyéolvadt. A hat-

vanás esztendőben kezdi meg Pest azt a merész és skálaszerűen lendülő fölemelkedést, amely negyven esztendő alatt világvárossá teszi a dunai Eldorádót. Ebben az időben kezdi magáról lerázni a bécsi nyugót, ipara és kereskedelme tipikusan pestivé fejlődik. Áruházak nyílnak meg egymásután a Belvárosban, levonatok szelik át az útvonalakat, a Városliget népies mulatóhellyé bővül, a *Drótszigeten* finom dámák és urak ozsonnáznak, cigányzene szól és magyar szó cseng az

Jelmezek az 1850-es években. (Magyar mágnások jelmezbálja)

ajkakon. Az *iskolák* járnak elől a magyarosítás áldott munkájában, az ifjú generáció már szégyenli a svábba oltott német szót és az öregek is ráfanyalodnak a nehéz idiómára. Hogy is lehetett ez másképp, a nemzetnek létéért való küzdelme közben, amikor egymásután jöttek a magyar nemzet ellenségei: Bach gyűlölt bürokráciája, *Schmerling* konok, megátalkodott magyarfalása, Pálffy Móricz uralma. Szélüben, hosszában dalolták ezt a nótát:

„Kossuth, Klapka és Türr
Mind be fognak jönni ...”

Várták Garibaldit, sírtak a szolgaság miatt, nyögtek a bécsi beamterek kaján kárörömén és közben föl-föltekintettek a haza bölcsére. Az ő biztató mosolyából, szelíd kék szeméből merítettek erőt és egyre erősebb, izmosabb lett az elpuhult,

elnémetesedett pesti polgár szívében a magyar érzés. *Deák Ferenc* egyre írta hatalmas cikkeit a *Festi Napló*-ba. Az „*öreg úr*” kristálytisztá tárgyilagossággal, egymaga volt védőügyvédje egy egész nemzetnek. Mellette állt a magyarok nagyszonyja, a szépek szépe, *Erzsébet királyné*. És itt volt a derűs homlokú drága mesemondó, *Jókai*, akinek ajkáról úgy folyt a magyar szó, mint a csurgatott méz. Kinek lett volna kedve az *Új földesúr* után naivul

érezgős német románt olvasni, pezsgő, vértforralóan tüzesen édes tokaji bor után émelgős német limonádét inni? Az artézi fürdő körül, a *Neugebäude* melletti promenádon, a Széchenyi-téren, Arany János verseit, *Jókai* regényeit olvasták, a „Nemzeti Színházban” a hetvenes években Blaháné dalolását szívták magukba, Tamássy feledhetetlen tenorján édesedett át a magyar szív, *Laborfalvi Róza* klaszikus szavalata ejtette lázba a közönséget, *Benza Ida*

kristályhangja csengett, könnyű is volt akkor magyarrá lenni! A megyebálokon tündérszép lányok lejtették a kerिंगőt, a *Fővárosi Lapok*-ban öles tudósítások jelentek meg a bálanyák és a bálozó szépek toilettejeiről, a szerkesztő: Vadnay Károly, élénk szellemben vezette a lapot, színházi kritikái fájó, de egészséges orvosság gyanánt hatottak a színházszekre. A *Pesti Napló* politikai vezércikkei reveláció gyanánt hatottak a tespedő, rezignált magyar publikumra, friss, kritikai szellem vitt új vérkeringést az irodalmi életbe, minden buzgott, gyöngyözött, — talán kissé túlzott szenvedélyességgel — forrott, akár az új bor. Azután jött *Custozza*, örömmámor és elbizakodottság, nyomban utána: *Königraetz* . . .

Közben azonban elnyomatáson, kétségbeesésen és fölmaszatosuláson át egy dolog volt állandó, amely mozdulatlanul

Barabás M.: Magyar táncvigalmi divatkép
(1857)

állott a politika tengerében, akár a távolról fénylő világítótorony a parton: *a krinolin*. Templomban, piacon, színházban és temetésen egyaránt viselték a pesti dámák, rőfszámra telirakták selyemmel, csipkével, gázzal; ülni, menni, táncolni, de még lélegzeni is alig bírtak benne, és mégis hordták törhetetlen

Barabás Miklós: Jókai Mór (1854/)

kitartással, mágnásnék, színésznők, polgárasszonyok, hordta még a kiváló ízlésű, tökéletes termetű Erzsébet királyné is, a divatnak ezt a szörnyszülöttét, *a krinolint*.

A temérdek idret-bodrot kézzel varrták, szegték, fodorították az új rendszerű *Argand-lámpák* homályos világánál a szorgalmas női kezek, mert az 1855 táján Németországban megjelenő amerikai csodagép, a varrómasina még elérhetetlenül drága (80—100 tallér az ára!) a polgári elem számára. Egyik ballon a másikat vitte, mert a nők nem elégedtek meg

a szoknyájukat körülfogó vasabronccsal, még az ujjaikba is raktak belőle. Az egyetlen ízléses holmi a *csipkegallér* volt, amely a fedetlen nyakat finom keretbe foglalta, s a régi magyar udvarházak kincses ládáiból került elő a vontarany és tarcolán szoknyák közül. Azt talán mondanunk se kell, hogy a kacér pesti szép asszonyok valóságos szent áhítattal dekolálták magukat, a szemérmes budai „spiess”-ek megbotrán-

R. Alt—Sandmann: *A Nemzeti Színház Pesten*

kozására, akik között hamarosan szállóigévé lett ama vidéki bácsi kiszólása, aki a párisi Tuileriákban meglátva a módfelett nyíltkeblű dámákat, kerekrenyílt szemmel mondta: „No, ilyet se láttam szopós korom óta!”

A nyakkivágás körül, amint már ezt a divat mohósága szokta, hamarosan egész kis ékszer- és fodorraktárakat helyeztek el a tetszeni vágyó szépek, ezeket az ékkövekkel, csipkékkel, művirágokkal telítüzdelte csipkegallérokat „Berthe”-nek nevezték.

Valóságos nagyzási hóbort vett erőt a nőknél. Alig egy évtizeddel a szolid biedermeier után, amikor a tárlatán és manchesterbársony volt a legfőbb ékesség, suhogó selyemben jártak már kora reggel és a poros dunaparti piacon fehér atlaszcipőben lejtettek végig a „Frau Kodl” és „Fra' Mid”

gyümölcsösvékái és káposztáshordói között. És ez nem is volt csoda, hiszen a pesti nők mindjobban a külföld majmolóivá lettek. Eugénia császárné, aki épúgy, mint Erzsébet királyné, a habos csipkeruhákat kedvelte, csak kénytelen-kelletlen viselte

Barabás Miklós: Kaiser Ernst Josefa mint Recha, Halevy „Zsidónő” c. dalművében (1857)

ezeket a szerinte „politikai ruhákat” nagy fogadások alkalmával, a pesti dámák viszont még a halpiacra is brokátot öltöttek, így fajult el a párisi ízlés Pesten, így lett a külföldi pompakedvelésből pesti hivalkodás, vagy mint ebben az időben szállóigévé lett — *flanc*, amely a magyar fővárosban mindmáig fentartotta magát.

Igazi ízlést, finomságot csak a budai palotákban találhattunk volna, ezek a hermetikusan elzárt mágnáspaloták azonban gőgösen lezárt ablakaikkal az ősök sírboltjául szolgáltak, mert — többnyire csupán a falaikon függő ősi arcképek laktak

Vizkelety Béla: Magyar táncdél 1860-ban

a szobáikban, A magyarnevű, osztrák érzelmű arisztokraták az esztendő legnagyobb részét birtokaikon és — Bécsben töltötték, s csak itt-ott olvashatjuk a „Pesti Napló” egykorú báli tudósításaiban, egy-egy grófi lady patronesse nevét, aki félórai begyeskedés után gyorsan távozott a „Jurista-bál”-ról. Erről

Divatkép az 1860-as évekből. (A krinolin-őrület tetőpontján)

a rövid látogatásról is csudákat tudtak beszélni a pesti társaságban és a szép mágnáshölgyek fejmozdulatait, uszályhordozását próbálgatták a tükör előtt, a naiv pesti nők. Mert bizony mi tagadás benne, igen szűk korlátok közé volt szorítva a pesti társadalmi élet, s az apró emóciók úgy hatottak, mint a nagy események. A nagyváros zajgása és nagyvonalúsága csakis a nyolcvanas években, a kiállítás alatt kezdett el fejlődni és haladt óriási sebességgel előre ...

A hatvanas években szépsége és fiatalsága teljében ragyogott Magyarország első asszonya: *Erzsébet királyné!* Európa legszebb királynéjának ismerték Erzsébetet, s aki Laxenburg

terrasszán, Schönbrunn nyírott fái alatt látta, szinte égi jelenségnek tartotta. Földig érő gesztenyeszínű haja a királyi koronánál is szebben övezte fejét, s ezt a fonatos hajviseletet, ezt a hajkoronát utánozta annak idején Európa valamennyi dús-

Marasloni József: Erzsébet királyné (1866)

hajú asszonya. A királyasszony bravúros lovas volt, s tökéletes arányú termete tán a lovaglóruhájában érvényesült a legszebben. Ezt a teljesen sima, klasszikusan tisztavonalú *lovaglőöltönyt* a királyné tervei alapján készítették, s azóta viselik a sportladyk ezt a szabást!

A magyar mágnásvilág legünnepeltebb szépsége és divathölgye Andrássy Katinka grófné volt. Neve valóságos fogalommal vált, s a szépség és előkelő kellem megtestesülése gyanánt: *Katinka grófnét* emlegették!

A hetvenes évek beköszöntésével új légáramlat kezd fújdogni. A társadalmi élet a mai formájában kezd kialakulni, s a divatművészet is a modernség felé halad, noha az aránytalanul dús díszítési formák még nem engedik meg a női alak szoborszerűségének kidomborodását. Merev és mesterkélt formák között jelenik meg a 70-es évek hajnalán az új női divat és a biedermeier könnyedséghez és fesztelenséghez viszonyítva erős visszaesést mutat . . .

Gróf Andrássy Gyuláné (Katinka grófnő, 1867)

X. A XIX. SZÁZAD HETVENES ÉS NYOLCVANAS ÉVEINEK DIVATJA

Az 1873—74-es esztendő a divatművészet szempontjából igen fontos dátumnak tekinthető. Egy egykorú, igen elterjedt berlini *divatlap* hasábjain (Illustrierte Frauenzeitung), amely azonban a budapesti és bécsi divathölgyek számára is mérvadó elegancia tekintetében, igen becses adatokat lelünk a nyolcvanas évek felé haladó divatról. A divatlap élén egy divattudósító élénk színekkel ecseteli a május hónapban ragyogó színpompát, amely a kertekben és ligetekben, promenádokon és nyári mulatóhelyeken ragyog. A *színek* sohasem ismert melegsége ragyog ebben az esztendőben. *Egyszínű* ruhát alig látni, pompásan összhangba olvadó színek harmóniája díszleg mindenütt. A legkedveltebb árnyalat az egyszínűnek különböző árnyalatokban való elhelyezése, a leghalványabb rózsaszínek sötét bíborra való fölfokozása mellett élénk lila, kék és sárga tündököl. Új kísérlet gyanánt a *neutrális színeknek* élénk színekkel való vegyítése üdvözölhető, s époly lelkesedést idéz elő a divathölgyeknél, mint a *kék szín* rehabilitálása. Egy 1870-ből keltezett divatlevél szerint: „a *halványkék szín*, melyet esztendőig csupán a „konyha tündérei” viseltek, újból bevonult az elegáns hölgyek ruhatárába, s az olasz égbolt mélykétségétől, a cyánák meleg pompájáig és a part-

menti nefelejes rózsáskékségű hímporáig minden árnyalatban föllelhető.”

A *csikós minta* is előtérbe lép, a skótkocka a „carreau” is megjelenik. A hetvenes évek díszítése annyira túlhalmozott, hogy fodor, csipke és plissé egymás hegyén, hátán tolongnak, látszólagos összevisszaságban, de mégis *rendszerbe* foglalva. Ez a túlhalmozott díszítési forma, a keskeny uszálylyal, kötényszerű tunikával és a hetvenes évek legtorzabb kinövésével a *turnúrral* pá-

A krinolin szűkülése (1870)

gombolható uszálylyal volt ellátva, hogy szükség esetén utcai ruhához is viselhető legyen.

A füzöket *gumibetéttel* látták el, hogy a princeszruhák alatt jobban a testhez feszüljenek.

A *hajviselet* dúsan dudoros, epedő fürtökkel mélyen a nyakba omló és végtelenül bájossá, leányossá teszi a fiatal női arcot. Az ékszerek szimbolikus formájúak, de a szerénység jegyében állnak. Keskeny bársonyszalagon a nyakbavetett zománcos medaillonok, Cupidó-nyilat ábrázoló tük, melyek, a kalapon, vagy kontyon átszúrva ékességül szolgáltak, az övbe erősíthető ernyő- és legyezőtartó láncok voltak a hetvenes évek legkedvesebb ékszerei. A hosszan lecsüngő aranyzománcos fülbevaló kedves keretet kölcsönzött az arcnak, melynek üdeséget csak emelte a különböző formájú, de min-

rosulva, e kor asszonyainak valami affektált és természetellenes külsőt kölcsönzött. A *turnúr*, amely sokszor hihetetlen nagyságúvá duzzadt, komplikált mivoltában a hetvenes évek szabónőinek sok fejtörést okozott. Többnyire a „szeméremszoknya” fölött viselt uszályos alszoknyára varrták föl azt a lószórból és flanellből készült párnát, amely a *turnúrt* alkotta. Az alszoknya *rá-*

den ruhához egyaránt viselt csipke, muszlin vagy hímzésből készült gallér, a *bérthe* és a *fisü*.

1878 táján eltűnik a turnúr és a női ruházat *sportszerűvé* válik- Az egybeszabott *princesseruha* a társaságbeli nő legkedvesebb toilettejévé válik, a sportlady pedig a csipőt feszesen körülzáró kabátkás ruhát viseli. A *kerekes korcsolya* (seating rink) aprók-nagyok számára kellemes szórakozást nyújt s az

Turnűrös, tunikás, uszályos ruha (1874–75)

apró kapott-kalapok, a nyak köré csavart fátyolok és keskeny prémcsíkok (boák) a könnyű mozdulatok báját emelik.

Az *otthon szeretete* újból büvkörébe vonja a nőket. A hatvanas évek talmi eleganciája komoly, szolid, szinte túlságosan nyárspolgáriás ízlésnek ad helyet. A *célszerűség* hajhászása gyakran ízléstelenségbe csap át és a *kézimunka* soha nem tapasztalt elterjedtségnek örvend. Minden elképzelhető tárgyat kézimunkával ékesítenek a szorgalmas női kezek. Házinyúl formájú tűpárna, préselt bársonyhímzésű zsámoly, hálósapkaszerű fehérenmüs tarsoly, hímzett fedelű *fejkötőtartó* kosár, *újságtartó*, posztóval és rojttal bevont *könyvespolc*, kefetartó, gyönggyel hímzett lámpaernyő, széktámla, *dugóhúzó-tok*, *sótartó-ékesség*, gyufatartóra húzható bóbíta, ki tudna

benneteket megszámlálni? A kézimunkázás olyan szenvedéllyé fajult a hetvenes évek végén, hogy a konyhában, sétateréren, vendégségben egyaránt, csakis buzgón öltögető nőket látni.

A komolyság a női divatra is áterjed. A csipkék, szala-

Tunikás, hosszú uszályos ruha. (Párisi divatkép, 1878)

gok özöne helyett szelíden sugárzó *gyöngyhímzés*, vagy zseniliaszövés ékesíti a komoly, szinte férfias szabású, uszályos princesseruhákat! A kalapok apró lekötös *kapottok* formájában jelennek meg 1878 táján és ifjú női arcokat hátulról tisztos nagymamákká varázsolnak. A magasan záródó keskeny „rüssös” nyak és kezelő, amelyet néha hímzett, vagy csipkés-szegélyű nyakkendő egészített ki, a puritán egyszerűségű *achat*, vagy onyxmelltű csak emelte az akkori női divat apácás

egyszerűségét. Az estélyi ruhák derekai igen egyszerűek, a szoknyák uszályosak és bodrokkal, berakott ráncolással ékesek. A társaságbeli hölgyek esti multsága gyanánt francia kártyákkal játszott *whist-ezés* szerepel. Ez a *whist-parthie* valóságos életszükségletté válik az úriházakban és az estélyi ruhát, amely kizárólag a kártyatársaságok számára készült, bízvást elnevezhetjük *whist-ruhának*.

A *báli toilette* fémszálás tarlatánból, csipkéből, könnyed „grosgrain” - selyemből készült,

diszkrét kivágását csipkedísz
fátyolozta el, keskeny uszályát
művirág-csokrocskák övezték.
 Az eladó lányok, fehér vagy
 színes toiletteben jelentek meg
 a multságokon, a menyecs-
 kék, ha még oly fiatalok is, az
 akkori túlzóan komoly irány
 szerint feketében, barna vagy
 5zürke selyemben! A *báli be-*
lépők hattyú- vagy hermelin-
 szegélyes préselt bársonyból
 vagy selyemből készültek és
 szabásuk kendő- vagy *mente-*
formájú volt.

1880-ban újból előtérbe lép a rövid ideig elhanyagolt *turnür* és a „raffolt”, redőzött szoknyák alatt hihetetlen nagyságúvá duzzad. Báli ruhák és utazóruhák alatt egyaránt ott rejtőzködik a női divatnak ez a legkonokabb és legindokolatlanabb kinövése, s hogy minél fesztelenebbül dudorodhasson és torzíthassa el a női és a *gyermekalakot*, hosszú, csípőn alul érő *hegyes derekakat* viselnek az — áldozatok.

Közben mindig nagyobb elterjedésre tesz szert a nagy reformátor: a *varrógép*. Zörgés, zakatolás hangzik minden úri házban, forgó kerekek szorgoskodnak, röpül a puha muszlin, finom posztó a villogó acéltű nyomán, s a modern divatművészet legnagyobb segítőtársa belelopja magát a legmaradibb női szívekbe is. Fehérbelű, újrendszerű petróleumlámpák fényénél buzgón folyik a munka, s a kis boszorkány, a *varrógép*,

játszva küzdi le az akadályokat! Ami eddig verejtékes munka volt, a hetvenes évek beköszöntésével *játékká* válik és elkövetkezik a női ruházkodás kaméleonszerű váltakozása. A nyolcvanas évek hajnalán még 2—3 szezonon át is tartja ma-

Molnár József: Női arckép. (Sima, testhez álló derék, redőzött alj)

gát egy-egy szabás- vagy díszítés-forma, a varrógép tökéletesedésével azonban mind nagyobb zsarnokká lesz a világ fölött *Divat ő felsége*. A *nyolcvanas évek* első öt esztendejében a csipke-, szalag- és gombdész adta meg az elegancia jellegét, minél *megvarrottabb* és túlterheltebb egy ruha, annál inkább rászolgál a dicséretre. A hatalmas turnúr fölött *darázsderék* ékeskedik, s a fejtetőn kicsiny lekötős kapott vagy toque (francia kalap) himbálózik. A nyolcvanas évek asszonya valóban nem dicsekedhetett azzal, hogy előnyös öltözéke kidomborította szépségét. Ma úgy érez-

zük, hogy ebben a közelmúlt korban nehéz volt szépnek lenni.

A *gyermekdivat* sem volt egyéb, mint a felnőttek ruháinak torz utánzata. Miniatúr *princesseruhás*, turnúros hölgyek ülték körül a gyermekszoba asztalát és a feszes derékba szorított gyermeklány testének valóban nagy munkát kellett végeznie, hogy *természetes* fejlődésében előre haladhasson. A háziruhák is teljesen kidolgozottak, feszesek; laza, pongyolaszerű viseletet nem ismertek ebben az időben.

A *hajviselet* 1887 táján eltér a biedermeier-fürtöktől, s a fej-tetőre halmozza föl szoros kontyban a haját, míg az eddig födetlen homlokot *huncutkákkal* árnyékolja be. A báli hajviselet csak annyiban különbözik a nap-pali frizurától, hogy a magas kontyot a báli ruha díszével meg-egyező virágfüzérrel övezik.

A *nyolcvanas* évek vége felé már határozott fejlődés mutatkozik az apró divatújdonságok terén. Így pld. a „*Modenwelt*”

1887-ben örömmel írja egy a kalapdíszítés terén megjelent újdonságról, hogy: „egy japán „*asclepie*”-növény, amely a „férfihűség” pihéjéhez hasonló labdarózsa, mindenféle színre festve, kalapdíszül és báli ruhák ékesítéséül szolgál”. A kocsikázó és fürdőhelyekre járó divathölgyek valóságos lelkesedéssel karolták föl a legújabb divathóbortot, a művirágokból összeállított *karmantyút*, *legyezőt* és hajlítható, csöpp napernyőt. Egy különös hajlamot látunk a divatot megteremtő iparosoknál és tervező szabóknál ebben az időben kifejlődni. Mindinkább arra törekednek ugyanis, hogy a *tehetős* osztályok asszonyai számára *speciális* divatot teremtsenek meg. A „*kiváltságosok*” divatja olyan cikkeket honosít meg, amelyekre csupán a gazdagoknak van szükségük. Ilyen a sokaktól megbámult *porköpeny*, amely *gummiból* készült és kockás selyembélésével előkelő

Sportruha (1880)

dámák utazóköntöséül szolgál. A *minden célra szolgáló en tout cas* ernyők divatja is az előkelő hölgyek szükségletét elégíti ki.

A polgárasszonyok igen kedves ruhadarabja a *köpeny*: „mantelet”, amely hátul turnürös formájú, elől hosszú részekben végződik és pamutszövetből, nehéz „faille”-selyemből, préselt bársonyból készül, szalag, csipke, vagy fekete gyöngy-

utazóruhák 1880-ban

(jet-) hímzéssel ékítve. Ez a mantilla igen öreges külsőt kölcsönzött a 80-as évek hölgyeinek. Még a fiatal lányok is nagy előszereettel hordták ezt a köpenyt és elől a keblükön fisüformájú ékítéssel látták el. Egy évvel később (1888), már nagy fényűzést fejtenek ki a köpenyek terén. Különösen az ifjúság tobzódik a színekben és báli belépők gyanánt világos színekből szőtt hímzett aranybrokátot, fehérprémes lángszínű bársonyt, damasztot és az elegancia tetőpontja gyanánt: valódi

chinai juhbőröket kerítenek a fődetlen vállakra a bálozó „szépek.” A „pikantéria” lép az epedő szépség helyébe és az 1888. év farsangján egyszeribe divatba jő a pikánsorrú szépek évszázados eszménye, a *rövidre nyírott* bodrozott haj viselete, Ez a kacér, frizurának alig mondható hajviselet csakhamar bámulatos elterjedésre tesz szert, noha csupán fitosorrú, gyermekded arcokhoz illik. A kapottkalapos, nagymamás köpenyű hölgyek hamar átcsapnak az ellenkező végletbe és a már említett farsangon gyermekded frizurával, átlátszó tüllruhákban táncolják át a végnélküli éjszakákat. A báli ruhák anyaga lehellestszzerűen gyöngéd és a legújabb világítási *attrakcióval* számolva, apró kristálycsöppekkel van telehintve. Ezeknek a harmatcsöppeknek az volt a céljuk, hogy az immár általánosan forgalomba került *villamosvilágítás* búbajos fé-

nyében tündököljenek! A *báli ruhák* újból a szivárvány színeiben ragyogtak a kilencvenes évek *elején*, s a hímezett zsenitiahímekkel telehíntett, kristálygyöngyökkel teleszótt pompás anyagok, a mélyen kivágott derekak, a vállig mezítelen karok, melyeket a plüssel szegélyezett fehér glacékeztyű csupán könyökig fődött el, valóban felejthetetlen szépségűvé varázsolták a híres pesti nőket. A báli öltöny stílusos kiegészítője a hímezett és áttört dán bőrből, vagy a ruha selyméből készült hegyes *cipellő*, mely az utcán viselt *angolsarkú*, lakkhegyű cipővel ellentétben magas, francia fasarkon nyugodott. A *legyező*, amely mögött annyi piruló arc hallgatta a nyolcvanas esztendők édeskés szerelmi vallomásait, kerek, mereven álló, nyitott formájú volt, színe megegyezett a báli ruháival.

A *sétaruha* kissé férfias, sportjellegű: fehér pikémellény, színes nyakkendő ékítette a kabátokat, s az apró zsebeket, melyek a keblen helyezkedtek el, csinos, színes selyemzseb-kendők, u. n. „Mignon”-keszkenők ékítették.

A „*dvapírozott*” toilettek, amelyek alatt sötét bársony, vagy selyemredőzéssel ékített világos ruhákat értettek a nyolcvanas években, még hozzájárultak a turnúr megnövekedéséhez, de ez a túlzás is úgy járt, mint a többi divatőrültség, a nyolcvanas évek vége felé tetőpontjára emelkedve, hamarosan önmagában összeomlott, és a *kilencvenes évek* hajnalán eltűnt, hogy helyet adjon az *egyéni öltözködés felé törekvők modern divatjának!*

A *villanyerőnek* az iparba és gazdasági életbe való bevonulása *villanyosszakra* gyanánt érintette a kultúrnemzeteket, és fokozott életerőt, új, boszorkányosan gyors fellendülést vitt a divatművészetbe. A *villanyos gépek* áldásos működése egy csapásra megváltoztatta a nehézkes termelést és a szabad verseny utat nyitott a szárnyaló képzeletnek, úttörő tehetségnek. 1885-ben nyílt meg az országos kiállítás a városligeti Iparcsarnokban és a nagy kiállítási csarnok körül elhelyezett pavillonok is a magyar ízlés legszebb termékeivel teltek meg. Ez a nyár felejthetetlen szépségű volt, s innen számítódik Budapest világvárosi fejlődése.

XI. A MODERN DIVAT KIFEJLŐDÉSE 1890 — 1920

A kilencvenes évek beköszöntésével új áramlat indult meg a művészeti tényezők közreműködésével a *divat* terén. A piktorok, képfaragók, finomult ízlésű divathölgyek *természetes formákra* vágyakoztak és a *selyemszövés, posztó gyártás* a modern technika előrehaladásával mind művészebb tökéletes-gű anyagot produkált.

A *színskála* folyton újabb árnyalatokkal bővült, a kultu-rált ízlésű szem olyan rejtett szépségeket lelt, s a klasszi-kusan tiszta *vonalvezetés*-nek olyan magaslatára emelkedett, aminőről csak a görög és római hőskorban tudtak az antik kép-faragók. Az asszonyok a *kilencvenes évek derekán* megpró-báltak egyéniségükhöz illően öltözködni és lerázták magukról a gondolkozásnélküli *utánzás jármát*. A *millenáris kiállítás* idején már fejlett női divatot mutattak be tervezőink, s ettől az időponttól számíthatjuk a *pesti ízlés* hajnalhasadását."

A divat kultúrájának természetes fejlődése voltaképen 1891—92 táján indult meg. A tapogatózás, kísérletezés ugyan eleinte *torzokat* eredményezett, az első lépés azonban meg volt téve. A divatlapok mindinkább tökéletesedő képei a pik-torokat a *divatrajzolás* terére vezetik. A művészet a divat szol-gálatába szegődik. Avatott szemű piktorok kiszínezik a női szépség artisztikumát, s könnyed vonalakban papírra rögzítik

minüazt, amit látnak. Képeslevelezőlapokon, hetilapok hasábjain rajzónnal hirdetik az új igazságokat, s az asszonyok szeme is mind élesebbé válik és meglátja az *egyénien szépet*.

A modern divat első szárnypróbálgatása 1892 táján került

Női divat 1885-ben (A turnőr másodvirágzása)

nyilvánosságra, midőn a párisi szalonokban első ízben jelent meg a *sonka* és a teljesen simacsípőjű *harangalj*. Ebben az időben még igen kedvelték az erős színeket és a frappáns színösszeállításokat. Piroscsíkos krémszövethez lángszín bársonydísz alkalmaztak igen bőségesen, nagykockájú aljakhoz sima kabátkát és színes hajtókákat viseltek, estélyi ruhákat színes bársonypuffos ujjakkal, csipkével és *keskeny* bársonyövekkel ékítették. A modern divat lassan, tapogatózva bár, de mégis rákényszerítette a divatvilágra a *diszkrét egyszerűséget*. A társadalmi élet finomabbá válik, a külföldre való utazás mind

gyakoribb, s ehhez képest fokozott igényű a ruházkodás is. A *lóversenysport* immár nemcsak a nagyurak mulatsága, hanem a tehetősebb középosztály is megjelenik a „zöld gyepen”. A hölgyek csinos *sportruhákat* öltenek és látsövüket oldalukra aggatva résztvesznek az izgató mulatságban. Nyitott mellényes kabátkák jönnek divatba, csattos bőrövek szorítják össze az amúgy is *darázsvekonyságúra* fűzött derekakat, vagy angolos zsebek ékítik a három-négysorosgallérú esőköpenyeket. A fogadók között ott látjuk a kilencvenes évek divatos szép-

ségeit, a híres színésznőket, a klubok és kaszinók estélyein pompás új toilettek tűnnek föl és a kaszinó-toilette fesz-telen eleganciával középutat alkot a báli ruha hivalkodó pompája és a sétaruha komolysága között.

A *kilencvenes* évek vege felé mindinkább divattá lesz a ruhatár *osztályozása*. A raf-finált ízlés más és más anyag-

Sonkaujjas ruha 0892)

ból készített ruhákat tesz kötelezővé vacsoravendégségbe, ebédhez, avagy hangversenyterembe. A *dinertoilette*: dus csipkedíszítésű, gyöngyhímzésű, de mindig zárt, hosszú ujjú, magasnyakú *sötét* bársony- vagy selyemanyagból készül. 1898 táján a divattervezők törekvése arra irányul, hogy a női alakot minél karcsúbbá tegyék, s a csipő gömbölydedségét kidomborítsák. A *buggyos* zubbony is ebben az esztendőben jön divatba, s mint minden újdonság, túlságba csap át, úgy hogy rövidesen a gyomortájon valóságos zsákformájú dudor lóg az öv fölé. Az *oroszos* kabátka is ebben a téli évadban lép előtérbe. Övvel lezáródó rövid frakkszárnyai még karcsúbbá teszik a női alakot, mint a hosszú, galléros köpenyegek és a rövidke, alig a hát közepéig érő prémes *figarók*. A fület eltakaró Stuart-gallér kabátokon és estélyi ruhákon egyaránt megjelenik, csipkéből, prém-ből, avagy selyemből készítve.

A kilencvenes esztendők végén még éles *határvonalat* lát-

hatunk a leányok és menyecskék ruhái között. Az érettebb leány is halvány színekben pompázott az estélyeken, a gyerek-asszony viszont elkerülhetetlennek tartotta a kelengyéjében kapott fekete tafota- vagy zsettruhát ragyogtatni a hangversenytermek fényében, s az *asszonyos* kalapról, frizuráról a viláért se mondott volna le.

A *fiatal lány* ezzel ellentétben 8—9 méteres serpentin-fodros szoknyában, gyermekded, buggyos zubbonyban jelent meg a bálteremben; derekát keskeny övszalag és hátul széles lecsüngő szalag u. n. *schörpe* ékítette. A *századvégi modor* nem tartott lépést ezzel a gyermekded viselettel, mert a 90-es évek hölgye mindenáron *fin de siècle* magaviseletű óhajtott lenni. Ez a sokat vitatott és megrótt modor fiús nyerségben, kacér szókimondásban állott és amennyire megbotránkozta a 70-es évek limonádés szenvelgésén nevelt embereket, époly mohó elragadtatást váltott ki a fiatalságból. A bálozó ifjúság fesztelen modora, a korzón fölhangzó hangos kacaj, a föl és alá hullámló közönség mosolygós gondtalansága a 90-es évek utolsó esztendeinek valami különös bájta kölcsönöztek, amelyet a mindinkább kifejlődő újságirodalom *századvégi jelzővel* illetett!

A kilencvenes évek elején a városligeti „Drótsziget”, a millenáris kiállítás után az „Erzsébetteri Kioszk” és a dunaparti «Hangli» kerti pavillonja üdvözölték leginkább falaik közt a *századvégi* közönséget, amely *modern* divat szerint öltözködött, kacagott és flirt-elt. A „flirt” és a „spleen”, ezt a két idegen szót tanulták meg a leggyorsabban a századvégi dámák. A könnyed udvarlást tartották a legkedvesebb mulatásnak és az unatkozó szenvelgést, a *spleent* a legelökelőbb életfelfogásnak. A nagyvilági hölgy fokozott életigényeihez tartozott a test ápolásának *modern* rendszerbe való foglalása is.

Míg a nyolcvanas évek komolykodó divatja a kendőzést, de még az arc *ápolását* is fölösleges időfecsérlésnek tekintette, a századvégi hölgy, noha a szemmel látható arcfestéstől még idegenkedett, a *természetes* arcápolást, amely hamvassá, üdévé teszi az arc és a test bőrét, fontos tényezőnek tekintette. Az arcmassage, amely a modern villamos *vibrációs-arc*-simitás őséneke mondható, a 90-es évek végén még a kéz, illetve

az ujjak munkája volt- *Aranykrémmel* tették sikamlóssá az ujjak hegyét és úgy kenték, simították a redőket, távolították el a pattanásokat. A felnőttek testének ápolásával lépést tartott a gyermek testének gondozása is. A *gyermekszoba* higiénéje elsőrendű fontosságúvá lett, kiváló tudósok foglalkoztak a jövő generáció egészségének szakszerű fejlesztésével és az *angol* gyermekápolási módszer az egész világon elterjedt. A feszes, zsibbasztó pólyavánkosokat elvetik és az előkelő házakban csinos kis *pelenka-*

nadrágokba burkolják a csecsemő gyöngéd testét. A csecsemő táplálása terén korszakalkotó újítással állt elő 1892-ben egy müncheni orvos dr. *Soxhlet*, aki a tehéntejnek sterilizálása által baktériummentes, az anyatejhez legközelebb álló tejet nyújtott a csecsemőknek, miután előbb saját gyermekem próbálta ki a találmányát. A *Soxhlet*-készülék csakhamar nélkülözhetetlenné vált a gyermekszobákban és az anyák sportot űztek abból, hogy lehetőleg maguk kezelték ezt az apparátust. *Divattá vált a gyermekápolás*, s a fehér főkötős angol dadák, a *nurse-ok* a 20-ik század hajnalán bevonultak Európa metropolisainak gyermekszobáiba.

Princesse-ruha (1892)

A *lakásberendezés* is a modernség jegyében állt. A bútortúlnyomóan *barokk* és *ó-német* stílusban, monumentális méretekben készült és igen komor benyomást keltett. A *szalonok*, női boudoirok és leányszobák XVI. Lajos korabeli stílusúak voltak és fényezett, aranszegélyű fehér fakeretbe foglalt színes selyemhuzatú bútorokkal, selyemmel kárpított falakkal ízléses és derűs látványt nyújtottak a szemnek. Az apró spanyolfalak, „paravent”-ok, tetszetős zugokat alkottak, s a csinos asztalkák mellett, elkülönített, apró társaságok itták az akkor divatba jött „repülő teát”. A *zsúrmánia* ekkor pusztított leghevesebben, minden valamirevaló dáma elnevezte a heti fogadónapját zsúr-nak és a pletykatársaságok, női kártyaparthiek, tea és sandwich mellett sokszor késő éjszakáig is együtt ültek. A *zsúrdáma* típusa 1900 táján fejlő-

dött ki teljesen: a léha, semmittevő divatbábué, aki az öltözködést, piperét és üres társalgást tartja a legfőbb jónak. Ezek a sétabotjukra támaszkodó, rokokó cipősarkakon tipegő, 8-10 centiméteres gallérba ékelt, magasfrizurás kacér szépségek gúnykacajjal illették az 1897-ben megalakult új törekvést, amely „Verein für verbesserte Frauenkleidung” címen az első nemzetközi női kongresszuson a *higiénikus* és fesztelen női ruházat védelmére alakult meg. *Reformruhának* nevezték el azt az egybeszabott, ingszerű szabású öltönyt, amely 1898 táján ujj, vállszabás és díszítés tekintetében párhuzamosan haladt a napi divattal, csupán az egészségtelen *fűzőtől* tartózkodott, amely az akkori ízlés szerint 48—55 cm.-nyire összeszorította a derekat, s a keblet és csípőt erősen kidomborította. Az 1898. év tavaszi divatja mindazonáltal igen kedvezően alakul a modern ízlés szempontjából, mert a bő redőkben leomló szerpetinfodros szoknyák, a csinos matrózblúzok, az üde batisztfodrok, a kacéran egyszerű *zephyr* ingblúzok fiatalos és modern külsőt kölcsönöztek viselőiknek!

Az *iparművészet* is segítségére sietett a pompásan kibontakozó modern ízlésnek.

Az *ékszerek* immár nem csupán otrombán hivalkodó és túlhalmozott tömkelegek, hanem a *természettől* ellesett virágminták élethű utánzatai. A *pforzheimi* iparművészeti iskola egyik művészlelkű tanára, tompa aranyból pompás pillangókat, és virágmintákat stilizált, s a gyönggyel, rubinnal, türkizzel teleszórt ékszerek általános feltűnést keltettek. A *modern ékszerek* természetesen nem elégitették ki a feltűnni vágyó századvégi nőket és míg az amerikai dollárhercegnők *scarabeusokat* fűztek aranyláncon a derekukra csavart övre, a hiú párisi hölgyek *eleven* teknősbékákat foglaltattak ékköves aranypáncélba és ezeket az állatkákat a vállukra ültették, vagy övesattjukhoz láncolták.

Említésreméltó a *galvanoplasztika* legújabb vívmánya, amely 1898 táján új csecsebecsével gazdagította a szalonokat. Az *ezüstben* megfürdetett porcellántárgyak divatja hamarosan elterjedt, s a nagy kedveltségnek örvendő rokokó gyümmölc- és virágtartók *külső* felülete többnyire halvány ezüstmázzal volt bevonva ...

1900-ban már a teljesen kifejlődött modern divatot kö-

szönthetjük. A *divatlapok* csak éppen útmutatóul szolgálnak, a híres párisi divatházak pedig az *egyéni öltöztetést* tűzik ki céljukul. A „*Moniteur de la Mode*” című párisi divatújság nem győzi eleget figyelmébe ajánlani olvasóközönségének,

Párisi divatkép. (Sonkaij erős túlzása, harangalj. 1895)

hogy minden nő egyéniségéhez *újszerű mez* illik, A divathölgyek buzgón fölkapják ezt a gondolatot és fáradhatatlanul tanácskoznak a pazar fényűzéssel berendezett divattermekben az *egyéni* ruhák rejtelméről. Bejárják a múzeumokat és antik öltönyök ráncvetését, híres piktorok köntöseinek színpompáját lesik el, egyben szalonjaik világítási hatásait is buzgón tanulmányozzák. Mind gyakoribbá válik a „festői pose”, a tükör előtt ellesett mozdulatok, a betanult fejtartás, amely azonban a gyakorlat folytán még sem hat mesterkéltén. A *könnyed elegancia* volt az a varázsige, amely az aszo-

nyok számára a szépség birodalmát megnyitotta. Az előkelő egyszerűség hajnalhasadása, amely különleges *vonalvezetése* által megfinomítja az alak körvonalait, a *huszadik század* elején ragyogott föl. Eltűnteti, homályba burkolja a szögletes, nem tökéletes formákat és érvényre juttatja a *sziluett* szépségeit. Minden csupa lágyság, kerekded simulékonyság, s mégsem kihívó. „

A nagy változást a *japán forma* kialakulása idézte elő. Finom japáni lányok, babaszerű gésák *kimonói* szolgáltak alapul s — a vállnál egybefolyó szabás, és a primitív csukódás, — mely a gombok özönét egy szalagindával vagy csattal pótolta, kellemes feltűnést keltett. Hamarosan nélkülözhetetlenné vált a „kimonószabás”: számtalan változatban alkalmazták, de az *alapvonal* mindig megmaradt. Minthogy a szabás primitíven egyöntetű, a divattervezők főgondja a *színárnyalatok* artisztikus *összeegyeztetésére* irányult. A színek szimfóniájában mindig más és más szín vette át a vezérlő dallamot, de a pálmát mégis mindig a két alapszín: a *fehér és fekete* vitte el. Számtalan változatban tért vissza újra meg újra a cseresznyeszíntől lilászörösig pompázó színskála, a 20-ik század elején és soha nem látott *új színek kelnek életre*. Néha egy lehelletnyi szín egy egész toilette benyomását megváltoztatja. Új művészi alakulások, mint: a „*Wiener*” és „*Münchener Werkstaette*”, a budapesti „*Műhely*” új csapáson haladva, *egyéni színezést* teremtenek meg, s az onnan kikerült minták magukon hordják művészeti irányuk bélyegét,

A modern divat kialakulásához nagyban hozzájárult az *élő bábuk*, a „mannequinek” céhének megalakulása. A merev, üvegszemű viaszbábokon nem juthatott annyira érvényre a selymek és bársonyok elomló puhasága, hiszen a női ruha szépségéhez úgy hozzátartozik az *élő test* kígyózó mozdulata, mint a virághoz az illat. A *hiúság vásárát* szolgálják ezek az élő bábuk és a *divat történetéhez* szorosan hozzátartozik ennek a társadalmi osztálynak a kialakulása.

A kontinens legnagyobb divatáruházai, Parisban a „*Printemps*”, Berlinben és Münchenben a „*Tietz*” és „*Wertheim*” cégek szintén élő modelleken mutatják be legújabb alkotásaikat. Hatalmas szervezet egy-egy ilyen öt-hat emeletes

divatáruház, melynek megvan a külön *sajtó- és reklám-osztálya.* A reklám egyike a legfontosabb tényezőknek, s a témérdek újságcikk és hirdetés, amely egy-egy ilyen divatáruházról a napilapokban megjelenik, évente óriási összegeket

A sonkai szűkülése; a leányka „bébé”-ruhában

nyel el. Egy-egy divatáruháznak féltucat igazgatója és osztályfőnöke van, az elárusítók, próbakisasszonyok száma százakra megy. Az *ellenőrzés* olyan pontosan működik, mint az óramű, s az úriruhás *női* és *férfidetektívek* éber szemmel figyelik az enyveskező „álvevőket”. A bolti tolvajok rendszerint párosan, elegáns hölgyek — urak képében jelennek meg, s míg az egyik látszólag vásárol, a másik bő köpenyébe rejti, vagy szoknyája *kapcsára* akasztja a lopott holmit. A *műkarú* tolvaj nő, aki nyugodtan ül a helyén és ezalatt ép kar-

jávai szabadon garázdálkodik az asztal alatt, ép olyan gyakori vendége a divatáruházaknak, mint a bőköpenyes beteges öregasszony, aki nehezen lépkedve megy kocsijába, hogy minél hamarább biztonságba helyezhesse a zsákmányát!

A *filmtechnika* a modern divatművészet lelkes segítő-társa. Az a világsiker, melyet a filmszínésznők aratnak, elsősorban a jó öltözködésnek köszönhető, A mozistarok az öltözködés legapróbb csínját-bínját ismerik, s az árnyékok esését épúgy kipróbálják, mint a világítási effektusok pontos kiszámítását, *Sarah Bernhard*, a kiváló diva, aki még aggorábban is érdekes filmalakításokat mutatott be, a fehér vásznon való sikerét egyesegyedül boszorkányosan ügyes öltözködésének köszönhetette. A mozi segítségével könnyen szemünk elé tárulhatnak távoli országok, tengerentúli világ-részek *népviselői*, s egyidejűleg bámulhatjuk az Óceánon túl és innen a luxusdiva tot. Ott lehetünk a nagy óceánjáró gőzösök teaszalonjában, San-Francisko tündérkertjeiben, newyorki milliárdosok palotáinak halljában. Szinte halljuk, mint suhog a selyem, omlik a bársony, felhöz a csipke. Emberi indulatok áradata, lenyűgöző arcjáték, pompázó kötösök, a külsőségek lebilincselő megjelenítése, mind valóra válnak a fehér vásznon! Piktorok és képfaragók tanulmányozzák a fehér vásznon árnyalakjainak testtartását és épúgy elvonul előttünk a történelmi jelenetekben a préceuseök epedő tartása, virágot, vagy legyezőt tartogató renaissance dámák mozdulatai, mint a Tanagra-szobrok fiús mozdulatainak bájossága. A mozi az életet jeleníti meg, az örökifjúságot és szépséget varázsolja elénk .. II

Az utolsó tíz esztendőben feltűnő változáson ment át a nők életkora. — A huszadik század, úgy látjuk a fiatal anyák százada. Az asszonyok *életkora* mindjobban eltolódott. Ötven esztendővel ezelőtt a negyven éves öregasszony már csak a kemencepadkán érezte jól magát, amikor férjeura harisnyáját buzgón kötögetve, elmélkedett a világ folyásán és a fiatalok bohóságait méltó mosollyal nézte. A 20-ik század első tizedében a negyvenedik tavaszát élő szép asszony tennisz-rakettel a kezében épúgy megállja a helyét a fiatal leányok mellett, mint mélyen kivágott fehér selyemruhájában a bál-

terem parkettjén. A jól ápolt, gondtalan negyvenéves asszony, a huszadik század érett asszonya alig látszik harmincnek és selymes arcbőre, ragyogó, kristálytisza szeme a tavasz minden bubáját tükrözi vissza. A 20-ik század asszonya ezt az acélos erőt, üde szépséget a *sport* különböző fajtáinak

Arany csipkés estélyi ruha
(Hallée-modell, 1913)

Estélyi ruha hermelin-díszsel
(1914)

köszönheti. A *Dalcroze* és *Mensendiecks-féle* ritmikus torna, Isadora Duncan görög táncornája, az orchestika, harmonikus, klasszikus szépségű testformákat képeznek ki. A 20-ik század a sportot kedvelő nők százada. Az *asszonyi erő* kiválósága, az edzettség és kitartás diadalát üli. A *sportlady* gyakran megszégyeníti acélos erejével, ügyességével férfi társait is, mert hisz a sporthoz ügyesség és simulékonyság kell, s a nők csontrendszere pompásan megfelel a követeléseknek. A *karsú termetet*, minden idők asszonyainak álmát, nem a szoros fűzés által nyeri el a huszadik század asszonya, hanem a vezény-

szóra való evezés, a golf és tenniszjáték által. Ezek a sportok gyorsítják az elhatározó és ítélőképességet és megacélozzák az izmokat.

A huszadik század második évtizedének küszöbén, mind nagyobb szeszélyeskedésre ragadtatta magát Divat ő felsége.

A *tömegszuggeszció* oly arányban pusztított, mint valami ragályos betegség. Ez az új irány nem abban kereste a modellruha értékét, hogy a szabása különleges, az anyaga páratlanul finom, vagy újszerűen redőzött legyen. Arra se volt tekintettel az új divat megteremtője, hogy alkotása a színek művészies csoportosítása által meleg tónusú legyen, akár egy Watteau, vagy Fragonard kép. Az új divat hívei minden áron arra törekedtek, hogy a ruha egyénien mulatságos formájú legyen, hogy a nevető izmokra hasson, hogy a legfurcsább színvegyüléket, a legmerészebb szabást, amely első percben a komikum erejével hat a szemlélőre, a tömegszuggeszció segél vével, akarata ellenére is megkedveltessék a közönséggel. Ezen újítók legnagyobb elégtétele az volt, ha egy furcsa s e mellett rikító ruhára, mely azonban egy arányos női alakon mégis pompásan hatott, húzódozva bár és szinte önmagukra haragudva azt mondták a szemlélők: „rikító és merész, de érdekes és elegáns”.

Férfidivat 1913-ban
(Redingot)

Így születtek meg a legfurcsább divatok a huszadik század második tizedében. A divat úgyszólván *kéthetenként* változott, s a malomkerék nagyságú, pecsenyenyársformájú tükkel megerősített kalapok vándorló szélmalomokká varázsolták az asszonynépet. Az uszály, illetve a marokra fogott szoknya hosszas agónia után kimúlt és ekkor jött az ellenkező véglet, a bokát is szabadonhagyó *bokorugró szoknya*. A *tetszeni vágás* örülete vett erőt a nőknél és a párisi ruhatervezők dekadens ízlése olyan túlzásba esett, hogy a közerkölcs nevében tiltakoztak ellene. A leplezetlen-

ség jegyében állott ez a divattörekvés, pedig van-e drágább kincse az asszonnak, mint a lepel, mely diszkrétén elfátyolozza szépségét? A divattulzások kíméletlenül lerántották ezt a leplet az asszonyi bájokról. A huszadik század divatművészei elfeledték, hogy a karcsú asszonyi boka csak addig érdekes, míg tolakodóan ki nem bukkan a *hasított szoknya* alól, s amióta a zizegő alsószoknya nem csiklandozza lágy muzsikájával a fület, azóta nem is figyelik egy-egy apró lakktopán előbukkanását a ruha alól. Mióta a cipő *sarka* is előre tolekszik, azóta nem is nézik hódolattal a *cipő hegyét*. ..

Akik „mindenáron” tetszeni vágytak, azok újból divatba hozták az *arcfestést*, de nem a primitív arcfestés ősfarmáját, hanem a modern szépségápolás ezernyi apró fortélyával kiravaszkodott művészi tökéleteségű kendőzést. Villamos arcmassage és hajmosás, aranyreflexekkel telehintett festett haj, kísértetiesen foszforeszkáló szemek, amelyeket az *atropin* és *belladonna* mérges párájú lidércfénye tesz villogókká, ezek a túlnyomóan ártalmas szépítőszerek varázsolják olyan csábító szépségüvé a *modern divathölgyet*. Delhi és Lahore maharadzásinak rubinjai, nagy, melegfényű topázok, lobogó smaragdok, tűzben aranyló opálok sugárkévéi, hitvány kavicsként elhomályosultok a mai asszony szeme, ezen élő drágakő mellett!

A festett arcot *színes* parókával övezték 1913 farsangján, *zöld*, bronzvörös és *lila* fürtök omlottak a *lila*, vagy *zöld* esti púderrel hamvassá varázsolt arcra. A divattervezők legfurcsább alkotása azonban mégis a „nadrágszoknya” volt, a „jupe culotte”, amely azonban csak néhány vállalkozó szellemű párisi próbakisasszony garderobeját éktelenítette el. A nagyközönség inkább a „*bukj el*”-szoknyát fogadta el, amely azonban annyira összeszorította az asszonyok lábait, hogy kénytelenek voltak térdtől lefelé fölhasítani a szoknya lebbenyét. Ez az u. n. *tangószabás* valóságos forradalmat idézett

Tangószabásu estélyi ruha (Paquin-modell, 1913)

elő a divatvilágban. Estélyi ruhák és utcai toillettek egyaránt szemérmetlenül fölhasított formában jelentek meg a divat színpadán. Ehhez a szoknyához mélyen kivágott papucsszerű cipő és lehellelnyi selyemharisnya járult, a ruhaderék pedig egész a kebelig terjedő kivágást tüntetett fel. Valóságos *tangó-láz* vett erőt az embereken. Tangófordulatok kígyózó suhánásában, önfeledt mámorban teltek el a báli éjszakák. A fülledt, érzéki mámortól a robbanásig feszült tánctermekekben *angol táncokat* is jártak a tangó mellett. A józanabb elemek új irányt követtek, a külföldi divatutánzás jármát le akarták rázni magukról és *új magyar divatot teremtettek meg*.

A *magyar háziipar* kincsesbányája érintetlen szüzén csillogott a divattervezők felé! Magyar úriasszonyok *egyesületet* alakítottak és beállottak a magyar ipar remekműveinek zászlóvivői közé. Álmélkodva láttuk a *magyar néplélek* csudás megnyilatkozását a *zsebelyi* csipke lehellelnyi rajzaiban, a festői színösszeállítású *matyóhímzésben*, a *kalotaszegi* zsubrikálásban, évszázadok patinás ékességei csillantak föl a felvidéki tót asszonyok aranyhímmel ékes, skófiummal varrott kézimunkáiban. A *székely* asszonyok tündérújjai a népmesék kedves alakjait és Tündérország virágait varázsolják habfehér gyolcsra, selyemre. Marokszedő lányok, aratóasszonyok bámulatos könnyedséggel kezelik a hosszú téli estéken a varrotűt és türelmesen húzogatják a szálát, a zsubrikálásra szolgáló vászonból. A magyar nép *lelke* van ezekben a munkákban, a magyar asszonyok, anyák ezeregy gondolata, vágya, reménysége ...

XII. A DIVAT A SZÍNPADON

Színpad és divat! Akik ott ülnek a nézőtéren és forró kábulatban engedik magukat egy álomvilágba sodorni, alig tudják, mennyi múgonddal, fáradtsággal jár, hogy a primadonna stílszerű mezben jelenhessék meg, „imádott” közönsége előtt. Minél egyszerűbb, természetesebb a ruházat, minél inkább simul az adott helyzethez, annál több művészet kellett az összeállításához. Szalagot, csipkét, selymet tarka összevisszaságban, amolyan cigányos nemtörődomséggel, ma már a legkisebb vidéki színtársulat színésznője sem halmoz magára. A színpadi hatás annyiféle kisebb-nagyobb árnyalatnak az összehatása és különösen a világítási effektusok egyeztetése a színpadon működők külsejével annyira nehéz és bonyolult, hogy a divatrajzolónak és a színésznőnek premiére előtt hetekig kell kísérletezni, míg a megfelelő színpadi kosztümöket kitervelik. Mert a színpad kegyetlen kínpaddá válik az olyan színésznő számára, aki nem tudja kellő keretbe foglalni egyéniségét. A magyar színésznőnek a természet megadta az ihletet, hogy erőltettség nélkül tudta egyéni báját a közönség előtt érvényre juttatni. Tudta ezt már az aranyvöröshajú ifiasszonyka *Déryné Széppataki Róza* is, pedig ugyancsak szerény anyagi eszközökkel rendelkezett és a színpadi divat akkor még vajmi kezdetleges volt, hát még

mennyire tudták a későbbiek, akik a divat alakulásait éber szemmel figyelték. *Laborfalvi* Róának fejedelmi alakja a legjobban érvényesült a magyar díszben. *Lendvayné* Hivatal

Blaha Lujza

Anikó olyan volt, mint egy megelevenedett Barabás-kép. *Felekyné* Munkácsy Flóra úri hölgyeit olyan utánozhatatlan báj övezte a színpadon, hogy a legfeudálisabb francia márkinéval is vetekedhetett előkelőségben és kellemben. *Prielle Kornélia*, *Bulyovszky* Lilla úgy hatnak az egykorú mesterek

festményein, mint egy álomvilág tünderei. Csupa lágy, kerekded finom vonal, a felhőszerű csipkefésűk, pasztellszínű rokokólyák, és keblüket körülzáró derekak, úgy illettek hozzájuk, mint a virág kelyhe a virághoz. *Blaha* Lujzától igen sokat várt és kívánt a közönség. A „nemzet csalóánya” majdnem minden este játszott, hetenként kétszer népszínműben, a többi

*Barabás Miklós: Prielle Kornélia
(Ernst-múzeum)*

estéken operettben. A bokorugrós szoknya, pántlikás pruszlik, a szalonruhák és estélyi toilettek egytől egyig a talentumos *Csepreghy* Ferencné tervei után készültek, aki Lujzának (*Blaha* Lujza), Arankának (*Hegy* Aranka) és Ilkának (*Pálmay* Ilka) egyforma szívbeli jószággal nyújtotta legszebb „kreációit”. A művésznök úgy bíztak *Csepreghy*nében, mint az órákulumban, nem gondoltak divatrajzolóra, párisi modellekre és múzeumi tanulmányokra. A gond és tanulmányozás *Csepreghy*né osztályrésze volt, a siker, a ragyogás a színésznőké.

Mint a tündöklő pillangósereg, úgy került ki a régi Népszínház öltözéjéből a szépséges triász, *Blaha* Lujza, *Pálmay* Ilka és *Hegy* Aranka. A színpadon pedig hódítottak, ragyogtak és elfelejtették a közönséggel az akkori könnyű élet apró bajait.

Pálmay Ilka

A merész dekoltázst nem igen kedvelték ebben az időben s még a színésznők sem engedhették meg maguknak azt a fényűzést, hogy a színpadon kissé fesztelenebbül jelenhessenek meg. Egy-egy nadrágszerep, a pikantéria legmagasabb fokának tetszett és *Orlovsky* herceg szerepe a „Denevérben” szinte szívdobogást okozott a primadonnáknak, ha elgondolták, hogy rövidke selyemnadrágocskában kell a világot jelentő deszkákra lépniök. A gyönyörű *Pálmay* Ilka és a cigányos szépségű, temperamentumos *Hegy* Aranka nyakig záródó, feszes

halcsontos derekban játszották a szalonszerepeket a francia stílusú operettekben.

A klasszikus szépségű *Márkus* Emma új hangot, új szint vitt a színpadi öltözködésbe. Az „aranyhajú Emma” Gauthier

Márkus Emília

Margueriteje nemcsak játékban, hanem öltözködés tekintetében is szenzációszámba ment a régi Nemzeti Színházban. *Csillag* Teréz bűbájos, pajzán fiatal lányszerepei egész külön stílust teremtettek meg és hosszú esztendőkn át az ő színpadi ruhái befolyásolták a pesti úri kisasszonyok öltözködését. *Rákosi* Szidi, a francia vígjátékok hölgyeit jelenítette meg oly bámulatos természetességgel, hogy úgy hatott, mint az eleven élet. *Jászai* Mari fenséges mozdulatai, királyi palásttá

avatták a koldus rongyait is, *Küry Klára* megteremtette az operett színpadon az élő baba elragadó típusát. Azután bevonult egy angol princ alakjában egy pikánsszépségű színésznő, aki valóságos forradalmat idézett elő a színpad világában; megjelent a húszéves, rövidre nyírt, bodroshajú Bob

*Csoportkép a Császár anyja című színműből
Zala Karola, Rákosi Szidi, Pécsi Blanka, Szilágyi Rózsi, T. Oláh Böske*

herceg képében: *Fedák Sári*. A primadonna egész új elveket hirdetett. Szerinte a színpadi kosztümnek teljesen újszerűnek kell lennie, lehetőleg új vonalúnak, színpompásnak néha kissé *groteszknek* is. A szemkápráztató nagy ruhától, a mulatságos *átváltzó* kosztümig, melynek gombrajáró egyes darabjai szédítő gyorsasággal változtathatók és a legfürsőbb alakulatokat idézik elő, mindent meglelhetünk *Fedák Sári* ruhatarában. Ez a művésznő úgy játszik a színek skáláján, akár egy zongorán és nagyszerűen ismeri a színhatások legrejtettebb titkait. *Petráss Sári* „Greuze”-szerű szépségével épp olyan hatásokat ér el, mint mesteri öltözködésével. A diszkrét elegancia hive *Góthné Kertész Ella*. *Varsányi Irén* nagy-

világi dámái olyan finoman hatnak, mint megannyi festmény. *Gombaszögi* Frida szintén új egyéni stílust honosított meg a színpadon — öltözködés tekintetében. Pompás termete, kifejező mozdulatai szinte megneemesítik a ruhát, amelyet visel.

*Fedák Sári
a János vitéz-ben*

*Pálmay Ilka
a Nőemancipáció-ban*

Mindegyik kosztümjében más és más, szinte átszellemül a szépsége és megváltozik a lénye a ruhája szerint. A pesti úri hölgyek öltözködése általában magas színvonalú, rendszerint nem is gondolunk arra, hogy „kiöltözködtek” és ez a helyes módja minden divat alkalmazásának.

A hangversenyertermekben és bálokban is gyakran olyan csudálatos megjelenésekkel találkozunk, hogy méitún esünk gondolkodóba vajjon *élő* lény-e az, amely élénk lép, vagy pedig valami isteni ihletű festőművész fantáziájának szülötte.

A mai színésznők mesterien értik az „illúziókeltés” művészetét. *Jeritza Mária*, a bécsi opera ünnepest énekesnője első helyen áll ebben a tekintetben. Mindenkinek megnyílik

Jeritza Mária

a lelke, ha csudás dalolását hallja és ha azt a tökéletes bájtlátja, amely körülengi, mintegy átidealizálja az alakját. *Jeritza Mária* pompásan ért az öltözködés művészetéhez, szép alakján egyforma tökéletességgel omlik alá Tosca köntöse és Carmen mantillája, igéző mosolya, harmonikus mozdulatai felejthetetlen szenzációvá avatják minden föllépését.

Akik azt gondolják, hogy a színpadon könnyű feltűnni, s hogy a közepes minőségű anyagból készült kosztüm a re-

flektorok fényében pazarul tündököl, nagyon tévednek. A selyem, bársony és csipke csak akkor mutat a színpadon, ha finom minőségű és a szabása elsőrangú. A mai színházi kö-

Varsányi Irén

zönség kényes ízlésű, nagyigényű és operettben, épúgy mint komoly tárgyú színművekben is megköveteli a színészeket a kifogástalan és egyéni öltözködést. *Shakespeare* színpadától, nemcsak időben választanak el évszázadok, hanem az ízlés finomodása tekintetében is. *Reinhardt* valósítja meg a külföldi színházi emberek között a legmarkánsabban a színpadi öltözködést. Az egyszerűsítés legideálisabb munkáját végzi a színésznő akkor, amikor úgy jelenik meg a színpadon, hogy

a nézőben, még mielőtt megszólal, már teljes illúziót kelt. A „reinhardti” színpadi hatások különösen a világításra támaszkodnak, de már nem a halvány paszellszínek ragyogására, hanem a merész, éles színekre. A narancsszín, a kék és

Gombaszögi Frida

a vörös dominál a modern színpadon, sőt újabban kísérletek történtek, hogy nemcsak a ruhák színárnyalatai egyezzenek a világítással, hanem a bútorok színe is. A *korhűség* annyira fontos a modern rendezésben, hogy sokszor még az izlés rovására is ragaszkodnak hozzá. A régi színházban keveset törődtek ezzel a stilszerűséggel. Madame *Favart* a francia fénykor híres divája púderes parókában és puffancsos szoknyában „domborította” a renaissancekorabeli dámákat, sőt a

görög és római hősnőket is. Senki sem ütközött meg rajta, épp oly kevésbé; mint azon a furcsa körülményen, hogy Shakespeare drámáinak és vígjátékainak szereplői szintén rokokó jelmezben jelentek meg a világot jelentő deszkákon.

Hangverseny- toilette
M. Mende Erzsébet (báró Hatvány Ferenc festménye után)

A mai színésznőnek önmegtagadását, hogy amennyiben szerepe megkívánja, torzítva, szegényesen, sőt rongyosan jelenik meg a színpadon, a 18-ik században még nem ismerték. A színésznők és énekesnők elsősorban szépek, hódítóak, ragyogóak óhajtottak lenni! Hogy aztán ez a törekvés a stílus rovására esett és megbontotta a színpadi termék cselekvényének egységét, azzal nem törődtek Thalia egykori bajnokai. Az *illúzió* fölkeltése ilymódon valószínűleg igen nehezen mehetett, de hiszen a színpadi technika még bölcsőkorát élte, s a publikum végtelenül naiv volt.

Általában nem a *nőt* kedvelik mostanában a színpadon és az életben, hanem a gyermekded külsejű, pikáns „apródot”, aki asszony is, játékbaba is egyszemélyben. Egy-egy ilyen bodrosfürtű arany- vagy bronzvöröshaju, táncoslábu primadonna olyan hajlékony, mintha gummiból volna s mikor fáradhatatlanul járja a divatos, groteszk táncokat, gondolkozóba ejti a nézőt, vajjon tudó helyett nem-e tán Miracle doktor boszorkányos gépezete hajtja-e?

Az emberek vágyódása időtlen idők óta a „szép” felé fordult, s a szem éhesen kereste mindazt, ami fölűditheti. A divat színpadán az *asszony* játszotta mindig a főszerepet, s aki a *divat történetét* végiglapozza, úgy érzi, mintha egy végtelen mélységű csarnokból kilépve ezernyi változatú sorokban vonulnának el előtte a különböző korok emberei. Nagy nemzeti tragédiák véres színjátéka és emberhangyák tülekedése közben ezerféle alakban jelent meg az *örök asszony*. S a *divat története* hűségesen visszaveti alakját, az egyes korok ízléséhez idomítva, mellette párja, kicsapongásban, de szenvedéseiben is osztályosa: a *férfi*. Mialatt vaspáncélos lovagok a távol Keleten a *keresztért* küzdöttek, a primitív lelkű *középkori* asszony fölcicomázott *bálvány* gyanánt üldögélt várkastélya erkélyén és várta haza a csatából lovagi férjét. A veneziai *dogarossa* s a firenzei patricius asszony aranyhímes köntösben mélységes csöndű templomok márványára borult, miközben küzdelmes harcokban távol szenvedő hitvestársa életéért könyörgött. Gyaloghintók süppedő párnáin hivalkodó, léha dámák, cifra ruhákban vonultak végig a *forradalmi* Paris utcáin, az ordítózó nép kacajától és szitkától kísérvé. Akkor is cifrázkodtak a nők, amikor közápor zúdult az inogó paloták ablakaira, s a népszenvedély a cifra hölgyek és selymes gavallérok fejét követelte. Mialatt Napóleon seregei félelembe borították Európát és kezdetét vette az a bomlási folyamat, amely Franciaországot a bel-

forradalmak kohójába vetette, megszületett az *empire* divat. Nagy események, a júliusi forradalom idején virult ki a „*biedermeier*”, mely elhervadt a második császárság gyorsan ellobbanó fényénél. Prémek, selymek és csipkék halmazában kacérkodó hölgyek, mulatós gavallérok jelennek meg a *modern divat színpadán* is, s az emberek bámulva nézik a pompás színjátékot. A rét hímes virágát, a csapongó, hímesszárnyú pillét senki se kérdi, honnan veszed a ruhádat, csak szomjas szemmel isszuk a tavasz szépségeit és hálásan mondjuk: „szép vagy, színes vagy, örömem telik benned!” Az utcán csak a ruhákat látjuk, az ezer színben csillogókat, a pávászkodó selymet, a bársonyt, a ködszerű csipkét, de az az elnéző mosoly, amellyel a mező virágaiban gyönyörködünk, ritkán jelenik meg a modern ember ajkán, ha az asszonyt megbámulja. Pedig a szép ruha az utca virága, s az asszony a pillangó, amely kehelyről-kehelyre röppen. Milyen sötét is lenne az utca, milyen komor, szürke és elszomorító, ha itt-ott föl nem tűnnék egy-egy virágos kalap, hamvas pírban égő női arc! Milyen szegények is volnának a járókelő emberek, akik ezernyi mindennapos gondjuk közepette végigsietnek az utcán, ha nem láthatnák az ifjúságot, meleg asszonyi mosolyt és a szép ruhát.

Hogy átmelegszik egyszerre a kihűlt szív, az üveges szemekről lehull a hályog, csillogás, fény tör utat magának, onnan *legbelülről*, ahol azt hittük, jéggé fagyott minden ábránd és reménység. Pedig csupán *egy asszony* haladt el mellettünk, selyemben — csipkében, finoman hajladozva, mint a kertek kényes virága, és illata nyomán egy percnyi boldogság fakadt ...

TARTALOM

Bevezetés	5
I. A francia divat a forradalomig	9
<i>A 18-ik század világdívatja. — Mária Antónia — Az óriási panier és a paróka. — A XVI. Lajos korabeli divat III. periodiusa. — Ingszerű ruhák Pieretteköntösök stb. — Férfidivat a nők számára. — Az ékszeres cipő. — A párisi nagy operában. — A „paffok” és alkotójuk, az „illusztris” Leonard. — Nagymama frizurák stb. — Mercier a ruhák díszítéséről. — Ékszerek özöne. — Emblémák és talizmánok. — A tubákszelence. — A köznép ékszerei, a Jaussetier”. — A falusi élet. — Pásztoridyllek Trianonban. — Lampionok dívatja, görögtüzes barlangok. — Marie Antoinette „boudoir ja”. — A királyné fürdőszobája. — A királyasszony udvarlói: Rohan bíboros stb. — Mária Antónia példája. — Az egyszerűség korszaka, a polonaise öltöny stb. — Watteau „fils” modelljei. — A modern asszony 1785-ben. — Szalmakalapok. — A nyaralás. — Finomkodás és természetellenes életmód. — Bertin Rose, G királyi szabónő pozíciója. — Az első francia divatlap megjelenése 1785-ben. — Carmontelle márkinő a „világ hiúságáról”. — A természettudományok dívatja. — Mercier a tudakos, nőkről. — A „Saint Honoré” utcai divatbáb. — Goncourt Paris értékéről. — Férfi divatképek. — „Kellemetességi” tanfolyam férfiak számára. — Goncourt a francia nőről: a „parisienne” természetrajza — A szőkeség diadala, a madonnatípus. — A „rusztikus” ízlés. — A „Susanne” típus. — Női rendigote. — Mária Antónia férfias öltönye. — A francia és angol divat különbözősége. — A XVI. Lajos korabeli bútordivat. — Pompeji kiásatásának hatása. — Fürdőszobák dívatja. — A „Sceauxi” kastély, a királyné fürdőkádja. — Az „asszonyok barátja” a szépitőszerekről. — A második toilette: a nagy ébredés. — A társas öltözködés. — A házi-orvos, a zenetanár és az abbé. — A szobacica. — A divat 1787-ben. — Paris mulat. — A francia forradalom okai. — A csíkos „caraco”. — A Mária Antoinette „fisú”. — A svéd divat. — Az arisztokrácia visszavonulása. — Szalonélet 1790-ben. — Az „Amadis” ruha és az angol divat. —1793. A forradalmi Paris dívatja. — A polgárok dívatja.</i>	
II. A rémuralom utójátékai.....	41
<i>Lelki depressió. — Francia emigránsok dívatja Angliában. — Az ópiuni-szívás dívatja. — Egyszerűség és angolos öltözködés Parisban, angolmánia. — Hamilton lady hatása a dívatművészetre. — Paris újból éled. — Az anyaság dicsőítése és a kényelmes ruházkodás. — Áldozati bálók, a „Titus</i>	

frizura stb. — A keringő (walzer). — A fátyolos mezítelenség divatja. — A „hipokrita” öltözködés. — Az ing eltűnése. — A női tarsoly (reticule). — A „balantine” eredete. — Új asszonytípus feltűnése 1798-ban, a „merveilleuse”. — Az Antikománia. — Carlo Vernét rajzai. — A konzervatív asszony. — A „hiteetlen (incroyable) gavallér. — A köszönési mód és a „garatisme”¹. — A férfiruházat pongyolasága. — Párisi tőzsdéje, a „Palais Royal” perronja. — A „croyable”. — Devalváció és „agiotage”. — A pénzürték csökkenése 1795—1796. — A cipő ára a IV. év Brumairejében. — Az arisztokrácia visszaözlése, külföldi hatások. — A görög-római viselet. — Brest és Lorient szövetvására. — A muszlin divatja, a selyemgyárak csődje. — A női test és a mezítelenség kultusza. — A sál feltűnése 1800-ban. — Vezércikk a sálról. — Mennyasszonyi kelengyék, a sálgűjtemény. — Ravaszkodó, raffinai egyszerűség — A „Guillotine” nyakszalag. — Bálók özöne, a polgárság elvhajhászása. — Tallinn asszony szereplése. — Bertin kisasszony pozíciója. — A „spencer” eredete 1798. — A közerkölcs tiltakozása az átlátszó tunikák ellen. — Cires, Minerva, Galathea tunikák stb. — Madame Tallien parókái.

III. Az empire 59

Az empire divat keletkezése. — A férhiruházat reformja. — A „Frascati”-kávéház közönsége 1800 táján. — Az új iskola; Percier és Fontaine építési stílusa. — A szépség és asszonyiség diadala. — A tudóvész divatja. — Muszlinálók januárban. — Récamier asszony és a divat. — Mükebel és lábikrák. — A szép női termet korszaka. — A párisi nő kiváltságos helyzete. — A francia udvariasság. A „Madame” szó divatja. — A női mellény. A turbán. — Kígyófürtök. — A magyar kapott. — „A köznép”. — A „közársaság” árvájának kelengyéje. — A kocsikázás. Az empire fogat. — Bertin kisasszony legújabb alkotása. — Lóverseny-toilettek. — A „Philomela” és a „Glaonice” öltöny stb. — D’Abrantes hercegné emlékiratai a divatról. — A divat-komité befolyása. — A „Rusina” és a „Naxos” toilette. — Az ifjú Napoleon 1787-ben Parisban. — Napoleon az „élet fűszeréről”. — A „kopott” tábornok és a nők. — Napoleon följegyzései a párisi nőkről. — A nő az események középpontjában. — Az „érett” szépségek. — Titkos nevek. — Désirée szerelme és karrierje Napoleon alatt (Mme Bernadette). — Napoleon és Josephine. — Az egykori (cidevant) comtesse — Josephine otthona. — Egyénisége. — Josephine ruházata. — Napoleon esküvője 1796. — Josephine pazarlása és toilettejei. — A konzulné ajándékai (douceurs). — Az előkelő komorna. — A „Psychée”-ruha és az uszály. — Küzdelem a megvénülés ellen. — Josephine élet evangélioma. — Napoleon szerelme: a divatkirálynő. — Költséges apróságok, a legyező, bonbonnière stb. — Színes gyöngyörök, az aranykigyók. — „A Follette”. — A szokészobalány. — A koronázás 1804-ben, a császárné. — Walewska grófné lelkülete. — Napoleon, mint divatszaktérítő. — Beauharnais Stephanie kelengyéje. — Napoleon kritikája az udvarhölgyek ruhái fölött. — Walewska életmódja. — Szabószámlái. — Walewska modern ízlése. — Napoleon viszonya Walewskához. — Prudhomme a francia előkelőségek ízlésbeli változásáról 1807. — Girodet rajzai, Radcliffe regényei stb. — Szójátékok. — Prudhomme a felkapaszkodott nagságokról. — Az empire virágkora. — Új milliomosok. — Kirándulások divatja. — Arslánok és divathölgyek. — A férfidivat túlzásai 1808-ban. — A csizma szalonképessége. — Mária Lujza egyénisége. — Napoleon egyénisége. — A várakozó Napoleon, a mátkaság. — A császár díszruhája. — Mária Lujza neveltetése. — Kiállózott könyvek. — Mária Lujza ruhatára. — A vörös asszonyok. — Napoleon ajándékai, a kelengye. — Fehérneműi, ruhái stb. — A csipkék. — Leroy divatszalonja. — Napoleon és a női cipők.

IV. A „biedermeier” kor divatja. (A berlini biedermeier) 1814—1847..... 91

Németország szerepe. — Nemzeti divatirány. — Férfidivat nemzeti elvek szerint. — Brummel. — Szakállviselet. — A dohányzásról; szivartilalom. — A női ruházat „Burgfrauenkleid” stb. — A „biedermeier” divat keletkezése és jellemzése. — A kellemes szegénység vidám korszaka. — Memoire irodalom és levelezés. — Bútorstílus. — Az „esztétikus” tea. — A három „biedermeier” korszak. — „Die allgemeine Modenzeitung.” — Az otthon szeretete, lakásdíszítés. — „A boudoir.” — Nyári multságok. — Kötényruhák. — Ékszeritalom. — Sálók. — Angol divat és Viktória királynő koronázása. — Berlini biedermeier. — Szellemi élet. — Cukrászdák. — Kerthelyiségek. — Szalonélet. — Varnhagen Ráhel szalonja. — Primadonnák háborúja. — Anekdoták. — A „Mendelssohn”-féle kertiszalon. — Estélyi ruhák. — Fejkötők. — Lakodalmak. — Nászajándékok. — Egyszerű életmód és életfelfogás. — Az otthon. — Kézimunka. — A jósbábú. — Színésznők. — Öngyilkosságok divatja. — Politikusok, bürokraták és újságírók. — A „Colosseum” és a kerthelyiségek. — A divatruhák, karácsonyi vásár. — A táncóra. — Udvari ünnepek. — Csipkék, kalapok stb. — Szépségápolás. — Hajviselet. — 1838. — A sálak. — Az Öltözökös sorrendje. — Esti dísz. — Kalapok. — „A jeunesse”. — Ékszerek — A diszkötény. — Az izlés elfajulása. — A krinolin. — Férfidivat.

V. A bécsi „biedermeier” divat 121

A bécsi biedermeier. — A negyvenes évek divatja. — Fejékek. — Jelmezek. — Köpenyek. — Kalapok. — Nyáriruhák. — Hajviselet. — A lakás. Aranyrojtos mennyezet. — A bécsi dáma toiletteje reggeltől-estig. — A modern Bécs, a reklám, a táncterem. — A Kohlmarkt. — A Tampelhof. — Boltok és kávéházak. — A panoráma. — Hárfások és népdalénekesek. — A Wasserglaci publikuma. — A kézsók divatja. — A színházak. — Az „Anna”-nap.

VI. A magyar divat a XIX. század elejéig 131

Kurucok Versaillesben. — A magyar hölgyek szépsége. — Az 1696-iki bécsi gyűlés. — A bécsi udvar hösnői. — Apor Péter a divatról. — Férfiviselet. — Ékszerek. — Gvadányi „Peleskei nótáriusa” — a divatról. — Mária Terézia és a magyar testőrség. — Csokonai Dorottyája. — A pesti úrhölgy a 18-ik század végén. — A tánc. — Multságok. — A puffancs és a karakó. — Az á la Bonapart és a „Viganó”. — Téli multságok. — A nóta. — Vendéglátás a 19-ik század elején. — Az insurrecció. — A családi érzés megromlása. — Gyermeknevelés, iskola. — Az empire divat. — izlés. — Finomodás és franciás beszédmodor. — Diákélet és nyomor.

VII. A magyar biedermeier divat..... 157

A régi Pest. — A Belváros. — A színház. — Magyar játékszín. — Irodalom. — A Háromdob-utcai kertiszalon. — Clubélet. — Saphir. — Divattermek és divatlapok. — Bálók. — A Szent Istvánnapi körmenet. — A jó budaiak. — Régiségkabinet. — A Kaiserbad. — Az első gőzhajó. — A pesti táborozás. — A lóverseny. — Kirándulások. — A nyulak szigetén.

VIII. A második császárság divatja 1853-1870 181

A honi divat. — A védegyleti bál. — Eugénia császárné. — A krinolin. — A krinolin és a társadalmi élet. — Az alsósoknya. — A harisnya. — A krinolin halála. — Erzsébet királyné és Eugénia. — A Rothschild-bál.

— Az uszály. — A király figyelmeztetése. — A „page”. — A ruhák anyaga. — Tűzhalál a tarlatánruhák miatt. — A frizura, a coiffure stb. — A kalap. — Erzsébet királyné ékszerei. — Félvilági hölgyek és szinpadai hercegnők. — Lola Montez. — Ellsler Fanny. — „Nana.” — A „Quartier Latin”. — Divatos táncok. — Kutyafrizura, sétapálca a nőknél. — A képmutató külszín. — A „talmi diadala” és a primitív lakás. — Vendégeskedés. — Az első vasút. — A levélposta. — Kémrendszer. — A sürgöny őse.

IX. Pesti divat 1850—1870..... 197

A budai utcák élete. — A várban. — Társadalmi élet. — A bástya. — Erzsébet királyné. — Katinka grófnő. — Pest 1850-től 1860-ig. — Magyarosodás. — Az „öreg úr”. — Jókai regényei. — A Nemzeti Színház. — A sajtó. — A krinolin Pest-Budán. — Nagyási hóbot.

X. A XIX. század hetvenes és nyolcvanas éveinek divatja 209

1874. — Az „Illustrierte Frauenzeitung”. — A színek összhangja. — A kék szín rehabilitálása. — A csikós minta. — Túlhalmozott díszítés. A „turnür”. — Fehérnemű és fűző. — Hajviselet és ékszerek. — A „fűsü” és a „berthe”. — Sportruhák. — Az othon. — A kézimunkázás szenvedélye. — A komoly divat — Nagymamás kalapok. — A „vhist” ruha. — Béli toilették és belépők. — A nyolcvanas esztendőök divatja. — A varrógép elterjedése. — A divat gyors változásai. — A darázsderék. — Az esztétikai érzék hiánya. — Magas konty. — A köpeny (mantelet). — A „pikáns” szépségek. — Ruhaanyagok. — Bálidisz, villanyfénynél. — Sétaruhák. — Férfias irány a női divatban. — Drapírozott ruhák. — A villanyerő. — Az 1885-ös kiállítás a Városligetben.

XI. A modern divat kifejlődése 1890—1920 219

Divatrajzoló. — Sonkaujj, harangalj stb. — Divat és művészet. — A színskála stb. — A „millenáris” kiállítás. — Nagystílű életmód. — Az 1898. év „karcsú” divatja. — Lányok és asszonyok divatjának különbözősége. — A fiatal leány. — A „fin de siècle” modor. — A „flirt” és a „spleen”. — Testápolás és arcmassage. — A gyermekszoba és az „angol” nevelés. — A „Soxhlet” apparátus, a nurse. — A lakás. — Barokk és XVI. Lajos korabeli stílus. — „Repülő tea”, a zsúr és a zsúrdáma. — Nemzetközi női kongresszus. Az első reformruha 1897. — A „serpentin”-szoknya és a matrőzbluz. — Ékszerek. — Divatőrültségek. — Galvanoplastika. — 1900. — Az egyéni ruha. — Könnyed elegancia. — A japán szabás. — Színek symphoniája. — A művészműhelyek új iránya. — Élő bábuk (mannequinek). — A negyvenéves asszony. — A torna és a sport a divat szolgálatában. — „A sportlady”. — Tömegsugestió és a divat. — Diuattulzások. — A leplezetlenség divatja. — Modern kendőzés. — A modern asszony szeme. — Nadrágszoknya és bukjelszoknya. — Zsebelyi csipke, kalotaszegi matyóhímzés. — A „tangóláz”, modern táncok. — Magyar háziipar, kézimunka-divat stb.

XII. A divat a színpadon..... 233

Színpad és divat. — A színésznők és az öltözködés. — Blaha Lujza, Pálmay Ilka és Hegyi Aranka. — Csepregyhé divattervezései. — Márkus Emma, Rákosi Szidi. — Fedák Sári mint Bob herceg. — Gombaszögi Frida egyéni öltözködési művészete. — Jeritza Mária, mini divatkirálynő. — Reinhardt és a színpadi öltözködés.

K É P E K J E G Y Z É K E

	Oldal
Callet: XVI. Lajos	9
Vigée-Le Brun: Mária Antónia	10
Boucher: A divatárusnő	11
Vigée-Le Brun: Mária Antónia (1779)	12
Boucher: Pompadour	13
Boucher: Pásztoridyll	16
Vigée-Le Brun: Lamballe hercegnő	17
Vigée-Le Brun: Mária Antónia gyermekei	19
Schütz: II. József császár és kísérete Schönbrunnban (1782)	20
Vigée-Le Brun: Marie Jeanne de Clermont	21
Gainsborough: Mrs Graham	22
Schütz: A Kohlmarkt Bécsben	23
Reynolds: Lady Caroline Price (1787)	25
Chodowiecki: Reformruha (1786)	26
Greuze: Reggeli imádság	27
Greuze: Sophie Arnould arcképe	28
Reynolds: Mrs William Hope (1787)	30
Romney: Lady Griffin	31
Reynolds: Penelope Boothby (1789)	33
Divatkép a Magasin des Modes-ból (1790)	34
David: d'Orvilliers márkiné (1790)	35
Lawrence: Miss Farren (1790)	36
Opitz: Sétány a bécsi Práterben	37
David: Francia polgári öltözet (1794)	39
David: Madame Sériziat (1795)	42
Dayes-Soiron: Sétány a St. James parkban	43
Romney: Lady Hamilton	44
Frith: Udvarlás	45
Gillray: Divatkarrikatura (1794)	47
Angol női divat (1796)	48
Fejdzszek karrikatúrája (1797)	49
Debu-court: Sétány a Palais Royalban (1792)	51
Lefèvre-Baubíni: Incroyable és merveilleuseök	54
Vernét: Merveilleuseök	55
Morin: Juliette Récamier	60

	Oldal
Leslie: Anyai öröm.....	61
Ingres: Mlle de Montgolfier.....	63
Empire intérieur.....	65
Gérard: Fries gróf és családja.....	66
Gérard: Bonaparte mint első konzul.....	67
Lefèvre: I. Napoleon.....	69
Prud'hon: Josephine császárné.....	71
Ingres: Madame de Senonnes (1812).....	73
Isabey: Bigottini Emilia (1814).....	75
Ingres: Madame Destouches (1816).....	77
Lawrence: Metternich herceg (1815).....	78
Mária Lujza.....	79
David: Mme Récamier.....	81
Félvilági nő (1800 körül).....	84
Debucourt: Táncórület.....	87
Német hölgy nemzeti viseletben (1814).....	92
Német ifjú nemzeti viseletben (1815).....	93
Lawrence: Lady Peel (1825).....	95
Párisi divat (1827).....	96
Lawrence: Lady Belgrave (1830 körül).....	97
Kohlman: Divatkép a Honművészből (1834).....	99
Gavarni: Walzer.....	101
Gavarni: Polka mazurka.....	103
A berlini Josty-cukrászda 1845-ben.....	105
Krüger: Sonntag színésznő arcképe.....	106
Deveria: Liszt (1832).....	107
Gavarni: Biedermeier-fejékek.....	109
Blechen: Biedermeier-interieur.....	111
Kriehuber: Andrásy grófné (1839).....	115
Hermelinprémes bársonykabát.....	117
Kohlman: Férfidivat 1838-ban.....	119
Biedermeier utcai ruhák (1845 körül).....	122
Utcai és menyasszonyi ruha.....	123
Biedermeier estélyi ruhák az 1840-es években.....	124
Biedermeier jelmezkép.....	125
Kohlman: Biedermeier divatkép 1838-ból.....	126
Férfidivat Pesten 1834-ben.....	127
Férfidivat Bécsben 1840 táján.....	128
Zampis: Sándor Móricz gróf mint úrkocsis.....	130
Luycken: Előkelő magyar nő a XVIII. század elején.....	132
Luycken: Magyar úrinő téli viseletben a XVIII. század elején.....	133
Luycken: Magyar mágnás a XVIII. század elején.....	135
Luycken: Magyar huszártiszt a XVIII. század elején.....	137
Luycken: Magyar hivatalnok a XVIII. század elején.....	139
Schmidhammer: Magyar ruhás nő és férfi Mária Terézia korából.....	141
Mária Terézia magyar viseletben.....	143

	Oldal
Mária Terézia magyar kíséreltél.....	145
Gvadányi József	146
Magyar nemes testőr.....	147
Benedicti: II. Lipót király magyar ruhában.....	149
Beyer: Magyar banderista és úri asszonyosság 1790-ben	152
Huszártiszt a XIX. század elejéről.....	153
Bever: Magyar mágnás és úri asszonyosság gálaöltözetben a XIX. század elején.....	154
Beyer: Magyar bundák a XIX. század elején.....	157
Barabás Miklós: Gróf Nádasdy Lipótné, gróf Forray Julia	158
Alt—Sandmann: A Tigris-szálló Pesten.....	159
Szathmári Pap: Déryné Széppataki Róza (1834).....	160
Kohlman: Lendvay Mátonné szül. Hivatal Anikó (1836)	161
Kuvaseg: A Ferenciek-tere Pesten a XIX. század elején	162
l'Allemand: Schodel Rozália.....	163
Alt—Sandmann; A pesti redoute	164
Mahlknecht: A pest-budai lánchíd képzeletbeli képe (1839).....	165
Gyermekdivat 1838-ban.....	167
Alt—Sandmann: A pesti német színház az 1840-es években.....	168
Wolf: A női uszoda Pesten az 1840-es években	169
Hohmann—Bachmann: Utazás Magyarországon az 1850-es években.....	171
Barabás: Fiu-arckép 1855-ből	172
Walzel: A pesti magyar gyalog-polgárőrsereg zászlószentelése a Rákosmezőn (1844 augusztus 15).....	173
Preszel és Clarot rajza után Schmidt: Lófuttatás Pesten.....	175
Alt—Sandmann: A Császárfürdő udvara.....	177
Clarot: A pest-budai hajóhíd pesti hídfője 1843-ban	178
Sterio: Gróf Széchenyi István és fia.....	179
Winterhalter: Eugénia császárné.....	182
Barabás: Gróf Batthyány Lajosné szül. Zichy Antónia	183
Barabás: Laborfalvi Róza mint Gertrud a Bánk bán-ban (1846).....	184
Erzsébet királyné bálruhában.....	185
A krinolin bővülése.....	186
Theer: Hofmeister Hermina arcképe 1855-ből.....	187
Castro: Franz Schubert miniatűr-arcképe	188
Lola Montez (Litográfia után).....	189
Barabás: Bulyovszkyné (1853).....	190
Női divat 1855 körül	191
Párisi divatkép (1857).....	192
Párisi divat (1858).....	193
Jelmezek az 1850-es években.....	198
Barabás: Magyar táncvigalmi divatkép (1857).....	199
Barabás: Jókai Mór (1854).....	200
Alt—Sandmann: A Nemzeti Színház Pesten.....	201
Barabás: Kaiser Ernst Josefa mint Recha, Halévy „Zsidónő” c. dal- művében (1857).....	202

	Oldal
Vizkelety: Magyar dalidó 1860-ban	203
Divatkép az 1860-as évekből	205
Marastoni: Erzsébet királyné (1866).....	206
Gróf Andrássy Gyuláné (Katinka grófnő, 1867J.....	207
A krinolin szűkülése (1870).....	210
Turnörös, tunikás, uszályos ruha (1874—75).....	211
Tunikás, hosszú uszályos ruha (1878)	212
Női divat 1880-ban.....	213
Molnár: Női arckép	214
Sportruha (1880).....	215
Utazóruhák 1880-ban	216
Női divat 1885-ben.....	220
Sonkai ruha (1892)	221
Princesse-ruha (1892).....	223
Párisi divatkép (1895).....	225
A sonkai szűkülése; a leányka bété-ruhában	227
Aranycsipkés estélyi ruha (Hallée-modell, 1913)	229
Estélyi ruha hermelin-díszsel (1914)	229
Férfidivat 1913-ban (Redíngot).....	230
Tangoszabású estélyi ruha (Paquin-modell, 1913)	231
Blaža Lujza (Streliszky felvétele).....	234
Barabás: Prielle Kornélia	235
Pálmay Ilka (Krzivaneck felvétele, Wien)	236
Márkus Emília (Uher felvétele).....	237
Csoportkép a Császár anyja c. színműből (Angelo felvétele).....	238
Fedák Sári és Pálmay Ilka nadrágszerepben.....	239
Jeritza Mária (Setzer felvétele, Wien).....	240
Varsányi Irén (Angelo felvétele)	241
Gombaszögi Frida (Angelo felvétele)	242
b. Hatvány: M Mende Erzsébet	243

Színes mellékletek:

Felicia, J. R. Smith rézmetszete után 1796-ból (címkép)	
Párisi divat 1820-ból, Boutet rajza után.....	97
Párisi divat 1849-ből, Boutet rajza után.....	113
Barabás Miklós: Női arckép (Panker Viktória) 1837-ből	161

Ebből a könyvből a rendes
kiadáson kívül készült :
100 példány (I—C-ig szá-
mozva) legfinomabb famentes
csontpapíron ;
500 példány (1—500-ig szá-
mozva) legfinomabb műnyo-
mópapíron.